

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

עקירה ממקום ושיח מתנחלים לקראת פינוי גוש קטיף

יצחק שגל ושאל משעל

ירושלים, יוני 2005

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Uprooting and Settlers' Discourse: The Case of Gush Katif

Itzhak Schnell and Shaul Mishal

עורכת אחראית: שונמית קרין

עורכת לשונית: שרה חסון

הכנה לדפוס: זהבה דדון

הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 3/39 Publication No.

ISSN 0792-6251

© 2005 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ

רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 02-5666243 פקס: 02-5666252

office@fips.org.il

www.fips.org.il

על המחברים

יצחק שנל – פרופסור לגאוגרפיה באוניברסיטת תל-אביב.
שאול משעל – פרופסור למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב.
נטע סרבי ונועה שדה-גמפל – עוזרות מחקר בחוגים לגאוגרפיה, מדע המדינה
ופסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב.

על המחקר

מחקר זה מתמקד בהבנת השיח הפנימי של מתנחלי גוש קטיף ובחשיפת הלכי הרוח החברתיים והפוליטיים בתוך ההתנחלויות בגוש ומנסה להבין את המניעים ואת ההקשרים החברתיים והפסיכולוגיים שבמסגרתם בוחרים מתנחלי גוש קטיף את דפוסי פעולתם. הבנת השיח של המתנחלים נעוצה בהבנת הדרך שבה הם רואים את המושג "מקום ביתי" – מקום גאוגרפי המתקשר לזהות האישית והקהילתית שלהם.

על המכון

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; יהודים וערבים בישראל; ישראל ושכנותיה הערביות; חברה, מרחב וממשל בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (י"ר), עו"ד י' עמיהוד (בן-פורת) (סגן י"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר הירש גודמן, עמית מחקר בכיר במרכז יפה ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב. ראש המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' שלמה חסון מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות
פרסומים נוספים בנושא ישראל ושכנותיה הערביות

- סוגיות בתכנון ובפיתוח יישובים בישות הפלסטינית המתהווה, ראסם חמאיסי, 1994
- ערים פלסטיניות חדשות בצד קיימות, ראסם חמאיסי, 1996
- גדר ההפרדה והשכונות הערביות בירושלים: שילוב או הפרדה – רק לא דחיית ההכרעה, יעקב גארב, 2004
- התנתקות מתואמת: ההזדמנויות והחסמים, יוחנן צורף, 2005
- התנתקות – ומה אחר כך?, שלמה חסון, 2005

תוכן עניינים

7	1 הצגת המחקר
7	רקע
8	מטרות המחקר
9	שיטת המחקר
11	2 עיקרי הדברים
11	"מסורת גדולה" ו"מסורת קטנה": שיח לאומי-אמוני ושיח מקומי
12	השיח המקומי
14	בין שיח לאומי-אמוני לשיח מקומי
15	המאבק ומה שאחריו
17	3 מושגי מקום וזהות
17	פינוי ממקום ומשבר זהות: סקירת ספרות
19	תחושת מקום ובית
21	הקשר בין מקום לזהות
22	איום הפינוי והשלכותיו על הזהות העצמית
24	4 "מסורת גדולה" ו"מסורת קטנה"
24	שתי המסורות
26	מייצגי השיח הלאומי-אמוני ביהודה ושומרון
30	תחושת מקום כמרכיב בשיח המקומי
32	5 דברי רבנים: שיח לאומי-אמוני ושיח מקומי
32	השיח הלאומי-אמוני של רבנים בעיני אנשי גוש קטיף
33	רבני הגוש והשיח המקומי
36	6 תפיסות ודימויים בקרב מתנחלים
36	דימויי הנוף
38	זיקה היסטורית
40	תפיסת הקשר לארץ
42	טכניקות של הפרדה
44	האדרה עצמית ודמוניזציית האחר

49	7 מהפריפריה לספר
50	המתנחלים בגוש קטיף
52	המקום: האישי והאידיאולוגי
56	8 תחושת מקום בגוש קטיף
57	הבית הפרטי – מימוש החלום
59	תחושת ביטחון
61	הקשר לקהילה – הזהות החברתית של מתנחלי גוש קטיף
63	התמודדות הקהילה עם משבר הפינוי הצפוי
65	9 טקטיקות של מאבק
66	התחברות במקום התנתקות
67	מנהיגות מקומית
69	תמיכה בפעילות חוקית
70	מטה מאבק מפוצל – שיח חתרני
73	10 איום החזרה לפריפריה
74	הכחשה
75	חיפוש אקטיבי של מקום אחר
76	תחושת ייאוש, רצון לברוח
76	אמביוולנטיות
78	11 סיכום
81	מקורות

רקע

תכנית הפינוי של יישובים יהודיים מרצועת עזה ומצפון השומרון במסגרת תכנית ההתנתקות מפצלת את החברה הישראלית. הרוב תומך במדיניות הממשלה והכנסת, אך מיעוט נחוש מערער בלהט מאבקו על סמכות המוסדות הדמוקרטיים של המדינה לקבל החלטת פינוי. הדרך שבה התקבלה ההחלטה בכנסת יכולה להעיד על מורכבות המצב.

פינוי היישובים מחבל עזה ומצפון השומרון כרוך באילוץ אזרחים לעזוב את ביתם בניגוד לרצונם. בית זה זכה בעבר להכרה של ממשלות ישראל השונות ולתמיכתן הכלכלית והאידאולוגית. עתה הופך ביתם של מתנחלי גוש קטיף מבית אפוף הילת חלוציות למכשול בפני השלום המיוחל. עזיבת בית אינה פעולה פשוטה. פירושה התנתקות מקהילה מוכרת ופרדה מפרק חיים. עזיבה של מקום כרוכה בדרך כלל במתחים ובסערות נפש, קל וחומר כאשר מדובר בפינוי ובעזיבה שלא מרצון למען מטרות מדיניות הנוגדות את אמונתם ואת השקפותיהם הפוליטיות של המתיישבים. קליאוט ואלבק כותבות בספרן על פינוי סיני כי הגירה היא תנועה מרצון או בכפייה של אנשים ממקום אחד למשנהו. הגירה מרצון היא מימוש הצורך להתקדם בסולם הכלכלי חברתי. הגירה כפויה מאלצת את האדם לעקור בניגוד לרצונו, ולרוב ללא יכולת לבחור את יעד ההגירה (קליאוט ואלבק, 1996).

מתנחלי גוש קטיף ראו את עצמם כחלוצים המקיימים ציווי התיישבותי ברוח האידאולוגיה הציונית. ההתיישבות החלוצית בישראל היא מרכיב חשוב באידאולוגיה הלאומית המדגישה עבודה חקלאית ועבודת כפיים. (קליאוט ואלבק, 1996). רבים מהמתיישבים מחזיקים באמונה דתית עמוקה הקושרת אותם לקרקע שהם יושבים עליה ומעבדים אותה. כל אלה מוקרבים עתה על מזבח הצורך לוותר על חלקי ארץ למען יצירת רוב יהודי במדינת ישראל.

מתנחלי רצועת עזה מתמודדים עם חוויה טראומטית של עקירה מיישובים שהפכו לביתם בשלושים השנים האחרונות. הם אינם נדרשים רק לעבור לבית אחר, אלא לוותר על מפעל חיים שלם אשר מילא את הווייתם יותר מדור. רבים נולדו בביתם בעזה והאמינו כי הם שליחים של חברה הרואה בהם חלוצים לפני המחנה. לרבים מהם הבית הוא מימוש של צו דתי ולאומי בנוסף להיותו הגשמה עצמית והצלחה כלכלית. הם עברו מדירה קטנה בערים או במושבי הדרום לבית גדול ומרווח שבנו במו ידיהם ברצועת עזה. המקום שבנו הוא מקום גדול המכיל את ארץ ישראל כולה ואת המצוות הקשורות ביישובה לצד היותו בית פרטי שהעניק להם תחושת ערך עצמי והתקדמות בסולם החברתי. הבית הפך לציר המרכזי שסביבו מתאחדים ההיבט האישי, החברתי, הלאומי והדתי של קיומם. עתה עומדים כל אלה בסכנת חורבן בעקבות החלטת ממשלה ובגיבוי של חברה שבגדה, להערכתם, בערכים ובמיתוסים שבעקבותיהם הגיעו והתיישבו במקום. כיצד מתמודדת קהילה חלוצית של מתנחלים עם מציאות זאת? כיצד הם תופסים את משמעות המקום, וכיצד מתפתח השיח הפוליטי סביב התנתקותם? מה ניתן ללמוד מתפיסת המתנחלים את חוויית העקירה על המדיניות הראויה לפינויים מבתיים? האם ניתן לצמצם את עצמת המשבר העובר על המתנחלים ולמתן את התנגדותם לפינוי? בשאלות אלה מבקש מחקר זה לעסוק.

מטרות המחקר

מטרת המחקר, היא להקיף את החוויה הכוללת של הפינוי ושל המאבק בו. ברצוננו לבחון את השיח הפנימי של מתנחלי גוש קטיף ולחשוף את הלכי הרוח החברתיים והפוליטיים בתוך התנחלויות הגוש תוך ניסיון להבין את המניעים ואת התפיסות של המתנחלים. אנו ננסה לנתח את אופי המאבק שמנהלים אנשי הגוש בתכנית ההתנתקות תוך התייחסות ליחסי הכוח בין מתנחלי הגוש לבין מנהיגות מתנחלי יו"ש, היוצרים אופני שיח שונים. ברצוננו לבחון את תפיסות המתנחלים ביחס למקום מתוך הנחה כי ה"מקום" מקבל משמעויות שונות: משמעות רומנטית, תיאולוגית והיסטורית לצד משמעויות אישיות (שלג, 2004; קליאוט ואלבק, 1996; פאסיק, 2003). המחקר בוחן משמעויות אלה ואת ביטויין בשיח של קבוצת המחקר – מתנחלי גוש קטיף. נוסף לכל אלה אנו מנסים להבין את טבעה של תופעה חברתית מורכבת – עקירת אדם מביתו בניגוד לרצונו – ואת ההשלכות הנובעות מכך על זהותו ועל איכות חייו. אנו מבקשים לבחון את המשמעות שמייחסים מתיישבי גוש קטיף לבית ולעקירה ממנו. כל זאת במסגרת המאבק הפוליטי נגד תכנית ההתנתקות.

המחקר מבקש לחשוף את השיח המקומי המתגבש בגוש קטיף לנוכח תכנית הפינוי, שיח אשר נקלע למתח שבין השיח הדתי-לאומי של מנהיגות המתנחלים מיהודה ושומרון לבין השיח הציבורי הרחב. המחקר מבקש לגלות את נטיות הלב של מתנחלי גוש קטיף. אנשי גוש קטיף נקרעים בין הקולקטיב הישראלי, שלכאורה נטש אותם, לבין האליטה הלאומית-דתית של מנהיגות המתנחלים ביהודה ושומרון. הם נקרעים גם בין מחויבותם לבית הלאומי-אמוני שלהם, שקרא להם להתגייס אל הספר החדש, לבין הדאגה לבית הפרטי שבנו.

במחקר זה נציג את המתח בין מבנה השיח של מתנחלי גוש קטיף לזה של מנהיגות המתנחלים מיהודה ושומרון. הראשון הוא שיח אנושי, קהילתי ואישי, והשני – שיח לאומי-אמוני. כל אחת מצורות השיח מגדירה את הבית באופן שונה בהתאם לתפיסת עולמה. אנחנו לא נדון בסוגיות פוליטיות. מטרתנו היא להתחקות אחר תמונת העולם של מתנחלי גוש קטיף מתוך ניסיון להבין את דאגותיהם ואת מצוקותיהם לנוכח עקירתם הצפויה מבתיהם.

שאלות המחקר מוצגות באופן כללי, ללא ירידה לפרטים. כך אנו שומרים על פרספקטיבה רחבה ככל האפשר ומאפשרים לחוויה במלוא היקפה לבוא לידי ביטוי בתהליך המחקר.

שיטת המחקר

עבודה מחקרית זו שואבת את השראתה ואת דרכי פעולתה מהדינאמיות ומהאינטנסיביות של האירועים במציאות, והיא מתבססת על שיטת המחקר האיכותנית-פרשנית. ראשית לכול אנו שואלים מהו אופי מאבקם של מתנחלי גוש קטיף ערב הפינוי, ואיזה מתח נבנה בינם לבין מנהיגות המתנחלים ביהודה ושומרון. בהמשך אנו מבקשים להבין מהם המרכיבים המשמעותיים ביותר בקשר שבין המתנחלים למקום, המרכיבים המשמעותיים בכינון זהותם בהקשר של מקום. לבסוף ננסה להבין את מאפייניו הייחודיים של גוש קטיף ולהסביר את החששות הכבדים ביותר של מתנחלי גוש קטיף לנוכח הפינוי הצפוי.

המחקר נערך בין החודשים יולי 2004 – פברואר 2005. הוא כלל ראיונות עם תושבי הגוש ואיסוף וניתוח של חומר כתוב: עיתונות חילונית ('הארץ', 'ידיעות אחרונות' ו'מעריב') ודתית ('מקור ראשון', 'דיוקן', 'בשבע'), דפי מידע וכתבים המחולקים בבתי הכנסת (ביניהם: 'מעייני הישועה', 'שבתון', 'מעט מן האור', 'באהבה ובאמונה'), עלוני תעמולה

(חוברת למסביר בגוש קטיף), עלון גוש קטיף 'בגוש אחד' ואתרי אינטרנט, כגון: אתר הבית של גוש קטיף ומטה המאבק.

אנו מתבססים על שלושים ראיונות אישיים בני כחצי שעה עד שעה עם מתנחלים מגוש קטיף. המרואיינים הסכימו להשתתף בריאיון מובנה למחצה, שנתן מקום גם לתגובה ספונטאנית ולתכנים מעולמם הפנימי. המתראיינים התבקשו לענות באופן חופשי, והובטח להם כי תישמר האנונימיות שלהם. הריאיון בנוי משני חלקים: החלק הראשון עוסק בתפיסות ובעמדות לגבי תכנית ההתנתקות ואופי המאבק (לדוגמה: האם את/ה מסכימ/ה עם סגנון המאבק? מי נותן את הטון במאבקם?). החלק השני עוסק בתפיסות של מקום ובתחושת מקום (לדוגמה: מה הערך המוסף שבמגורים בגוש קטיף? בעוד חמש שנים, למה הכי תתגעגע/י?).

המרואיינים הם נשים וגברים בני 18-60 החיים בגוש קטיף. ביניהם סטודנטים, חקלאים, מורים, רבנים, עובדי מועצה, נציגי מטה המאבק ועוד. חלקם נולדו בגוש קטיף, אחרים נמנו עם מקימיו או עברו אליו בעקבות נישואים או לימודים. הראיונות תומללו ועובדו בשיטה של בניית קטגוריות משמעות. דרך זו אפשרה לחשוף את הנרטיבים המרכזיים בשיח סביב הקשר למקום והמאבק בתכנית ההתנתקות.

המחקר מתייחס לתופעות ולמצבים כאל ישויות שלמות. על-פי העמדה הפרשנית קונסטרוקטיבית, המשמעות שאנו מייחסים לעולמות שאנו חיים בהם נוצרת בדרך של הבנייה. המציאות שהמחקר האיכותני שואף לתאר היא מציאות של חי היום יום, כפי שהיא נראית מנקודת המבט של האדם המבנה אותה. המחקר האיכותני מניח כי הדרך הטובה ביותר ליצירת תקשורת בין-אישית היא להתבונן, לדבר, להקשיב ולהשתתף (שקדי, 2004).

הגישה הפרשנית אינה מגלה תמונת עולם אפרורית של הנתונים, כי אם מנסה לתאר תוך כדי התבוננות אמפטיית דיוקן מפורט של תמונת העולם של החברה הנחקרת. המטרה היא לחשוף בנוסף לייחודיות התופעה הנחקרת גם מסקנה כללית על טבעה של ההתנהגות האנושית: מבנים, דפוסים ומהויות (Seamon, 1982). במתודולוגיה האיכותנית פרשנית החוקרים הם כלי המחקר העיקריים, ואין להם כל כוונה להשפיע על הממצאים או לשלוט בהם באמצעות כלים סטטיסטיים. הקטגוריות לניתוח נובעות מתהליך איסוף המידע, שאינו כופה הנחות מוקדמות (שקדי, 2004).

בהמשך החיבור נסקור ספרות תיאורטית הדנה במקום ובאופני השיח הפוליטי הקשורים אליו ומחקרים קודמים שעניינם חוויית המקום של המתנחלים. קודם לניתוח הממצאים נציג את מרכיבי הטיעון של מועצת יש"ע. על בסיס זה נבחן את השיח הפוליטי של תושבי גוש קטיף על "מקום".

"מסורת גדולה" ו"מסורת קטנה": שיח לאומי-אמוני ושיח מקומי

תכנית הפינוי של יישובים יהודיים מרצועת עזה ומצפון השומרון במסגרת תכנית ההתנתקות מפצלת את החברה הישראלית. הרוב תומך במדיניות הממשלה והכנסת, והמיעוט מערער על סמכות המוסדות הדמוקרטיים של המדינה לקבל החלטת פינוי. פיטורי שרים ופעולה של הממשלה בניגוד לתוצאות המשאל הפנימי בליכוד מערערים עוד יותר בעיני המתנחלים את סמכותה של הממשלה לקבל החלטה על פינוי ההתנחלויות. בעת כתיבת הדברים, כחמישה חודשים לפני הפינוי, יש למתנחלים תקווה כי ההחלטה עדיין הפיכה.

מחקר זה מבקש לענות על שאלות הנוגעות לחוגים השונים של המתנחלים: האם הם עשויים מקשה אחת, או שמא ניתן להבחין ביניהם בקבוצות של בעלי השקפות עולם ועמדות פוליטיות שונות? המחקר מבוסס על ראיונות עם מתנחלים בגוש קטיף ועל פרסומים שיצאו לאור מטעמם. הוא מתמקד בהבנת השיח הפנימי של מתנחלי גוש קטיף ובחשיפת הלכי הרוח החברתיים והפוליטיים בתוך ההתנחלויות בגוש ומנסה להבין את המניעים ואת ההקשרים החברתיים והפסיכולוגיים שבמסגרתם בוחרים מתנחלי גוש קטיף את דפוסי פעולתם. הבנת השיח של המתנחלים נעוצה בהבנת הדרך שבה הם רואים את המושג "מקום בית" – מקום גאוגרפי המתקשר לזהות האישית והקהילתית של המתנחלים.

במהלך המחקר התברר לנו כי השיח המקומי בגוש קטיף אינו חופף לשיח הלאומי-אמוני של הנהגת יש"ע ושל האליטה של המתנחלים, המיוצגת על-ידי גוש אמונים. התיאוריה המתמייחת להבדלי השיח שבין אליטות אידאולוגיות, חברתיות או מעמדיות לבין קבוצות שוליים מוצגת במאמרו של רדפורד (1960). רדפורד טוען כי תבנית השיח של האליטה היא "המסורת הגדולה", ותבנית השיח של חברת שוליים היא "המסורת

הקטנה". ה"מסורת הגדולה" מייצגת את האידאולוגיה המובילה, אשר נהגתה ותוכנה בידי האליטה והנהגה הפוליטית. ג'יימס סקוט (Scott, 1977) מציג את הקשיים שנציגי ה"מסורת הגדולה" נתקלים בהם במפגש עם מתיישבי הפריפריה. האליטה חותרת בדרך כלל להגמוניה ולהנחלת תפיסת עולמה, שלא תמיד עולה בקנה אחד עם המסורות ועם המנהגים המקומיים שהתפתחו והשתרשו בשוליים. גם כאשר המסר הראשי מתקבל באופן כללי, הוא עובר שינויים והתאמות כדי שישתלב בדפוסי המסורות והמנהגים המקומיים.

מצוידים בתשתית תיאורטית זו יצאנו לבחון את "המסורת הקטנה" של מתנחלי גוש קטיף.

קודם שנציג את ממצאינו ראוי לסכם בקצרה את "המסורת הגדולה" – השיח הלאומי-אמוני של אליטת המתנחלים, המיוצגת על-ידי מועצת יש"ע. שיח זה התגבש בעקבות מלחמת ששת הימים, והוא מתמקד ברעיון של ארץ ישראל כבית הלאומי של עם ישראל לדורותיו. מתנחלי גוש אמונים מתיישבים בשטחים לשם מטרות נעלות מהאינטרסים העכשוויים בעולם הזה, כמו: רווחת חיים, מוביליות כלכלית או דימוי עצמי משופר. הם משרתים תכנית אמונית או תכנית לאומית גדולה מעולמו הצר של הפרט. לשם ההתנגדות לתכנית הפינוי הם מגייסים גם את ההלכה, האוסרת על מסירת שטחים מארץ ישראל לזרים. בלהט הוויכוח נשמעת הטענה, כי בשאלה של פינוי יישובים משטחי ארץ ישראל קודמת סמכות הרבנים לסמכות הממשלה. קביעות אלה שנויות במחלוקת אפילו בקרב הציבור הדתי, אך מועצת רבני יש"ע מציגה אלטרנטיבה לחוק ולדמוקרטיה ופוסקת בסוגיות אלה באופן חד משמעי.

השיח המקומי

אוכלוסיית המתנחלים בשטחים היא אוכלוסייה הטרוגנית, המורכבת מקבוצות המייצגות עמדות פוליטיות שונות. עם הקבוצה המכוננת של המתנחלים נמנים גורמים שונים: חברי גוש אמונים חניכי ישיבת מרכז הרב, אשר ראו במלחמת ששת הימים שלב נוסף בתהליך הגאולה של שיבת עם ישראל לארצו ויישוב הארץ; מתנחלים בעלי השקפה דתית-לאומית; חרדים שהגיעו לשטחים בעקבות היצע של דיור זול וחילונים אשר חיפשו איכות חיים פרברית במחיר מסובסד. בתוך הקלידוסקופ הזה של אוכלוסיית המתנחלים מהווים מתנחלי רצועת עזה קבוצה ייחודית. רוב תושבי גוש קטיף הם דתיים. חלקם הגדול ממוצא מזרחי וממעמד בינוני-נמוך של החברה הישראלית. המעבר לרצועת עזה

הבטיח למתנחלים אלה מוביליות חברתית וכלכלית ומעבר מהשוליים של המרחב החברתי של ישראל אל לב החלוציות החדשה במרחבי הספר. בשנות שהותם ברצועה הם עברו תהליך של העצמה מתוקף השתייכותם לספר החדש.

בלב ליבו של השיח המקומי של מתנחלי גוש קטיף עומד הבית – המשפחתי והקהילתי – בהקשר של כאן ועכשיו. המקום הביתי הוא מוקד של תחושת ביטחון, חמימות, נינוחות והתחדשות בחיי היומיום של פרט. זוהי נקודת האפס של הקיום האנושי בעולם. למרות שמתנחלי גוש קטיף הם אנשים דתיים התומכים בסיפוח כל חלקי ארץ ישראל למדינת ישראל, אין הם נאבקים למען מטרות מטאפיסיות ברוח השיח הלאומי-אמוני, אלא על הבית שהעצים את תחושת העצמי שלהם והקנה להם סטאטוס ומוביליות במבנה המעמדי של החברה הישראלית.

מציאות הספר שאליה נקלעו מתנחלי גוש קטיף מעצימה את תחושת המקום כמוקד לגיבוש זהות אישית וכמקור מרכזי להבניית זהות חברתית. תחושת המקומיות מושפעת משתי תופעות ייחודיות להתיישבות בספר: האחת, תחושת הערך העצמי הנובעת מההתגברות על קשיי הקיום באזורי הפרא ומהאתוס החלוצי של המתיישבים בספר – מובילי החזון הלאומי וממשיכי דרכם של החלוץ והצבר. התופעה הייחודית השנייה היא הניגוד הקוטבי שבין המקום התרבותי המוכר והבטוח לבין המרחב הפראי של העם האחר הסובב את המקום הביתי. בהיותם מובלעות בתוך סביבה פלסטינית עוינת מתהווה ביישובי ספר קהילה מגובשת ותומכת המקנה לחיים בספר איכות מיוחדת. גבולות המרחב הבטוח של המתנחלים מתקיימים למעשה ברדיוס צר מסביב לבית, והדבר מחזק את ההתייחסות למקום כאל בית אינטימי, בטוח ותומך לנוכח הסכנות שמציבה הסביבה.

הבית בספר חילץ את המתנחלים מעמדתם הפריפריאלית בחברה הישראלית והעניק להם העצמה חברתית וזהות חדשה. מציאות זו הופכת את ההתנתקות לתהליך של עקירה המאיים לקחת ממתנחלי גוש קטיף את הישגיהם האישיים והחברתיים ולהחזירם לעמדה הפריפריאלית שממנה הגיעו. למתנחלי גוש קטיף המקום אינו רק בית פיס, אלא תמצית מפעל חייהם והאמצעי להשתלבותם במרכז האתוס הציוני לאחר השוליות שגזרה עליהם המציאות הישראלית.

הרב קמיניצקי, מחשובי הרבנים בגוש, מנמק את התנגדותו לפינוי:

אזור שהיה מדבר שממה והפכנו אותו בס"ד לגן עדן. התיישבות שבגופה ממש מגינה על עם ישראל ונמצאת בחוד החנית של המערכת הביטחונית כבר למעלה משש עשרה שנה. מקום של גמילות חסד ועזרה הדדית יוצאים מן הכולל...

(katif.net, 24.4.04)

אנשי גוש קטיף רואים את ייעודם בעיניים של קבוצת שולים השואפת להתקדם בסולם החברתי והכלכלי. חלקת הארץ הזו מהווה מנוף להעצמה ולהגשמה אישית. עם ההתנחלות בגוש קטיף הם הפכו ממעמד של "טעוני טיפוח", לאנשי "ארץ ישראל היפה". שינוי זה על ציר התפיסה החברתית והמעמדית שימש מנוף חברתי ובסיס לשינוי אידאולוגי.

השינוי הגאוגרפי טמן בחובו שינוי מעמדי ומעל לכל שינוי תפיסתי. לפתע זכו המתישבים להתחכך באליטה החדשה המובילה לאחר שהחלוץ והצבר, חלוצי הדורות הקודמים, עייפו מכובד המשימה. בעיירות הפיתוח הם היו פועלים שכירים או קבלנים קטנים, ואילו בהתנחלויות גוש קטיף הם הפכו לבעלי הבית, אנשי החממות עתירות הטכנולוגיה המעסיקים פועלים פלסטינים. הם זכו גם לתמיכה ממשלתית, אשר סבסדה את בתיהם ואת משקייהם, ויותר מכול העניקה להם תחושה חדשה של שליחות לאומית שהחברה כולה מכבדת, מעריכה ומוקירה. חובתם כלפי הארץ היא החובה לעבד את האדמה ולהקים קהילה. תפיסת המקום שלהם שונה מזו של אנשי יר"ש: היא אינה נטועה בתפיסה המשיחית הקיצונית, אלא מתורגמת לעשייה פרקטית של חולין. גם השפה המתארת את העשייה הזו היא שפת החול ולא שפת קודש. תחושת המקום שלהם נובעת מהאופן שהמקום שינה אותם, והפך אותם לאנשים בעלי ערך, התורמים לביתם ולמדינתם בעשייה חקלאית ותורנית. בגוש קטיף הם משלבים תורה ועבודה ומגשימים את דמות החלוץ שעליה חונכו, דמות שהייתה מיוחסת לאליטות האשכנזיות הוותיקות.

בין שיח לאומי-אמוני לשיח מקומי

ההבדלים בין השיח של מתנחלי יר"ש, נציגי הציבור הלאומי-אמוני, לבין השיח המקומי של מתנחלי גוש קטיף מתבטאים בכמה תחומים:

- בעוד השיח הלאומי-אמוני מדגיש את קדושת הארץ ואת הקרבה לאלוהים, מדגיש השיח המקומי את האווירה הפסטוראלית ואת יפי הנוף בגוש קטיף.
- השיח הלאומי-אמוני מנמק את ההתנחלות בקיום המצווה החשובה מכל המצוות: קיום מצוות הקשורות בארץ. בשיח המקומי מנומקת ההתנחלות באיכות החיים וביפי הנוף.
- השיח הלאומי-הדתי מדגיש את הזיקה ההיסטורית לתנ"ך כמקור להתחדשות לאומית ודתית. בשיח המקומי מוזכרת יהדותה של עזה בעבר רק כבדרך אגב ללא קשר להבניית זהות המתנחלים בהווה.

- השיח הלאומי-אמוני מאניש את הנוף. הוא מוצג כגורם המתעורר לחיים עקב יישובו ביהודים וכגורם פעיל בהבניית הזהות החדשה של המתנחלים. לנוף הלוקאלי אין חשיבות, הוא רק מייצג נוף ארץ ישראלי. השיח המקומי אינו מייחס לפי הנוף משמעויות מטאפיסיות, הוא מהווה גורם משיכה למקום ספציפי: חול זך וים תכול.
 - בשיח הלאומי-אמוני נתפס המתנחל כמשרת תכנית אלוהית (אלוקית) נצחית. השיח המקומי מתייחס לכאן ולעכשיו.
 - השיח הלאומי-אמוני מדגיש את ההפרדה בין המתנחלים לבין שאר ישראל, ובעיקר מנהיגותה הלגיטימית. הם מנהלים תהליך מתמשך של דמוניזציה של המנהיגות הלאומית. השיח המקומי מדגיש את הכבוד למנהיגות, אף-על-פי שלדעתם היא שוגה בנושא ההתנתקות, וניכר רצון להתחבר ולהשתייך לכלל החברה.
- השיח הלאומי-אמוני מציב אלטרנטיבה לזהות הישראלית, ודובריו מבקשים להשפיע על קבלת ההחלטות ברמה הלאומית, שעה שהשיח המקומי מבקש לגיטימציה ציבורית רחבה לעמדת המתנחלים.

המאבק ומה שאחריו

משום המשמעות החדשה שהעניק הספר לחיי המתנחלים בגוש קטיף ובשל העובדה שההתנתקות מאיימת להסיג את המתנחלים למעמדם הפריפריאלי הקודם, מתקשים רוב המתנחלים לתאר לעצמם עתיד כל שהוא מחוץ להתנחלויות. בגלל תחושת אבדן חזקה הם אינם מצליחים לגבש לעצמם סיפור חיים רציף הכולל עתיד מחוץ להתנחלויות. הם מבינים כי פיצוי כספי לא יחזיר להם את המשמעויות החשובות שהם צפויים לאבד. הם יודעים שאופי הקהילה ישתנה בפריפריה, גם אם הם יועברו כקהילה ליישובים בתחומי הקו הירוק.

תגובות המתנחלים לפינוי הצפוי שונות: יש מי שמצליחים להתמודד עם השבר, לקבל החלטות ואפילו לשקול ירידה מהארץ. אחרים מכחישים את מציאות ההתנתקות, אבל ברגעי אמת הם מנסים להתמודד עם רוע הגזירה. קשיים אחרים בהסתגלות המתנחלים למציאות ההתנתקות נובעים מהיעדר לגיטימציה קהילתית להתמודד עם ההתנתקות ומאי-הוודאות לגבי העתיד. הסיבה העיקרית לאי-הוודאות היא חוסר נחישות והיעדר מחויבות חד משמעית של גורמים בממשלה ובכנסת. רבים מהמתנחלים מאמינים כי ניתן

עדיין לשנות את החלטות הממשלה והכנסת ולבטל את רוע הגזירה. בתנאים אלה יקשה על המתנחלים להפנים את הצורך להתנתק ולהבנות לעצמם סיפור עצמי הקושר בין החיים בספר לעתיד בעל משמעות מחוץ לגוש קטיף.

טקטיקות המאבק של מתנחלי גוש קטיף נגזרות מההיגיון הפנימי של השיח המקומי. כשותפים אידאולוגיים וכשותפי גורל למחנה המתנחלים כולו הם נאבקים כנגד ההתנתקות בכל כוחם, אך הם מסרבים לאמץ את המסר הפלגני של השיח הלאומי-אמוני. הם קוראים להתחברות כאלטרנטיבה להתנתקות, הם מבקשים לגיטימציה ציבורית רחבה לעמדתם, והם מסתייגים מכל מעשה קיצוני. כאנשים דתיים הם תומכים במצוות יישוב הארץ, אך הם נמנעים מרטוריקה המעמידה מצווה זו כנגד כל ערך אחר, כפי שעושים דוברי השיח הלאומי-אמוני. הם דואגים לגורלם האישי והקהילתי, שדוברי השיח הלאומי-אמוני נוטים להתעלם ממנו, ומעמידים אותו במרכז השיח שלהם. מתנחלי גוש קטיף עושים מאמץ לגבש שיח אוטונומי משלהם הן עם מנהיגות מועצת יש"ע – נציגת השיח הלאומי-אמוני – והן עם החברה הישראלית בכללותה. נשאלת השאלה לאן יפנו מתנחלי גוש קטיף ברגעי האמת, כשיתברר להם שהמאבק להתחברות בדרכי נועם אינו נושא פרי. מתנחלי גוש קטיף רגישים לתגובת הציבור למאבקם, והממשלה, הציבור הרחב בישראל ומנהלת ההתנתקות יכולים להשפיע על כיוון המאבק שלהם.

מבחינה ארגונית המאבק של מתנחלי גוש קטיף פחות ממוסד מזה של עמיתיהם ביר"ש. מנהיגות מועצת יש"ע מוכרת למתנחלים ולכלל הציבור בארץ, ומנהיגות מתנחלי גוש קטיף אינה מוכרת אפילו למתנחלים בגוש עצמו. רבני הגוש, שאינם תופסים עצמם כחלק אינטגרלי של האליטה, מצטנעים ומקיימים מסגרות מאבק פחות פורמאליות, כצפוי מאנשי השיח המקומי.

שאלת השאלות היא כיצד ינהגו מתנחלי גוש קטיף כשמועד הפינוי יתקרב? האם יצטרפו להנהגת מועצת יש"ע המייצגת את האינטרס הלאומי-אמוני, או שתפיסתם הפרגמטית-לאומית ורצונם להתחבר לכלל הציבור יגברו? מנהלת ההתנתקות, ממשלת ישראל והציבור הרחב ישפיעו במידה רבה על התנהגותם של מתנחלי גוש קטיף בשעה זו.

לקחי פינוי סיני מלמדים כי אין די בפיצוי כספי וחומרי למתנחלים. יש צורך בהבניה מחדשת של האתוס החלוצי אשר במסגרתו נבנתה זהותם החדשה כחלוצים. יש למצב את המפונים במקום יוקרתי בחברה הישראלית ולהציב בפניהם אתגרים חלוציים כמי שממשיכים את עשייתם החלוצית בתחומי הקו הירוק במסגרות הקהילתיות שלהם. אם תצליח מדינת ישראל להציע חלופה למפעל ההתיישבות החקלאית והקהילתית בתחומי הקו הירוק, בדומה להתיישבות הקיבוצית בראשית שנותיה, יקבלו המתנחלים את הפינוי ביתר קלות.

פינוי ממקום ומשבר זהות: סקירת ספרות

על מנת לעמוד על תחושת המתנחלים ערב הפינוי נציג מספר מחקרים שנערכו בארץ בעקבות פינוי חצי האי סיני בתחילת שנות השמונים ובעקבות הסכמי אוסלו, שדנו בהחזרת שטחי הגולן, הבקעה ויר"ש ב 1994. קליאוט ואלבק (1996) היו מראשוני החוקרים שעסקו בהשלכות הפינוי מסיני על המפונים. מסקנות המחקר, אשר הוגשו לממשלת רבין בעת הדיונים עם סוריה על עתיד הגולן, הדגישו כי אין לפצות את המפונים בכסף לרכישת בתים. יש להקצות להם חלופות דיור שנועדו מראש למטרה זו כדי למנוע את ההתמקחות על גובה הפיצויים ואת ההתמודדות עם סוחרי נדל"ן. מהלך כזה יאפשר למפונים לשקם את חייהם בקהילה התומכת בעלת הרקע המשותף שבה חיו. קליאוט ואלבק מתריעות גם מפני משא ומתן ממושך עם המפונים. משא ומתן מתמשך, חוסר ההחלטיות של הממשלה וחוסר תיאום בין משרדיה אמנם הגדילו את הפיצויים למפוני סיני, אך יצרו מתח רב והתקפות קשות מצד התקשורת והציבור הישראלי. התהליך הלקוי של קבלת החלטות השפיע גם על ההיערכות ליישובם מחדש של המפונים, ובכך הוחמצה הזדמנות ליישבם בנגב תוך הצגת אתוס חלוצי חדש (קליאוט ואלבק, 1996).

מחקרם של דסברג ושפּלר עסק בהשלכות הפינוי הכפוי המתקרב על תושביו של יישוב חקלאי בחצי האי סיני (Dasberg & Sheffler, 1987). התושבים הגיעו ליישוב בשם האידאל הצינוני של התיישבות והפרחת השממה. חלק מהם השאיר מאחוריו קשיים של השתלבות בחברה הישראלית. דסברג, שפּלר וחוקרים נוספים מתחום בריאות הנפש בחנו את תגובות התושבים שנה וחצי לפני הפינוי. הם מצאו כי הזהות הקבוצתית של תושבי "נווה" (שם בדוי) סובבת סביב חייהם ביישוב וסביב המרקם החברתי החדש שהתהווה במקום. הפינוי המתקרב איים על זהותם החברתית החדשה ויצר מתח נפשי

קשה. המחלוקת בגין כספי הפיצויים הפכה אותם בעיני הציבור הישראלי מחלוצים אידאליסטים לנצלנים וסחטנים. טענתם של דסברג ושפלר התבססה על קביעתו של ליפטון (Lipton, 1976) שכאשר אדם מפסיק להשתתף בתהליכי עיצוב זהותו, הוא נכנס לתקופה חסרת משמעות היוצרת תחושת בדידות קיומית ויכולה לערער את תחושת ההמשכיות שלו (Dasberg & Shefler, 1987). במחקר שערכו טוביאנה ועמיתיו בקרב מפוני חבל ימית זמן קצר לאחר הפינוי נמצא כי המתיישבים חוו מצוקה נפשית קשה לאחר הפינוי בשל מפעל חיים שירד לטמיון, בשל שנים של מריטת עצבים וגינוי מצד התקשורת והחברה הישראלית ובשל קריסת החזון האידאולוגי שהם מאמינים בו (טוביאנה ועמיתיו, 1988).

מחקר העוסק בסוגיה של פינוי אפשרי מרמת הגולן (לב, 1995) מנסה לבחון את השפעת אי-הוודאות על חוויית ההתבגרות של הנוער במקום. החוקרת שיערה כי למצב של אי-ודאות לגבי המשך החיים במקום יש השפעה על תפיסתו של המתבגר את עצמו. ממצאי המחקר העלו כי המתבגר ברמת הגולן חש ניכור מהחברה הישראלית. הבדידות מתעצמת נוכח החוויה הנפשית של מתבגרים כ"אנשי שוליים" (כבר לא ילדים אך עדיין לא מבוגרים). הפגיעה בהמשכיות בעתיד מאיימת על משמעות העבר, המייצג את סך כל הזהויות של המתבגר. קביעת הזהות של הקולקטיב החברתי קשורה לקביעת גבולות המקום, וכל שינוי גורר אחריו התלבטות בסוגיית המחויבות לקולקטיב. המתבגר ברמת הגולן חרד שמא יישאר ללא הרקע המגדיר אותו, והדבר מאיים על קיומו ועל השלמות הרגשית והרוחנית שלו (לב, 1995).

מחקר שערכו מרטן וליבליך (1999) בקיבוץ גלגל שבבקעת הירדן הראה כי התושבים חששו מאוד משינוי מקום המגורים ומההידחקות לעמדת שוליים בחברה הישראלית. המחקר מצא כי עקרונות הזהות של התושבים היו קשורים למקום. המקום היווה מקור לתחושות של יעילות, שייכות והמשכיות עצמית, המתבטאות בתחושת השורשיות ובעומק הקשר לגלגל. האפקט הקשה ביותר של איום הפינוי הופיע בקרב מרואיינים שקהילת הקיבוץ ותחושת ההמשכיות היוו מוקד דומיננטי לזהותם העצמית. אנשים אלה התקשו להתמודד עם השינויים בקיבוץ ועם איום הפינוי.

מחקר נוסף מן התקופה האחרונה עוסק בהתקשרות למקום ובערעור המקום בחיי המתנחלים הראשונים בשומרון (פאסיק, 2003). מחקר זה מעלה נושא חדש בתחום הקשר בין האדם למקום: ההתקשרות למקום על רקע אידאולוגי. סוג זה של התקשרות, כותבת המחברת, מוסיף ממד נוסף להיבטים הפסיכולוגיים, החברתיים והתרבותיים של הקשר שבין אדם למקום. ממצאי המחקר תומכים בטענה שמקום מספק משמעות לחיים.

מחקר שערכה מרים ביליג (בדפוס) בקרב בני הדור השני בשומרון ובבנימין מנסה לבדוק מה קורה כאשר נפגעת יכולתו של מקום לספק ביטחון לתושביו עקב מצב של סיכון צבאי. האם יישארו בני דור ההמשך בשומרון ובבנימין, או יעזבו את מקום מגוריהם בגלל האינתיפאדה השנייה. הממצאים הצביעו על רמות גבוהות של התקשרות למקום חרף הסיכון הביטחוני ואי-הוודאות בנוגע לעתיד. אוכלוסייה זו מאופיינת באידאולוגיה של היאחזות בקרקע ובעצמה נמוכה יחסית של סיכון נתפס.

מסקירה זו עולה כי המקום מהווה מרכיב משמעותי בהבניית זהויותיהם ותחושת הערך של המתנחלים. פינוי ממקום הוא חוויה משברית, וכדי לטפל בו היטב צריך לקחת בחשבון משתנים רבים הקשורים לעולמם הפיזי והרגשי של המפונים. המשברים הנוצרים בכל תחומי החיים עקב פינוי מקום מאונס יסייעו לנו ללמוד על עולמם הפנימי של מתנחלי גוש קטיף ערב הפינני מביתם ולגבש כלים נכונים להתמודד עם בעיה מורכבת זו.

תחושת מקום ובית

המושג בית מוגדר על-ידי גאוגרפים השייכים לאסכולה ההומניסטית כאחד מהמושגים הבסיסיים המסבירים את התכונות "הגאוגרפיות" של האדם (Dardel, 1953). המונח "מרחבי הקיום" מתייחס אל המרחב לא כאל חלל סטטי ריק, כי אם כמצב ורקע כללי הנחוצים לכל סוגי הפעילות, שאנו מטעינים אותם במשמעויות סימבוליות הנובעות מדפוסים המגע שלנו עם העולם (Relph in Seamon, 1982). מרחב הקיום נחלק ל"מרחבים ביתיים" ("home") ול"מרחבים חיצוניים" ("reach"). שני מושגים אלה מהווים את אבני היסוד של מרחב מחיה דיאלקטי, שבו הבית ("המרחב הביתי") הוא המרחב האינטימי והמוכר, ואילו והסביבה הזרה ("המרחב החיצוני") היא מאתגרת ומגרה, אך גם מסוכנת, וכך מעשירים את החוויה האנושית ומאפשרים את ההבניה של הזהות (Heidegger, 1961). מכאן ש"מקום" אינו רק דבר מה בעולם, כי אם הדרך שבה בני אדם מבינים את העולם" (Cresswell, 2004). משפט זה מקבל משנה חשיבות בהתייחסו לציבור המתנחלים בגלל הניגוד שבין מרחבי החוץ המאוכלסים בקהילה פלסטינית עוינת לבין מרחבי הבית של קהילת הספר המגובשת.

"מקום" הוא לכאורה מושג מובן מאליו, ועם זאת הוא קשה להגדרה. לכל אדם יש המקום שאליו הוא קשור, ומקום זה מהווה את "נקודת האפס" למערכת ההתייחסויות שלו לעולם (Bollnow, 1967). בעידן "הכפר הגלובלי", על שפע הטכנולוגיות שבו, יכול

אדם להמשיך את שגרת חייו במקומות רבים ומרוחקים ולתקשר באופן שוטף עם פריפריות רחבות. דומה שחשיבות מקום המגורים הולכת ומתמעטת נוכח דחיסת הזמן והמרחב באמצעות תחבורה מהירה וטלקומוניקציה. הגאוגרף ההומניסטי רלף הגדיר תחושה זו של תלישות ממקום במונח "Placelessness" – "אין-מקום" (Relph, 1976), או כפי שהמשורר דוד אבידן היה ודאי כותב: "אינמקום". תחושת ה"אינמקום" נובעת מתהליכי המודרניזציה והגלובליזציה: מגמות מקומיות נשחקות אל מול כוחות חיצוניים החושפים את המקומי לשיח של ריבוי תרבויות ולרשתות חברתיות החורגות מעבר למקומי (Cresswell, 2004). במציאות גלובלית הלכידות של המקומי מתערערת עד כי המקום הופך לצומת של רשתות חברתיות המתפרסות על-פי הגלובוס כולו תוך התעלמות ממרכיבים מקומיים של הסביבה הקרובה (Massey, 1998).

למרות זאת רובנו יצורים תלויי מקום וזמן, הבונים נקודת אפס במרחב, וממנה אנו מבנים את מציאות חיינו. רובנו נטועים במקום שאנו חיים בו ומשקיעים כסף ומאמצים בבחירה, בהתאקלמות ובבניית התשתית הפיסית של המקום. אנו משקיעים אנרגיות רבות ביצירת סביבה מיידית המתאימה להבניית הזהות שלנו ולהשקפת עולמנו (Bollnow, 1967; Tuan, 1971; Relph, 1976).

מהו ה"מקום" שאנו שייכים אליו? מהם המרכיבים שיוצרים קשר בינינו לבין המקום שאנו חיים בו? מה מקפל בחובו המושג "מקום" מבחינה קיומית ורגשית? מהם התנאים שבהם נפתח זהות מקומית חזקה, תנאים שבהם ההזדהות עם המקומי הופכת למרכיב חשוב בהבניית הזהות של האדם? ננסה להשיב על שאלות אלה על-פי המקרה של מתנחלי גוש קטיף.

מציאות הספר שאליה נקלעו מתנחלי גוש קטיף מעצימה את תחושת המקום כמוקד לוקאלי לגיבוש זהות אישית וכמקור מרכזי להבניית זהותם החברתית. תחושת המקומיות מושפעת מתופעה ייחודית להתיישבות בספר – הערך העצמי שהמקום מקנה לאדם מכמה טעמים: קשיי הקיום, האתוס החלוצי של מובילי החזון הלאומי וממשיכי דרכם של החלוץ והצבר והניגוד הקוטבי שבין המקום התרבותי המוכר והבטוח לבין המרחב של העם האחר הסובב את המקום הביתי. בהיותם מובלעות בתוך סביבה פלסטינית עוינת מתגבשת בספר קהילה תומכת המקנה איכות מיוחדת לחיים בספר. בניגוד להיחלשות הבית הלוקאלי כמרכיב בהבניית הזהות בעידן הגלובליזציה מחזקת תרבות הספר את הקשר של המתנחלים לבית הלוקאלי.

ניתן להגדיר מקום כמרחב שתהליכים אישיים, קבוצתיים ותרבותיים מעניקים לו משמעות (פאסיק, 2003). חוויית המקום מתהווה בקני מידה שונים: מהבית, דרך השכונה והיישוב ועד לבית הלאומי. המקום מתהווה באמצעות הנוף, הקהילה המעניקה לו

משמעות ואורחות החיים המתגבשים במקום. בהיות המקום ציר מרכזי שחיי האדם סובבים סביבו, מאופיינת ההתקשרות למקום במאפיינים רגשיים, קוגניטיביים והתנהגותיים. התפקודים העיקריים של התקשרות למקום הם ביטחון, אפשרות חיזוי, שליטה, המשכיות ומעל לכל – זהות.

התקשרות למקום היא עיקרון מארגן מרכזי. התערערות מקום היא התנסות הרסנית (Altman & Law, 1992), בתוך פאסיק, 2003, ולכן כאשר מקום המגורים נתון במצב של סיכון מתמשך או במצב של אי ודאות בנוגע להמשכיותו, תיפגע יכולתו לשמש מערכת תומכת לאדם.

הקשר בין מקום לזהות

המקום כמרכיב מהותי בזהות קשור גם לקשר שבין הפרט לקהילה. קורט לוי, מאבות הפסיכולוגיה החברתית, טען כי על מנת לשמר את רווחתם הנפשית צריכים אנשים להרגיש הזדהות עם קבוצה. במקרה שלפנינו כוללת ההשתייכות לקבוצה שבסיסה לוקאלי גם השתייכות למקום, ולכן ניתן להניח כי עצמת הקשר של המתנחלים למקום היא חזקה ביותר. טג'פל וטרנר פיתחו את הרעיון בתאוריית הזהות החברתית שלהם, הגורסת כי עצם ההשתייכות לקבוצה מספקת תחושת שייכות התורמת לתפיסת עצמי חיובי (Tajfel & Turner, 1982; Brehm & Kassir, 1989). גם ממצאיהם של מחקרים אחרים מצביעים על כך שהקשר המשמעותי בין האדם למקום נשען על המרקם החברתי שהאדם בונה. הקשר למקום באמצעות קשר לקהילה מתבטא בהפנמה של סמלים, דימויים וחוויות משותפות. זהות המקום מתפתחת באמצעות האינטראקציה בין ה"אני" ל"אחר". בעידן הגלובליזציה מתקשר התהליך ההדדי לא רק לסביבה לוקאלית, אלא גם לרשתות גלובליות המורכבות מקבוצות התייחסות רבות. כאשר הדימויים והסמלים משתלבים בתוך מערכות קשרים בין אישיים כוללים מושגת רמה חזקה יותר של הזהות, כפי שקורה בקומונות או במקומות קדושים, שבהם חווה הפרט חוויה אישית, אך משותפת לכולם (Relph, 1976). אנו טוענים כי חוויית הספר היא בעלת עצמה גדולה שהופכת את המקום למרכיב דומיננטי בהבניית הזהות החברתית של התושבים, בניגוד למגמות המאפיינות את תהליכי הבניית הזהות בעידן הגלובליזציה.

בתנאים המיוחדים של ההתנחלויות נבנה המודל של "המתנחל" כ"החלוץ החדש". זהות זו נבנית מתוך החיים בספר, שבו מתגבש אתוס קהילתי מיוחד המעצב את זהותו של המתנחל. זהות המתנחלים קשורה עמוקות במקום. משבר העקירה הוא משבר כפול,

וקשה לאחרים להבינו. תנאי הסכנה במרחבים הנשלטים על-ידי עם אחר מעמיקים את תחושת הבית ואת הביטחון במרחב הביתי ומחזקים את התלות בקהילה הלוקאלית. כל אלה הופכים את המקום למרכיב מכונן בזהות החברתית של המתנחל, ואת ההתקשרות לקהילה תומכת ומגובשת – למאפיין מרכזי של המקום.

איום הפינוי והשלכותיו על הזהות העצמית

תחושת המשכיות העצמי היא היכולת לתפוס עצמנו כמכלול (Chandler, 1994). יכולת זו קשורה לתחושת הקוהרנטיות, המספקת בסיס לאחידות פנימית (Antonovsky, 1993). צ'נדלר מרחיב ואומר כי המשכיות יכולה לנבוע מהתכחות ומדחיית שינויים, אולם היא יכולה לנבוע גם מתוך צמיחה אישית לנוכח אותם השינויים ומהוספתם למכלול האלטרנטיבות המרכיבות את העצמי (Chandler, 1994). חוסר היכולת לראות את העצמי מקושר לעבר ולעתיד עלולה להוביל לתחושות של חוסר משמעות וחוסר תכלית, והיא עלולה להוביל גם לנטיות אובדניות (טור-כספא ועמיתה, 2004; Schmiedeck, 1979). בריקוואל (Breakwell, 2000) קושר את אבדן תחושת ההמשכיות באבדן יכולתו של אדם לתפוס את עצמו כישות אוטונומית, השואבת את ייחודה ואת שיוכה מקשרי גומלין עם הסביבה המקומית. המתנחלים בגוש קטיף מבטאים ייצוג עצמי חיובי בהשתתפות במפעל ההתיישבות הציוני. ייצוג עצמי חברתי של המתנחלים קשור הדוקות לקהילה המתנחלת. חזרה לעמדה של פריפריה ושוליות אינה מתקבלת על דעתם של המתנחלים.

הקשר בין האדם למקום תורם לתחושת ההמשכיות שלו. במאמרם "מקום ותהליכי זהות" מציינים רוס ואוזל שני סוגי המשכיות בקשר למקום: המשכיות מקושרת מקום, הנובעת מנקודות מסוימות במקום עצמו, והמשכיות מותאמת למקום – המקום עצמו מייצג ערכים מסוימים. על-פי המשכיות מקושרת מקום נתפסת הסביבה הפיזית כהתייחסות למעשים ולניסיונות אישיים וקולקטיביים מהעבר, לדוגמה, אתרים היסטוריים התורמים לתחושת ההמשכיות של האדם כחלק מקהילה או מעם. המשכיות מותאמת מקום היא שונה: היא מייצגת את ההתאמה בין המקום לבין הערכים שהאדם מאמין בהם. במעבר ממקום למקום מבקש האדם לממש את הערכים המאפיינים אותו, כגון אווירה (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). שני סוגי ההמשכיות הללו חשובים להבנת הקונטקסט שבו מצויים מתנחלי גוש קטיף בימים אלה, שבהם עומדת תחושת הרציפות וההמשכיות שלהם למבחן אל מול האיום המתקרב. השיבה אל נחלת האבות על הביטויים המוחשיים שלה, כגון קברי אבות, וערכי הציונות שבאים לידי ביטוי בעשייה

ההתיישבותית והחקלאית מגלמים באופן מוחשי ביותר את שני סוגי ההמשכיות בקשר בין האדם למקום.

קורפלה כותב כי המקום על מרכיביו הפיזיים משמש כאמצעי לשימור האיזון הפנימי (איזון בין כאב לעונג) וכאמצעי לתחושת המשכיות העצמי והערך העצמי (Korpela, 1989). שמירה על קשר עם מקום לאורך זמן מספקת לחלק מבני האדם את תחושת ההמשכיות של העצמי. אובייקטים מסוימים או אלמנטים פיזיים במקום תורמים לתחושת המשכיות העצמי בכך שהם מספקים לו זיכרונות ומציעים לו רקע להשוואה בין זמנים שונים. אדם הנאלץ להיפרד ממקום ולהסתגל למקום חדש נדרש להמשיך את הקשר בין מקום המוצא והיעד. משימה זו מורכבת במיוחד במציאות הספר שבה יש למקום תפקיד חשוב במיוחד בגיבוש העצמי, והעקירה מאיימת להחזיר את המתנחלים מעמדת החלוץ לפרופריה.

האם מתנחלי גוש קטיף ומנהיגי המתנחלים ביהודה ושומרון רואים ומבינים את משמעות המקום עין בעין? נראה ששתי הקבוצות מקיימות שיח שונה, שניתן לקשור אותו ל"מסורת הגדולה" של בית לאומי, שלישובו אנו מחויבים בציווי אלוהי, או ל"מסורת הקטנה" של הבית, כפי שהוא נחוה על-ידי בני אדם בחיי היומיום שלהם.

שתי המסורות

השיח הציבורי סביב תכנית ההתנתקות ופינוי גוש קטיף מעלה סוגיות הנוגעות ליחסי הכוח בחברה הישראלית בכלל ובחברת המתנחלים בפרט. התיאוריה המסבירה את השיח הפוליטי בין אליטות אידאולוגיות, חברתיות או מעמדיות לבין קבוצות שוליים במהלך הכנת תבניות פעולה מוצגת בספרו של רדפילד *The Little Community and Peasants Society* (Redfield, 1960). רדפילד טוען כי "מסורת גדולה" היא תבנית פעולה של האליטה, ו"מסורת קטנה" היא תבנית פעולה של חברת שוליים. כל כפר בפריפריה מפתח וריאציות משלו ל"מסורת הגדולה". מכיוון שלכל כפר אמונה ותפיסת עולם משלו יהיו הווריאציות רבות ושונות. ג'יימס סקוט מציג במאמרו *Protest and Profanation* את הקשיים שנציגי ה"מסורת הגדולה" נתקלים בהם במגעייהם עם מתיישבי הפריפריה (Scott, 1977) ה"מסורת הגדולה" מייצגת את האידאולוגיה המובילה, אשר נהגתה ותוכננה בידי האליטה וההנהגה הפוליטית. לא תמיד היא עולה בקנה אחד עם המסורות ועם המנהגים המקומיים שהתפתחו והשתרשו בכפר ובפריפריה. גם כשהמסר הראשי מתקבל בפריפריה באופן כללי, הוא עובר שינויים והתאמות לדפוסי המסורות והמנהגים המקומיים. סקוט מגדיר טרנספורמציה רעיונית וייחודית זו בשם "המסורת הקטנה".

לפי סקוט, האליטה נתקלת בקשיים כשהיא מבקשת להעביר את המסר הראשי לחברה של חקלאים מהפריפריה. החברה המקומית הקטנה חסרת המעורבות הפוליטית והלהט האידאולוגי מאמצת את המסרים המתאימים לה. את האחרים היא זונחת, או מתאימה אותם לצרכיה. אנשי הפריפריה מנסים ליצוק את הרעיונות של המסורת הגדולה לתוך תבניות קיימות של ערכים ואמונות. תבניות חדשות אלו נבדלות מהמסרים של המסורת הגדולה, אך הן משרתות נאמנה את מטרות חברת החקלאים הפריפריאלית. בדרכם

לפריפריה מאבדים הרעיונות תכנים ישנים ומאמצים תכנים חדשים. טרנספורמציה זו מעניקה למסרים מטרות חדשות פשוטות וברורות יותר.

תוכני המסורת הקטנה משקפים את הערכים ואת המנהגים המקומיים ואת חיי הקהילה הבלתי רשמיים, ומציגים פירוש פשטני יותר לאידאות הגדולות שאליהן מכוונת המסורת הגדולה. תוכני המסורת הקטנה הם יותר קונקרטיים ונוגעים לבעיות הקיומיות והמיידיות של התושבים. סקוט מוסיף עוד כי ההנהגה הראשית תסתפק גם בווריאציה על הרעיון הראשי, ובלבד שתגייס את אנשי הפריפריה.

בשל הבידוד והריחוק של יישובי הפריפריה ממרכזי קבלת ההחלטות הם יוצרים לעצמם מסורת חדשה, ייחודית ושונה. בכך הם יוצרים שיח חתרני, שונה מן המסר הראשוני של אנשי המסורת הגדולה, המתאים בתכניו ובסמליו למתיישבים המקומיים. בניגוד לאליטה, שמדיניותה נכתבת ומופצת בתקשורת, נאמרת המסורת של מתיישבי הפריפריה החקלאית כמעט בהיחבא. היא מוצנעת, ולעיתים מועברת בעל פה, והיא מסגלת לעצמה מימד אישי, פחות מוגדר מהקו הברור והנוקשה של המסורת הגדולה. השיח החתרני הוא למעשה מיזוג בין ערכים מהמסורת הגדולה לבין המסורת המקומית.

סקוט מדבר גם על התנגדות הפריפריה לאליטה המהפכנית והרדיקלית, לא בגלל אינטרס מנוגד, אלא בשל היותה נציגת המסורת הגדולה. תושבי הפריפריה דוחים לא אחת ניסיונות הלאמה והכלה של ההנהגה הראשית, ולו רק בשל מקורם בבית היוצר של המסורת הגדולה המנוכרת והשונה. המסורת הקטנה יוצאת כנגד המסורת הגדולה – האידאולוגיה והמוסדות של האליטה העירונית – בין אם היא שמרנית ובין אם היא רדיקלית.

עם זאת מציגים החוקרים גם יחסי תלות בין המסורת הגדולה לקטנה. תלות במסורת הגדולה מחד ורצון להיבדל מאידך הפכו את הכפיפות למותנית. אפשר שבבוא העת תציג הקבוצה מעוטת הזכויות את מסורתה כשוות ערך או כעולה על זו של המסורת הגדולה. זה עשוי לסייע לה לראות את עצמה כישות נפרדת ולחתור לעצמאות (הכטר, 1975 בתוך סבירסקי, 1981). במצב כזה עלולה שאיפתה של המסורת הגדולה להומוגניות ולליכוד פנימי להיבלם על-ידי המסורת הקטנה והפריפרית ורצונה בעצמאות וביכולת ביטוי ייחודית.

כפיפות המסורת הקטנה לגדולה נתונה למשא ומתן ולמגבלות מוסריות, אך בסופו של דבר היא יכולה להתרחב ולהגיע לכלל אוטונומיה. המסורת הגדולה של האליטה מייצגת את המסורת האידאולית, והיא מהווה מקור להשראה ולהערכה. להיות קרוב למסורת הגדולה פירושו להתקרב למוקדי הכוח. בנוסף לכפיפות האידאולוגית ישנה גם תלות כלכלית של אנשי המסורת הקטנה בבעלי הממון מייצגי המסורת הגדולה. היחסים בין

המסורת הקטנה למסורת הגדולה מתבטאים בתלות, בהצדקת התלות ובהנצחת אי-השוויון. הפער בין המסורת הגדולה למסורת הקטנה יגדל ככל שהאופי האקולוגי, החברתי, הכלכלי וההיסטורי של החברות יתפתח.

לסיכום ניתן לומר כי הכפר בפריפריה הוא מערכת פעולה מקומית ונפרדת מבחינת האינפורמציה והמשמעות הפוליטית. הלוקאליות עצמה חשובה משלוש סיבות: לכפר יש מערכת חוקים ייחודית לו המבודדת אותו במידה מסוימת מהחוץ, מערכת המידע הזמינה לפריפריה לעיתים שונה ומבודדת מהמערכת המרכזית והחברה המקומית נוטה לגלות חשדנות כלפי רעיונות המיובאים אליה מהמסורת הגדולה. פוליטיקאים ואנשי דת מבחוץ יתקבלו בחוסר אמון על-ידי המקומיים הנוטים לראות בהם בעלי אינטרסים.

מחקר זה מנסה להציג את השיח העצמאי שפיתחו מתנחלי גוש קטיף, מעין מסורת קטנה, המבדילה את עצמה מהמסורת הגדולה. מכיוון שאין המדובר בחברה כפרית מסורתית, אלא בחברה בעלת מודעות פוליטית גבוהה, בחרנו להגדיר מחדש את המושגים שהוצגו בסקירה התאורתית ולהתאימם למציאות הפוליטית בישראל. במקום המושג "מסורת" אנו מעדיפים לדון ב"שיח" ולהגדיר את המסורת הגדולה כ"שיח לאומי-אמוני" ואת המסורת הקטנה כ"שיח מקומי". שיח זה אינו כופר לחלוטין בהגמוניה של השיח הלאומי-אמוני, אלא מנסה לתת ביטוי לרחשיו הייחודים אשר אינם עולים בקנה אחד עם האידאולוגיה של השיח הלאומי-אמוני מבית היוצר של גוש אמונים. תפיסות העולם השונות, התרבות, הסמלים והערכים של מתנחלי גוש קטיף שונים מאילו של מתנחלי יו"ש, ומכאן נובעים דפוסי המאבק ופעולות המחאה שלהם כנגד תכנית ההתנתקות. תפיסות הבית, המרחב והקהילה שיוצגו במהלך המחקר מגלות בחוויה של מתנחלי גוש קטיף זיקה אישית, אינטימית ולעיתים רומנטית. תפיסות אלה שונות מאלה שמייצגת הנהגת מועצת יש"ע, המייחסת להתנחלויות ערך לאומי ודתי ורואה את הזיקה למרחב ולבית דרך פריזמה רחבה ושונה מזו של גוש קטיף.

מייצגי השיח הלאומי-אמוני ביהודה ושומרון

בשנים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים התיישבו כ-230 אלף ישראלים בשטחי יהודה, שומרון ועזה (לא כולל ירושלים) (שלג, 2004). מפעל התיישבות רחב היקף זה החל בירושלים בתום המלחמה ביולי 1967 עם הקמתה של תנועת "גוש אמונים". התנועה הוקמה על-ידי גרעין של תלמידי ישיבת "מרכז הרב" של הרב צבי יהודה קוק. הרב צבי

יהודה, הידוע גם בכינויו הרצ"ה, היה בנו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הראי"ה, מייסד הישיבה והרב הראשי האשכנזי הראשון בתקופת היישוב.

הראי"ה (1865-1935) היה הסמכות הרוחנית וההלכתית אשר הניחה את היסודות לציונות הדתית, שלא הסתפקה בפרגמטיזם המדיני של "המזרח". הציונות הדתית ביקשה לראות בציונות תנועה של תשובה ושל רנסנס יהודי כולל. הרב צבי יהודה קוק פעל במרץ כדי לשכנע את המחנות מימין ומשמאל כי לא על ההינתקות מן המסורת תהיה תפארתה של הציונות (איש-שלום, 1990). הראי"ה היה הראשון אשר ראה בציונות פרק במהלך הגאולה המכוונת על-ידי ההשגחה העליונה לקראת מימושה האידאלי. לפי תפיסתו, הציונות מכוונת בעיקרה לגאולתה של הרוח ושל התורה (נהוראי, 1989). הוא סבר כי התארגנות יהודית לכיבוש הארץ מותרת, ויש בכך כדי לקרב את הגאולה בדרך הטבע. זהו הסדר הרצוי על-פי תהליך ההתפתחות של עם ישראל. בניין האומה בטבעיותה על בסיס חומרי איתן הוא היסוד לגאולה (ירון, 1974). הראי"ה יצר פוליטיקה יהודית ייחודית והיה הראשון שטען כי עבודתם החלוצית של החילונים בארץ (ייבוש הביצות והקמת יישובים) חשובה לעין ערוך. לשיטתו, הייתה החילוניות לגיטימית כל עוד שימשה כלי שרת בידי ההשגחה האלוהית והתהליך הגאולי של בניין הארץ. כך נשאו החילונים "בעל כורחם" את "הרוח האלוהית" ששרתה עליהם (הראי"ה בתוך רביצקי, 1997). במשנתו האדיר ושיבח הראי"ה קוק את נפלאות הארץ. כך כתב ב"ארץ חפץ":

סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד. כשם שהאומה מיוחדת להתרוממות האלקית במעמקי חייה, כך הארץ... מכשירה את העם היושב עליה בנחלת עולמים... נצח ישראל, מיוסד על הטבע האלוקי הקבוע במטבע ארץ-חמדה נפלאה זו, המזווגת לעם זה אשר בחר לו יה לסגולתו.

(הראי"ה, תר"ץ)

בהמשך דבריו מתייחס הרב לסגולותיה של האדמה:

ארץ ישראל יש לה הסגולות החיות העליונות של יסוד הקדושה היותר עליונה המתגלה בעולם, שיש בכוחה להפך את התוכן היותר רע והיותר מקולקל לטובה ולברכה.

(הראי"ה, תר"ץ)

אליבא דראי"ה, הארץ היא ארץ זבת חלב ודבש, וכל הנוטע בה ממלא את מצוות האלוהים.

דומה כי השפעתו של הרב קוק הייתה גדולה יותר אחרי מותו מאשר בחייו (איש-שלום, 1990). תלמידיו הפכו לגורם המוביל את תהליך ההתנחלות בשטחי יש"ע, וסיפקו לה בסיס רוחני מוצק. דבריו והלכותיו של הראי"ה, שנפטר לפני קום המדינה, פורשו על-ידי בנו, הרב צבי יהודה, הרצ"ה. הוא יישם את משנתו של אביו על השטחים שנכבשו

במלחמת ששת הימים. משנה זו הייתה ועודנה נר לרגליהם של הגורמים הפעילים בקרב המתנחלים. בעיני ציבור המתנחלים כיבוש הארץ ושמירה על חלקי ארץ ישראל הם מצווה, ומדינת ישראל מחויבת להחזיק בהם. הרב נשען בדבריו על הלכתו של הרמב"ן, אשר קבע כי כיבוש הארץ הוא אחת ממצוות "עשה" מתר"ג מצוות הנוהגת בכל זמן: "והורשתם את הארץ וישבתם בה". המלחמה אינה רק לכיבוש ארץ ישראל, אלא למען תישאר בחזקת עם ישראל ולא נעזבה לזולת (בתוך רביצקי, 1997). לאחר הניצחון הצבאי במלחמת ששת הימים קמה תנועת גוש אמונים אשר חתרה לקבוע את גבולותיה של ישראל ולממש את חזון "ארץ ישראל השלמה" (גזית, 1999). אל הקבוצה הצטרפו חילוניים מעטים, יוצאי הזרם האקטיביסטי של תנועת העבודה. הרב העניק לכיבוש הארץ וליישוב השטחים חשיבות דתית עליונה תוך זיקה למקורות הקבליים, ותפיסת הארץ כביטוי של דברי אלוהים. לפיכך הארץ אינה נושא למשא ומתן בידי גורמים גשמיים, ומסירת שטחים היא עברה (בן ישראל, 2001). הרב צבי יהודה קוק שימש כמורה רוחני ורב ראשי של התנועה עד מותו בשנת 1982.

לאחר הקמת ההתנחלויות ומימוש החזון של תנועת גוש אמונים הוקמה בשנת 1991 מועצת רבני יש"ע כדי למלא את החלל שנוצר בפסיקה ההלכתית מאז מותו של הרצ"ה. המועצה הורכבה מרבנים של התנחלויות ותיקות. המועצה לא התכוונה לרשת את מזכירות גוש אמונים או להצהיר הצהרות פוליטיות. היא הייתה תשובה פרגמטית של רבנים לאירועי השעה והזמן, וניסתה לגבש עמדה מוסכמת (שפרינצק, 1995). בעקבות פרסום הסכם אוסלו והכרת ישראל באש"ף בשנת 1993 קיבלה מועצת יש"ע עמדה מובילה בקרב ציבור המתנחלים. מועצת יש"ע, ארגון-על הכולל כיום עשרים ושלושה ראשי מועצות אזוריות ומקומיות, בעלי תפקידים ואנשי ציבור, החלה לנהל בעצמה את המערכה הפוליטית ולהטיל מרות על גורמים בשטח. חברה ומנהיגיה הם ברובם חברי תנועת גוש אמונים ותושבי התנחלויות יהודה ושומרון. בין חברי מועצת יש"ע נותר מעמד של מתנחלי רצועת עזה שולי ביותר. הם נותרו בעמדה שולית גם במערכת הפוליטית של המתנחלים.

מטרות מועצת יש"ע המפורסמות באתר הרשמי שלה מוגבלות יותר ממטרות גוש אמונים, ואלה הן: קידום וביסוס ההתיישבות ביש"ע, החלת הריבונות הישראלית על יש"ע וסיכול הסכמים מדיניים הפוגעים בשלמות הארץ. המועצה רואה במפעל ההתיישבות ביש"ע זכות מוסרית וטבעית וחלק מרכזי בהגשמת הצינונות (אתר מועצת יש"ע). ראשי המתנחלים רואים בארץ ישראל השלמה את ביתם, ובהרחבת ההתיישבות בספר הם רואים את משימתם הדתית-לאומית. רבים מהם עברו מהתנחלות אחת לאחרת ומשם למאחזים ולהתנחלויות חדשות מספר פעמים מבלי לחוש עקורים מביתם.

ביתם הוא מרחב הספר כולו, ובו הם מבקשים לממש את חזונם ולתת ביטוי לאורח חייהם ולהשקפת עולמם.

למרות האמור לעיל רק מיעוט מכלל המתיישבים בישראל מקבל את סמכותם של רבני ישראל ומועצת ישראל כלגיטימית. אלה הן השכבות הקיצוניות יותר בעמדתן כלפי הפינוי. סקרים שערך צוות מאוניברסיטת תל-אביב בשנים 2002-2004 מלמדים כי רק כחמישה עשר אחוזים מהמתנחלים מקבלים כלגיטימית את הסמכות הרבנית בנושאים הנוגעים להתיישבות בישראל. אחוז דומה חש כי מועצת ישראל מייצגת את האינטרסים שלהם בהתיישבות. דומה כי ציבור המתנחלים הוא ציבור הטרוגני, בעל עמדות שונות, ורק קבוצה קטנה של מתנחלים בעלי עמדות קיצוניות מזדהה עם השיח של מנהיגות מועצת ישראל (הופ, שניל, פרס ויעקובסון, 2002, 2003, 2004). הקבוצה המכוננת של המתנחלים היא חברי גוש אמונים חניכי ישיבת מרכז הרב אשר ראו במלחמת ששת הימים שלב נוסף בתהליך משיחי של שיבת עם ישראל לארצו וישוב הארץ. אנשים אלה תופסים עמדות מרכזיות במועצת ישראל, ותפיסת עולמם, המציבה אלטרנטיבה ניאו-ציונית לשיח החילוני הפרגמאטי, שולטת בכיפה.

כיום מהווים הדתיים הלאומיים קרוב לארבעים אחוזים מאוכלוסיית המתנחלים בשטחים. לצדם חרדים שהגיעו לשטחים בעקבות דור זול וחילונים אשר חיפשו איכות חיים פרברית במחיר מסובסד. העמדות שנחשפו בסדרת הסקרים של החוקרים מאוניברסיטת תל-אביב (הופ, שניל, פרס ויעקובסון, 2002, 2003, 2004) מעידות על הרכב האוכלוסייה: כארבעים אחוזים מהמתנחלים התיישבו בשטחים כדי למצוא איכות חיים פרברית במחיר מסובסד. קרוב לארבעים אחוזים הגיעו לשטחים מתוך מוטיבציה דתית-לאומית, ופחות מעשרה אחוזים התיישבו בשטחים מסיבות לאומיות-ביטחוניות. קרוב לשליש מהמתנחלים תומכים בתכנית ההתנתקות של שרון. מהסקר עולה כי מנהיגות המתנחלים לא הצליחה ליצור לעצמה עמדה הגמונית, ולא כל המתנחלים מקבלים את סמכותה הרוחנית והפוליטית. בתשובה לשאלה ספציפית באשר למעמד של מנהיגות מועצת ישראל והרבנים של גוש אמונים לשעבר קבעו רק כשנים עשר אחוזים מהמתנחלים כי הם תופסים את מועצת ישראל כמייצגת את עמדותיהם ביחס לעתיד השליטה בשטחים. כחמישה עשר אחוזים נוספים קבעו כי רבני ישראל מייצגים את עמדתם הפוליטית באשר לעתיד השליטה של ישראל בשטחים.

תחושת מקום כמרכיב בשיח המקומי

בתוך הקלידוסקופ של קבוצות המתנחלים מהווים מתנחלי רצועת עזה קבוצה ייחודית. ההבדל בין שיח המקום הלאומי-אמוני של הנהגת יו"ש לבין השיח המקומי של מתנחלי גוש קטיף בא לידי ביטוי בתפיסת המרחב, בתפיסת הזמן ובעקרון הפרשני המארגן של המציאות: מטפיזי או משפחתי וקהילתי. לפי הראשונים, הבית הוא ארץ ישראל, ביתו של עם ישראל לדורותיו. על-פי התפיסה השנייה, בית הוא רווחת המתנחלים ואיכות חייהם בקהילות שבנו כחלק ממפעל החיים שלהם (גורביץ' וארון, 1991).

לדעתנו, משמעות הבית, לב ליבו של השיח המקומי של מתנחלי גוש קטיף, היא אישית ולוקאלית. תחושת מקום נוצרת משני מרכיבים עיקריים: המרכיב החברתי, הקושר את האדם למקום ונוטע בו משמעות, ומרכיב הזמן, היוצר תחושה של המשכיות בין העבר, ההווה והעתיד. מרכיב הזמן חיוני לתחושת מקום, כי היכולת לתכנן ולתפוס את השעות במקום לאורך זמן מחזקת את הקשר ואת תחושת הקרבה למקום (לב, 1995). תחושת ההמשכיות במקום ובזמן מתכווננת לפי עולמם הפרטי והחברתי של מתנחלי הגוש, ולא בהתאם לתפיסת עולם דתית.

מחקר זה משתמש במושג "תחושת מקום" כייצוג החווייתי והחברתי של השיח המקומי, הכולל בתוכו אלמנטים של זמן, שייכות, קהילתיות, נוף וזהות. על-פי אלמנטים אלה אנו ממקמים את החוויה של תחושת מקום על הרצפים האלה: גלובליזציה מול לוקאליזציה, קהילתיות מול אינדיבידואליזם, אידאולוגיה קיצונית מול אידאולוגיה מתונה ותחושת המשכיות מול אבדן תחושת ההמשכיות. כמו כן אנו מנתחים תפיסות נוף היוצרות התקשרות רגשית למקום. כל אלה מהווים את המצע הרגשי והתפיסתי לכינונה של זהות מקושרת מקום. תחושת מקום זו היא הנושא העיקרי שבו עוסק מחקר זה.

תולדות ההתיישבות בגוש קטיף חשובות להבנת הקשר של המתיישבים למקום ולתפקידו בעיצוב השיח שלהם. "ההתיישבות בגוש קטיף, היום קשה להאמין בכך, קמה כתשובה ציונית לטרור", כותב חגי הוברמן (הוברמן, תשס"ה, המכון לתורה וארץ). גוש קטיף הוקם על-פי תכנית ששרון כינה "תכנית חמש האצבעות" כמהלך נוסף למיגור הטרור שהתגבר ברצועת עזה בין השנים 1968-1970. המגמה הייתה לשבור את הרצף של מאות אלפי פלשתינים היושבים ברצועה בין פתחת רפיח לעזה על-ידי הקמת נקודות ישוב יהודיות. מגמה זו תוארה כהכנסת "אצבעות" יהודיות לתוך הרצועה (שם).

האצבע הראשונה הייתה גוש התיישבות בצפון רצועת עזה, שהוקם במטרה ליצור רצועה יהודית בין אשקלון לפרברי עזה. שם הוקמו לימים היישובים ניסנית ואל-סיני. האצבע השנייה הייתה באזור נצרים. גוש זה, שהוקם בו רק יישוב אחד מתוך שלושה מתוכננים, נועד לחצוץ בין עזה למחנה הפליטים דיר-אלבלח. האצבע השלישית הייתה גוש יישובים בין מחנה הפליטים דיר-אלבלח לחאן-יונס. לימים הוקמו בשטח חץ זה ארבעה יישובים: נצר-חזני, קטיף, כפר-דרום וגני-טל. האצבע הרביעית כללה גוש יישובים רחב שנועד לחצוץ בין חאן-יונס לרפיח. בתוך שטח רחב זה הוקמו לימים יישובים רבים: גן אור, גדיד, בדולח, עצמונה, מורג, פאת-שדה ורפיח-ים. האצבע החמישית נקטעה. היא הייתה אמורה לקום בפתחת רפיח או בחבל ימית כדי ליצור חץ התיישבותי בין רצועת עזה לצפון סיני ('התורה והארץ' וכן katif.net).

בשנת 1978 הוקמה המועצה האזורית חוף-עזה, שהיוותה גורם לשינוי תכניות הפיתוח של רצועת עזה. שיקולי המועצה האזורית היו לא רק שיקולים מדיניים, הם שילבו תכניות פיתוח של התיישבות חקלאית עם איכות חיים גבוהה ופוטנציאל תירותי גבוה.

מתנחלי גוש קטיף מהווים קבוצה קטנה, כשבעת אלפים מתיישבים, מתוך כלל המתנחלים מחוץ לתחומי הקו הירוק. הם מציירים עצמם כאנשים פשוטים הרוצים לעבד את אדמתם. רבים מהם חיפשו מודל של יישוב קהילתי בעל מאפיינים עירוניים וכפריים כאחד. כיום יש בגוש קטיף עשרים יישובים: דתיים, חילוניים ומעורבים. היישובים מתאפיינים ברוח קהילתית מפותחת ובמגוון רחב של פעילויות חברתיות. רוב היישובים בגוש מתפרנסים מחקלאות מתקדמת המבוססת על גידול ירקות ופירות אורגאניים, ירקות ללא מזיקים ועוד ('נקודה', מאי 2004).

מטה המאבק של גוש קטיף, המעצב את השיח המקומי של המסורת הקטנה, מורכב מאנשי הגוש שחיברו את המניפסט נגד ההתנגדות. נוסח המניפסט אנושי ורך. קו הפעולה משלב תכנים של אהבת אחים, אהבת מולדת ורצון לשמור על הנטוע. מטרתו להציג קו פשרני בלתי אליים השואף לקרב את העם לרגשות המתנחלים ולאמונתם. תכנים של יישוב הארץ ההיסטורית אינם זרים להם, אך דומה שישנם ערכים חשובים יותר: הבית, הקהילה, איכות החיים ועוד.

בפרקים הבאים נדון בהבדלים בין מבני השיח השונים של מתנחלי י"ש ושל אנשי גוש קטיף, ונשרטט את קווי האופי של כל אחת מן התפיסות. במהלך הדיון נציג את ההבדלים בין אנשי השיח הלאומי-אמוני לבין אנשי השיח המקומי, ונבחן את דברי הרבנים, מתווי הדרך, המורים הרוחניים. הניתוח מתמקד בתחושת המקום הייחודית לשיח המקומי של גוש קטיף ובדרכי הפעולה של המתנחלים במאבקם בתכנית ההתנתקות. בסוף נציג את השלכות הפינני על אבדן תחושת המקום, על הערך העצמי ועל הזהות של אנשי גוש קטיף.

5 דברי רבנים: שיח לאומי-אמוני ושיח מקומי

השיח הלאומי-אמוני של רבנים בעיני אנשי גוש קטיף

באתר האינטרנט של ועד רבני מועצת יש"ע נאמר:

ארץ ישראל ניתנה לנו מאת הבורא יתברך ושייכת לעם ישראל כולו לדורותיו מאז ומקדם, ומצווה עלינו ליישבה ולהחזיקה בידינו.

הרבנים מייחסים משקל רב לארץ ישראל ולעם ישראל שזכה לשחרר את הארץ ומקרב במעשיו את הגאולה המיוחלת. הרבנים המובילים ביר"ש מחברים את פרשנויותיהם לפרשת השבוע על-פי תכנית ההתנתקות. לא רק רבנים מחברים את דברי השם למציאות, עושים זאת גם פוליטיקאים ודוברים של מועצת יש"ע, המוצאים קווי דמיון בין סבלו של "העם היושב בציון" כיום לסבלות העבר שלו המתוארים במקורות. האנלוגיות בין סיפורי המקרא למאורעות השעה חוזרות באופן שיטתי בדברי מנהיגי המתנחלים. כך מפרש חבר הכנסת חנן פורת, תושב גוש עציון וממנהיגי הבולטים של תנועת גוש אמונים, את בכיו החרישי של משה רבנו בפרשת השבוע (שמות):

...איננו באים להשוות את בכיים החרישי של ילדי גוש קטיף, מפחד הפצמ"רים ואימת הגירוש גם יחד... למשה... ובכל זאת... אוי לו למי שאינו שומע את הבכי. אוי לו למי שאוזנו אטומה...

(פורת, 1985, מתוך "מעט מן האור" פרשת שמות)

ההתנתקות מגוש קטיף מעלה סוגיות מהותיות ביהדות, ובמיוחד את הקונפליקט לגבי החוקים התקפים בעת הזו – חוקי המדינה או ההלכה:

ברור כי לפי ההלכה חייל שמקבל פקודה הנוגדת את חוקי התורה, עליו לקיים את ההלכה של תורה ולא את הפקודה החילונית. ...והרי ברור שמצוות יישוב ארץ ישראל היא חמורה מפני שהיא שקולה כנגד כל המצוות שבתורה...

(הרב גורן, לשעבר הרב הראשי לישראל ולצה"ל באתר האינטרנט של ועד רבני יש"ע)

השוואה בין דבריהם של הרבנים ומובילי המאבק לבין השיח בראיונות עם אנשי גוש קטיף מלמדת כי אין בדברי ההנהגה הדתית התייחסות לרגשות ולצרכים הבסיסיים של מתנחלי גוש קטיף. רבים מהמרואיינים הלינו על שאין מנהלים עמם מגעים בקשר לפיצויים ולעתידם. הם מרגישים כי שגרת חייהם נתונה בסכנה, והנהגת הימין הדתי-לאומי אינה מקילה על המצב: מטה המאבק והרבנים אינם דנים בהצעות מינהלת ההתנתקות, הנתפסת כגוף עיון, ואינם נוגעים בנושאים בווערים ובבעיות דוחקות של הפרק. כך מעידה אחת מתושבות גוש קטיף:

אנשים לא רצו לחשוב על פיצויים. אם יקרה משהו, הפיצויים יהיו מאוד עלובים, כי זה נושא שלא טיפלו בו. זלזלו בו. החליטו שזו סוגיה שאין מה לדבר עליה, ואני מבינה את זה אבל מצד שני צריך להגיע לשלב שאולי זה יקרה. אנחנו לא צריכים לחיות באשליה. בכל זאת, אם חס וחלילה, מה אנשים יעשו? למטה אין תשובה לגבי זה.

הרבנים ביו"ש טרודים בכתיבת פטיציות וחיבורים כנגד התכנית, אך אינם נערכים ליום הדין. בנייר עמדה שפרסם יאיר שלג הוא קובע לאור המסקנות מפניו ימית כי חיוני להציג בפני המתנחלים את האופציות השונות העומדות בפניהם. ההמלצות העיקריות בתחום החברתי נוגעות לצורך בסיוע מקצועי להתמודדות נפשית עם "טראומת הפינוי" (שלג, 2004). מומלץ לחזק את הפרט, אך גם את המסגרות הקהילתיות התומכות. חוקרים שונים מתחום הפסיכולוגיה ובריאות הנפש (קליאוט ואלבק, 1996; טוביאנה ועמיתיו 1988; Dasberg & Shefler, 1987) ציינו מפורשות את הצורך בטיפול מקדים וממוקד בבעיות הרבות והמורכבות שמעלה פינוי כפוי ממקום מגורים. למרות זאת מתכחשים מנהיגי הימין לעצם היתכנותה של ההתנתקות. הם ממשיכים דרכו של הרב קוק וקוראים לקיום מצוות יישוב הארץ.

רבני הגוש והשיח המקומי

רבני יו"ש מורים על קו פעולה מסוים המשרת את האמונה ואת התפיסה הערכית של ההנהגה בישראל. דפוסי הפעולה שבחרו רבני גוש קטיף הם שונים, אך בגלל עצמתם של רבני השיח הלאומי-אמוני, של המסורת הגדולה, הם אינם מתריסים נגדם. גם נגד הממשלה אינם מתריסים. רבני גוש קטיף בחרו בשיח הרגיש למצוקות של מתנחלי הגוש. הם מנסחים את טענותיהם ברוח השיח המקומי, מבלי לקרוא תיגר על האליטות הפוליטיות. רב מקומי שראיינו התבטא בפשטות:

ארץ ישראל בלבד זה לא מספיק כדי לסרב פקודה, זאת למרות שכל קריעה מא"י זה כואב מה גם שאין פה מהלך מדיני. התכנית נראית הזויה, ניצחון לטרור.

(השם לא לפרסום)

הרב המקומי כואב על חוסר התוחלת המדינית שבתכנית ההתנתקות. הוא מתייחס לסוגיות פרקטיות: הרס וחורבן של קהילה ושל מפעל חיים ושיקול ביטחוני לקוי שלפיו התקבלה ההחלטה להתנתק מעזה. הוא אינו משתמש במינוח של השיח הלאומי-אמוני: "ציווי אלוהי", "תהליך משיחי", אלא מקיים דיאלוג פוליטי עם מתנגדיו, הגם שדעתו מושפעת מהציווי הדתי.

על מנת ללמוד על השיח בגוש קטיף פנינו לאתרי התקשורת המקוונים, וביניהם אתר הבית של גוש קטיף (katif.net). נוכחנו לדעת כי האתר המקומי מצטט את דברי הרבנים הראשיים והמנהיגים המדיניים של תנועות הימין ושל ההתיישבות הדתית בהתנחלויות. כולם מייצגים את השיח הלאומי-אמוני. דברי הרבנים המקומיים בגוש עצמו מוצגים בקישורים (links) בתוך האתר, ולא אחת קשה לעקוב אחריהם. שמות מובילי המאבק והרבנים בגוש אינם מובלטים בעמוד הבית של האתר.

כפי שטוען סקוט, בחברה של חקלאים החיים בפריפריה הדיון בשיח האידאולוגי "הגדול" נתפס כשיח מרוחק ומנוכר שאינו מטפל בבעיותיהם הדוחקות של התושבים. על מנת להגיע למקומיים יש צורך לנקוט קו פעולה אישי ולוקאלי יותר. ראייה לכך היא השיח של הרבנים המקומיים של גוש קטיף. סגנונו של שיח זה נבדל מדבריהם של נציגי יש"ע והרבנים הראשיים. חרף מצב החירום שבו נמצאת הקהילה (ואולי דווקא בשל מצב זה), מדברים הרבנים של גוש קטיף בשם ערכים מקומיים, אישיים וגשמיים. מהטקסטים השונים המתפרסמים באתר גוש קטיף עולה כי למרות אמונתם של רבני הגוש במצוות יישוב הארץ הם עושים שימוש מצומצם ביותר בשיח הלאומי-אמוני, הקורא ליישוב הארץ ולהעדפת ההלכה על פני חוקי המדינה. השיח המקומי מעלה את הבעיות הייחודיות של בני הקהילה ומצניע ככל הניתן את ההיבטים הלאומיים-דתיים. דברי הרבנים המקומיים המפורסמים באתר הרשמי נוגעים אמנם בנושאים של שלמות הארץ וקדושת המקום, אך הם נשמעים מתוך זיקה קרובה ומקומית יותר. דוגמה מובהקת לכך הם דבריו של הרב יגאל קמינצקי, הרב הראשי של גוש קטיף. שפתו של הרב קמינצקי פשוטה, והוא מצביע על הייחודי והמקומי שביישובי גוש קטיף:

ההתיישבות בחבל עזה היא בבואה של חיים יהודיים שלמים, של תורה ועבודה ממש. אזור שמצד אחד יש בו אנשי יצירה, עשייה ועמל, אזור שלמרות כל הקשיים בתחום החקלאות, הבעיות הביטחוניות, קשיים בהעסקת פועלים וכו' מייצא ברבע מיליארד שקל בשנה! אזור המוביל ביצוא של עגבניות שרי, תבלינים, ירקות אורגניים, ירקות עלים ללא חרקים, צמחי גראניום וכו'.

(katif.net, 24.4.04)

הרב מתייחס בעיקר לעניינים מעשיים: הוא עוסק במחזור הרווחים של המתנחלים ובעיות האישיות והיומיומית המטרידות את קהילתו, דוגמת העסקת פועלים בחממות ובעיות הביטחון. וממשיך הרב קמינצקי:

...מאיך אזור של תורה ואמונה, אימפריה של תורה ומוסדות חינוך, כאשר מחוץ לגוש בלבד באים ללמוד אצלנו כחמש מאות תלמידים בשנה, אזור בו חיים זה לצד זה כל עמך בית ישראל מכל העדות והגוונים, ותיקים ועולים, חקלאים לצד אברכים וכו'. אזור שהיה מדבר שממה והפכנו אותו בס"ד לגן עדן. התיישבות שבגופה ממש מגנה על עם ישראל ונמצאת בחוד החנית של המערכת הביטחונית כבר למעלה משש עשרה שנה. מקום של גמילות חסד ועזרה הדדית יוצאים מן הכולל.

(katif.net, 24.4.04)

דברים אלה ממחישים את זווית הראייה החברתית. הוא מדגיש את חשיבותו של הגוש כאבן שואבת ללימודי תורה ואת השוויון בין העדות והמעמדות. לצד האידאולוגיה של יישוב הארץ הוא מדגיש את הישגי הגוש: הפרחת השממה והקמת ישיבות ללימוד תורה. זהו מניפסט של החלוץ החדש המתנחל ברצועת עזה בשם רציונל אנושי. מניפסט זה מעמיד במרכז הדיון את האדם ואת שירותו של החלוץ לאומה, בניגוד למניפסט של המתנחל ביהודה ושומרון הנענה לציווי אלוהי ומהווה כלי שרת בידי התכנית המשיחית הגדולה.

הרבנים בגוש קטיף הם ממובילי המאבק נגד תכנית ההתנתקות, והם שהכתיבו את קו הפעולה הרוחני והפייסני שמאפיין את מטה הפעולה בגוש. בניגוד לעמיתיהם ביו"ש הקוראים בפומבי להסיר את הכפפות ולנקוט עמדה תקיפה כנגד מקבלי ההחלטות, מפרשים הרבנים המקומיים את ההלכה באופן אחר, לדוגמה פרשנותו של הרב ראובן נתנאל, רבה של עצמונה, לסוגיית "והגדת לבניך". הרב טוען כי:

במיוחד במלחמה מחויבים אנו בשמירת הלשון, לא לומר דברים רעים ולשון הרע בכדי שנוכל לשמור על האחדות של העם.

(פרשת והגדת לבניך, katif.net 30.03.04)

רבני גוש קטיף בחרו בדרך פייסנית הקוראת לקירוב לבבות על מנת למנוע קרע ומלחמת אחים. דרכם שונה שוני מהותי מהעמדה הניצית שנוקטים רבני מועצת יש"ע.

6 תפיסות ודימויים בקרב מתנחלים

פרק זה ממחיש את הדרך שבה מפרש השיח המקומי תפיסות של השיח הלאומי-אמוני בנושאים האלה: תפיסות הארץ, קניין הארץ, הקשר לארץ ותפיסת הנוף. כל אלה מעצבים את תחושת המקום של מתנחלי גוש קטיף כתשובה לאידאולוגים של ארץ ישראל השלמה. בפרק זה אנו מבקשים לאתר את מוקדי ההבדל בין שני מבני שיח אלה ולהסביר אותם. נתמקד בנרטיבים של מתנחלי גוש קטיף העולים מהרעיונות ומניתוח טקסטים. ניתן ללמוד מהם כי השיח המקומי לא אימץ את הרעיונות של האליטה כלשונם, אלא העביר אותם דרך "מסננת" המציאות של רצועת עזה תוך יצירת מבנה שיח ייחודי.

דימויי הנוף

בבסיס התפיסה הרומנטית של הטבע עומד הנוף שהוא מקור השראה לעולם הרגשות. הנוף רווי בסמלים, בנוסטלגיה ובמטען מוסרי. המתנחלים שבו ל"נוף בראשית", אל מרחב "ארץ האבות", לב לבה של הארץ הקדושה. תפיסת הנוף הרומנטית מוצאת את ביטוייה בהאנשה של תצורות נוף, בתחושת התמזגות עם הטבע ועם האדמה, בתיקון רוחני ובהתעלות רוחנית (בן ישראל, 2001). ההתרפקות על הנוף הייתה למתיישרים החלוצים לא רק געגועים לארץ האבות, כיהודי הגולה לפנייהם, כי אם אמצעי לסימון בעלות, ובעיקר אמצעי ליצירת זהות חדשה של בני בית (אלמוג, 1997).

מתנחלי גוש קטיף דוברי השיח המקומי תופסים את חבל עזה בראייה רומנטית. הם מתייחסים אל המקום בלשון של חיבה והתרפקות, משתמשים במילות תואר המפארות את יפי הנוף ומייחסים לארץ הילה פסטוראלית בניגוד למציאות האובייקטיבית של גדרות, מחסומים ובסיסים צבאיים. הם רואים את החולות הזוהרים וחופי הים, נושמים

אוויר נקי, אך מתעלמים מהנוף הפלסטיני על ההרס, העוני וההשפלות שכפה עליו הכיבוש. עם זאת אין תפיסות אלה רוויות בפאתוס ובקדושה טרנסנדנטאלית כמו אלה של מתנחלי יו"ש. הן מכוונות לרגש ולייחודיות שבנוף ומשרות תחושה של חיבה פשוטה ונאיבית למקום ולנופיו.

מתנחלי מועצת יו"ש משלבים בדבריהם תיאורי נוף בעלי גוון דרמטי ואמוציונאלי. חנן פורת, מהמנהיגים הבולטים של גוש אמונים מתאר:

...ירדנו בדרך המתפתלת לגוש עציון...מנומרת בשלל גווניה, קודקודים כסופי שיער של גיל העמידה נשזרו בשחור וזהב של בני תשחורת...שיבולי זהב רטון, ורגבי אדמת ההר בצבצו והעידו באלם קול...

(פורת, 1985)

בתיאור האירוע בולטת האנשה המקנה לטבע ולנוף תפקיד פעיל בחוויית השיבה. השתתפות הנוף במעשה הגאולה הוא מוטיב חוזר ונשנה בשיח הלאומי-אמוני. המתנחלים מגושים קטיף מתארים את הנוף ללא פאתוס:

דיונות קרוב לים, מקום מקסים, משגע, עצי שיטה, דיונות חול זהובות. מבחינת היופי מקום מדהים חבל על הזמן. וואה! אנשים אומרים לי מקום פשוט מהמם, דקלים על החוף. זה אזור יפהפה, חולות דיונות, אויר נקי, איכות חיים... אין מקום כמו גוש קטיף, אין רצועה כזאת, 900 מ' מהים.

ניתן לראות כי מתנחלי יו"ש מאנישים את המקום ומתייחסים אליו כאל אובייקט אהבה אלגורי. לעומתם מתנחלי גוש קטיף מציגים את אהבתם לנוף כהקשר של מקום המספק איכות חיים מעולה:

התאהבתי במקום ונשארתי.

אני אוהבת את המקום הזה, אני הכי קשורה לנוף ולסביבה...

...כשעלינו ליישוב הבאתי את ההורים שלי, אבא שלי אמר "זה ממש מעברה", ובעינינו זה הצטייר אחרת... ממש אהבנו. אהבנו לחזור הביתה.

מילים של אהבה וקרבה מחדדות את האיכויות האישיות והאינטימיות שמרגישים המתנחלים כלפי המקום. ייחודו ויופיו של המקום הופכים אותו למקור משיכה. ההתעלמות מהנוף הפלסטיני קושרת את הנוף לחוויות בראשיתיות ומייחסת לו סגולות פסטוראליות כמקום מגורים אידאלי. השיח המקומי אינו מיחס לנוף כוחות מטאפיסיים המשתתפים בתהליך הגאולה. הנוף אינו נוף פראי המחייב התגייסות למאבק בטבע העוין, אלא נוף המתגמל את המתנחל כיהא למצטרפים החדשים ללאיטה הישראלית.

מתנחלי גוש אמונים רואים באדמת הארץ אדמה קדושה. אומר הרב שילה בריאיון בגלי צה"ל (אוקטובר 2004):

יש דברים כמו ארץ ואדמה שבהם אי אפשר לגעת.

כלומר, הקדושה אינה סמלית, אלא מאוד מוחשית. בהתאם לגישתו של הרב קוק, מחפשים הרבנים של השיח הלאומי-אמוני את האלוהים בפרטי הנוף השונים:

אכן יש אלקים במקום הזה" או: "...את הארץ שהאלקים בחר בה מכל הארצות כשער השמים..."

(הרב דב ביגון, בתוך "באהבה ובאמונה" פרשת 'וירא' גיליון 484)

"שער השמיים" מסמל את המעבר הבלתי אמצעי אל הקדושה, ובדרך זו הופכת הארץ מעין הרחבה של מלכות שמיים.

בניגוד לכך, השיח המקומי אינו מאציל קדושה לרכיבי הנוף, אלא משתמש במאפיינים אישיים, המתייחסים להנאה ולקשר הראשוני שבחויית הנוף:

אווירה מאוד שקטה ושלווה, יש ים ותמיד יש לאן לצאת החוצה ולטייל... .

...זו חוויה, אני... הים, המרחבים, הכול פתוח, האוויר, התחושה.... .

כפי שניתח סקוט (Scott, 1977), ניכרת גם כאן תופעה של אימוץ מרכיבים הקשורים לתפיסת נוף רומנטית מתוך האידאולוגיה של גוש אמונים. מרכיבים אלה עברו עיבוד והתאמה למסורות ולערכים של מתנחלי גוש קטיף, עובדי האדמה, המסוגלים להתחבר אל הטבע ואל הנוף ולהפיק מכך הנאה וערך רוחני. כך מתאר אחד החקלאים:

אתה זורע ושותל באדמה ואת השאר אתה משאיר לקדוש ברוך הוא... זה היופי בבריאה.

מעורבות אלוהית בתהליך החלוצי. הם נמנעים מדבר על היבטים טרנסנדנטיים של המציאות ומתמקדים בחוויות ארציות. כל הנשאלים ציינו את זיקתם לנוף הבראשית, הטהור והנקי של חופי עזה ומרחבי הרצועה. זהו מרחב בראשיתי של שממה, ואם הקדוש ברוך הוא ממלא בו תפקיד כל שהוא אין הוא נובע מהמקום עצמו.

זיקה היסטורית

תפיסת העולם המזינה את תנועת ההתנחלות מייחסת חשיבות רבה לקשר ההיסטורי. המתנחלים חוזרים ומדגישים את הזיקה ההיסטורית שבין אתרי ההתנחלות המודרנית לבין מרחב הפעילות היהודית בעבר, ומציגים זאת כרצף היסטורי. בעניין זה נחות מעמדו

של גוש קטיף מזה של השומרון, המקובל כנחלת האבות. השומרון נתפס כ"חבל ארץ עתיק הקם לתחייה" וכ"נוף בראשית". המועצה האזורית הר חברון, לדוגמה, משוקת את האזור כ"מקום התהוותה של מלכות ישראל... כאן חיו ונקברו האבות... לכאן ברח דוד מפני שאול המלך ומפני אבשלום בנו, וכאן הקים את המלוכה". המועצה האזורית שומרון כותבת: "יישובי המועצה האזורית שומרון נבנו ברובם בסמוך לאתרים עתיקים מתקופת בית ראשון, בית שני ומתקופת המשנה והתלמוד... השומרון, חבל ארץ עתיק הקם לתחייה, אזור המשלב ישן עם חדש, אזור היונק מן העבר ונושא פניו אל העתיד" (מתוך בן ישראל, 2001).

גוש קטיף אינו נושא מטענים היסטוריים כאלה. למרות זאת מנסים רבנים ותושבי יהודה ושומרון לייחס למקום חשיבות היסטורית. כותב חגי הוברמן, עיתונאי מהשומרון, בעיתון 'נקודה':

יהודים ישבו בעזה דורות רבים. לחוף ימה של עזה שרד בית כנסת מפואר ובו הפסיפס המפורסם עם דמות דיוקנו של דוד המלך מנגן בנבל. הקהילה היהודית של עזה העמידה כמה מן הדמויות המפורסמות בתולדות היהדות, לחיוב ולשלילה. היא התקיימה כמעט ברציפות מימי החשמונאים ועד פרעות תרפ"ט. היישוב בעזה, שהיה דתי מאוד, החזיק שני שוחטים, רב..., בית קברות משלו ומקווה...

('נקודה', גיליון 269)

המתנחלים מנסים להציג את עזה כעיר יהודית חשובה ועתיקת יומין. מלאכה זו קשה פי כמה מהצגת שכם, חברון או בית-אל.

לעומת זאת ובאופן מפתיע לא הזכירו המרואיינים מגוש קטיף ולו פעם אחת את עזה ואת אתריה היהודים. הם אינם מצדיקים את ההתנחלות במקום בזיקה לנחלת אבות המקנה ליהודים זכות התיישבות במקום. בעיתונות המקומית מצאנו לא אחת חיבור בין מסעותיו של אברהם אבינו במדבר, בארץ גרר, לבין תל קטיף וציון חשיבותו ההיסטורית של המקום, אך ברמה האישית לא התייחס איש מהמרואיינים לחשיבות ההיסטורית של חבל עזה. יתרה מזאת, היו שציינו כי כאשר נדרשנו לצאת מעזה העיר יצאנו בלי התנגדות:

הרי מכל שטח A התפנו ולא שמעת על סירוב פקודה.

מדברי המרואיינים לא ניתן ללמוד כי המקורות וההלכה הם המכתיבים את תפיסות המקום של דוברי השיח המקומי. החיבור שלהם למקום אינו נובע מתפיסה דתית-היסטורית של הנוף, אלא מיפי הנוף ומאיכות החיים שהוא מבטיח.

יישוב פורח וירוק שכולם שמחים ומאושרים בו.

לא כולם זוכים לגור ליד הים ולהגיע אליו מתי שרוצים...

כל פעם כשאני חוזרת אני מסתכלת על הנוף בדרך וזה בלתי נתפס ואנשים לא מבינים על מה מדובר.

מתוך היענות למעשה החלוצי הציוני אלא מאיכויותיו הפיסיות והסימבוליות. נופי חולות הים וההשתכנות לחופי הים הם פריבילגיה של בני האליטה הכולכלית של הארץ, שמתנחלי הגוש הם עתה חלק ממנה בזכות התיישבותם בספר.

השיח הלאומי-אמוני קושר את הזמן והמרחב זה בזה. הזמן נתפס כמימד נצחי שבמהלכו תיושב הארץ המובטחת, והאדם נתפס כיחיד המשרת רעיון דתי לאומי זה. מנגד, בשיח המקומי הזמן והמרחב משתלבים זה בזה באופן שונה לחלוטין. הזמן הוא חייו הסופיים והקצרים של האדם, והמרחב מתבטא בבית הפרטי. על-פי תפיסה זו, האדם ניצב במרכז היקום ומשרת אותו.

נראה שלנוכח הפינוי המתקרב מרבים מתנחלי גוש קטיף להתייחס אל חייהם הפרטיים והזמניים. אל מול התחושה הקשה של אסון הממשמש ובא קשה להתעלם מהמוטיב של "כאן ועכשיו". למותר לציין כי רוב המרואיינים שעמם שוחחנו היו אנשים מאמינים אשר העידו על עצמם שאמונתם ותפיסתם האידאולוגית התחזקה בעקבות החיים בגוש. יחד עם זאת אין הם עוסקים בשיח אידאולוגי לטווח הארוך והמופשט, אלא מעלים את מצוקותיהם האקטואליות:

מפריע לי שלא מדברים איתנו על הפינוי.

רק בחדרי חדרי מדברים באמת על העתיד לבוא...

בשיח של מתנחלי הגוש על תפיסת הזמן והמקום נמצאים האדם ודאגותיו במרכז, ולא האדמה והאלוהים.

תפיסת הקשר לארץ

בשם השיח הלאומי-אמוני מציגים מתנחלי יו"ש תפיסה של "הכול או לא כלום": ארץ ישראל השלמה או תחזית אפוקליפטית לעתיד הבית הלאומי. על-פי תפיסה זו, כל ויתור על חלקי ארץ מהווה סכנה ממשית למדינת ישראל ולמפעל הציוני ואינו בא בחשבון. ארץ ישראל חייבת להשתרע על כל השטחים שהיו נחלת ישראל ההיסטורית. הרב עובדיה הדאיה אומר: אסור להוציא מתחת ידינו שום שטח מארץ ישראל.

הנה מקרא מלא דיבר הכתוב, לא תחנם, לא תיתן להם חינה, בקרקע, שאסור למכור בית לנכרי בא"י משום לא תחנם... (גדולי תורה על החזרת שטחים, 1980).

מול תפיסה זו מציגים מתנחלי גוש קטיף תפיסות ארץ מתונות וגמישות יותר. לפי תפיסתם יש ליישב את ארץ ישראל גם בנגב ובגליל. אבדן גוש קטיף אינו משול בהכרח לאבדן המדינה או החזון הציוני. השיח שלהם אינו כופר בשלטון או ביהדותה של הארץ: אני הכי קשור לכל הנושא החברתי, אם נוריד את האידאולוגיה של יישוב הארץ ונשים הצידה, כי אפשר להתיישב בנגב, גם שם חסר...

המרואיין רואה את חשיבות יישוב הארץ בכללותה, ואינו מעלה על נס את החשיבות המיוחדת של יישוב חבל עזה.

אנחנו חונכנו, כולנו למדנו על קום המדינה, ההיסטוריה המוקדמת. א"י היא הארץ שה' נתן לנו... כולם אומרים שזה הכיבוש, אבל זה משהו שהחזרנו מימים ימימה. זה בדיוק אותו דבר, רמת אביב ג' הייתה שכונה של ערבים.

מעבר לכוונה להצדיק את ההתנחלות בעזה, חבוייה כאן השקפת עולם פרגמטית יותר: התיישבות בחלק מארץ ישראל ודחיית התיישבות במקומות אחרים עד שיזדמן היא תמצית המעשה הציוני, ולכן אין להתעקש על כל שעל. הרס ופינוי ההתנחלויות אינו מסמל את חורבן הארץ, אלא רק את חורבן ההתנחלות והקושי האישי העצום הכרוך בו: ההרס הוא הדבר הקשה ביותר במחשבה על עזיבה של הגוש. חוסר התכלית של התיישבות משגשגת ומקסימה אשר בבת אחת תיהרס...

מרואינת נוספת הוסיפה כי אחיה העומד על סף גיוס לא יהסס להתגייס ולשרת ביחידה קרבית כיתר חבריו:

נמשיך להאמין במדינה ובחוקיה...

מצוות יישוב הארץ וכל רגב בה נתפסת על ידי מתנחלי גוש קטיף באופן פרגמטי יותר. יישוב הארץ הוא המצווה, אך אין חובה ליישב כל שעל מיידית. מכאן שההתקשרות לגוש קטיף וההיאחזות בו אינן נובעות ממצוות יישוב הארץ בדומה למצוות השיח הלאומי-אמוני, אלא מנימוקים מקומיים שקושרים את מתנחלי הגוש למקום ספציפי זה.

תפיסה זו גורסת כי הקשר בין העם לארץ ולאדמה אינו קשר אינטואיטיבי טבעי. בניגוד לשאר העמים אין לעם ישראל "זכות טבעית" על הארץ. הקשר בין העם לארץ הוא "על-טבעי" ומחייב מאוד:

עלינו להודות בכך שהארץ אכן איננה שלנו. אין לנו זכות עליה. יש לנו חובה עליה. את ייעודנו האלוהי כפי שניתן לנו בתנ"ך נוכל לממש במלואו דווקא בהיותנו על הארץ שניתנה לנו... על כן עלינו לקיים כאן בארץ חברת מופת מוסרית שתהיה אור לגויים בכל תחומי החיים, ונסביר לעולם כולו כי הקב"ה הוא שנתן לנו את הארץ כדי לממש בה את החזון הזה" (הרב אריאל, רב היישוב עטרת, פרשנות לפרשת בראשית "חובתנו על ארץ ישראל).

(אתר מוריה)

לפי השיח הלאומי-אמוני, הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל הוא קשר עמוק ומחייב. הוא נשען על חובה ועל מצוות יישוב הארץ ועבודתה. התפיסה המשיחית של הראי"ה ויותר מכך של ממש"ך דרכו הרצי"ה החזיקה באמונה כי עם גאולת הארץ קרבה ביאתו של המשיח ועימו גאולת עם ישראל. על כן תפיסת הארץ היא הכרח המעוגן במקורות ובבחינת "לא תחנם", היינו, אין לתת את האדמה לגויים ולאפשר להם "חניה" בארץ הקודש.

בקרב מתנחלי גוש קטיף לא עלה שיח כזה. הקשר שלהם לארץ אינו אלוהי, אלא אישי, והוא נובע מהרצון להתפתח מבחינה אישית וכלכלית. חלקת הארץ הזו מהווה להם מנוף להעצמה ולהגשמה אישית. כחקלאים, חובתם כלפי הארץ היא החובה לעבד את האדמה ולהקים קהילה. התפיסה של חשיבות שמירת המקום אינה נטועה בתפיסה המשיחית, אלא מקבלת פרשנות פרקטית. גם השפה המתארת את העשייה הזו היא לשון חול:

העם אומר לך רה"מ אל תגרש את יהודי גוש קטיף ויהודי צפון השומרון... אנחנו בגוש קטיף חקלאים פשוטים שבאנו לאדמת חול וממנה הצמחנו ירק לכל העם הזה... אל תגרש אותנו מבתינו אל תביא את החורבן הזה לעם.

וכן אומר אחד מהמרוויינים:

רצינו להקים מושב, לעסוק בחקלאות.

וגם:

הייתי משוגע לחקלאות וחפשתי עם עוד כמה חברים מהצבא יישוב חקלאי...

(צבי הנדל, "בשבע", 23.12.04)

לפי תפיסתם של מתנחלי גוש קטיף, האלמנטים המחייבים אינם קשורים בחובת יישוב הארץ, אלא בתחושת החובה היומיומית לעשות למען הבית, המשפחה והקהילה.

טכניקות של הפרדה

טכניקות של הפרדה משמשות את היחיד ואת הקבוצה כאמצעי לביסוס הזהות העצמית. שניל במאמרו (Schnell, 2002) מדגים קבוצות חברתיות הבוחרות להפריד את עצמן ו"להסתגר" במרחב חד תרבותי כדי להבטיח את שימור זהותן העצמית. קבוצות שוליים נוטות לחלק את הטריטוריה ל"שלי" מול "שלך", כדי להעלות את תחושת הערך, השליטה וביסוס הנורמות של הקבוצה. כתוצאה מכך מתחזקים הביטחון והנוחות של אותן קבוצות מהפריפריה.

המתנחלים בוחרים להקים יישובים בלבה של אוכלוסייה פלשתינאית כדרך חיים. מצב זה מחייב הפרדה בין שני הלאומים העוינים. גם מתנחלי גוש קטיף נוקטים הפרדה דיכוטומית של המרחב וחלוקתו באופן קטגורי ל"שלנו מול" שלהם בכל שטחי החיים (הפרדה פיזית, תרבותית ותפיסתית). בהקשר זה ראוי לשוב ולהזכיר את ההתעלמות התמוהה של המתנחלים ממרכיבי נוף של האחר, כגון, מחנות הפליטים ומחנות הצבא. אמרה אחת הצעירות שראיינו:

אמרתי לחברה שלי תראי איזה יפה כאן, תתעלמי לרגע מכל מחנות הפליטים, איזה יופי, איך אפשר לעזוב מקום כזה?

אך הנוסע מישראל לעבר גוש קטיף אינו יכול להתעלם מנופי האימה בדרך אל היישוב השקט והבטוח, שתושביו מבחינים בין קול ירי לקולות אחרים, ויודעים כיצד להגן על עצמם מהפרעות טורדניות אלה. כך נוצר מתח בין המרחב הטופופילי – האהוב של ההתנחלויות לבין המרחב הטופופובי – המאיים של הפלסטינים. את מרחב ההתנחלות מתאר תושב הגוש:

ברגע שנכנסים בשערי נצרים, משהו בשלוות המקום מפוגג את המתח, משהו שנוסף לרגש ההקלה שחש מי שמגיע לחוף מבטחים. אולי ניתן לחוש בשלוות הנפש הנדירה של האנשים שחיים כאן עוד בטרם פוגשים בהם...

('נקודה' 183)

תושב אחר תיאר את חשיבות הימצאותו בגוש קטיף והתחזקות תחושת השליחות והחלוציות בעקבות אירועי האינתיפאדה. הוא מתאר את תחושת הביטחון ביישוב:

הילדים יודעים להבחין בין ירי ממאג לבין ירי ממקלע כבד אפס-חמש, אבל בסה"כ טוב לי פה. יש לי איכות חיים. יש לי חינוך טוב לילדים. יש לי שקט. יש לי פה חברה שאני אוהב... לא באתי בגלל אידאולוגיה, באתי בגלל איכות חיים ומצאתי אותה, ככה גם 90% מהאנשים שגרים בגוש.

מנגד עומדים דבריה של מאירה דולב כתבת 'נקודה' הנוסעת לנצרים וכותבת בכתבתה תחת הכותרת 'הלום בתוך מזבלה':

מחסום נחל עוז נראה לרגע כגבולה של ארץ האנשים השפויים. מעבר לו – הטירוף והפחד... גדר אלקטרונית מעבירת צמרמורת, ושלטים בלתי נראים, קוראים לעברי: ארץ אחרת, ארץ אויב.

('נקודה' 183)

להבדל החד בין שני המרחבים חשיבות רבה בהבנת קיומם של המתנחלים. הקהילה הופכת לקבוצת תמיכה ראשונה במעלה בשמירה על כושר העמידה של המתנחלים מול אתגרי המקום. הדמוניזציה של האחר מאפשרת להתמודד עם המצב ללא נקיפות מצפון

וללא אמפטיה לסבלו, שמקורו בהתיישבות המתנחלים במקום. כל אלה הופכים את הקהילה המקומית למוקד של העצמה של הפרט: הוא חלוץ המביא שפיות, סדר ותרבות למרחבי הפרא ועומד בגבורה בקשיי המקום. המקום עצמו מזין ומחזק את דמות החלוץ.

האדרה עצמית ודמוניזציית האחר

המתנחלים תופסים את עצמם כדמות החלוץ, גואל האדמה. הם טוענים כי במעשיהם הם ממשיכים את ההתיישבות הציונית, וכי ההבדל בינם לבין תושבי תל-אביב הוא במידת הלגיטימציה להתיישבות. השימוש בדמות הצבר ובדימויים הקרובים לעולם המושגים של ההתיישבות העובדת מקרב את המתנחלים לדמות היהודי החדש, עובד האדמה ומחייה השממה. עתה נוטלים מתנחלי יהודה ושומרון את ההגה לידיהם. אמר הרב יואל בן נון:

הפסקנו להיות נותני השירות במזנון של רכבת מפא"י...יש לי מה להגיד גם ביחס לקטר ולכיוון הנסיעה.

(בתוך בן ישראל, 2001)

מתנחלי יו"ש בונים ומבנים את מעמדם תוך נקיטת עמדה של מי שמובילים את התכנית האלוהית.

לדעתנו, אנשי גוש קטיף מדברים במונחים של העצמה אישית, ולא במונחים של שליחות דתית-לאומית כעמיתיהם ביהודה ושומרון. השיח שלהם פונה אל עצמם ואל ציר התקדמותם האישי, ואינו פונה החוצה, אל האופן שבו הם נתפסים על-ידי החברה. כך אמרה צעירה מגוש קטיף:

ילדים אחרים מפסידים שאין להם תחושת שליחות של עם ישראל. אני שמחה שאני פה בשביל העם שלי...

המרואיינים ששוחחנו עמם הדגישו את הכבוד ואת הגאווה העצמית שהם חשים תחת הכותרת "מתנחלים":

יש לי גאווה יחידה שאני בת מנצרים.

תמיד שמחתי להגיד לכולם שאני מגוש קטיף, בגאווה.

תרבות מאבקם של מתנחלי גוש קטיף ואופי התנגדותם לתכנית שונה מזה של אנשי גוש אמונים. הם אינם באים מתוך עמדה פטרונית של מובילי הסדר האלוהי החדש, אלא

מנסים למצב עצמם בעמדה חברתית ראויה וגבוהה יותר בסולם הריבודי של ישראל לנוכח המעשה החלוצי שלו הם שותפים.

ניתן לשים לב לאלמנטים של העצמה ותפיסת 'אני' נבדלת וייחודית, בדבריו של תושב הגוש:

העולם בהתנתקות ואנחנו בהתחברות. אנשים מנותקים מזהות שלהם... הדור שלנו חי באווירה של התנתקות, אבל אנחנו מרגישים אכזבה מעצמנו כשאנחנו מתנתקים: הורים שמתנתקים מילדיהם, בעל שמתנתק מאשתו ולכן יותר מדי שותים, אוכלים, מעשנים – זו התנתקות. אנחנו ההפך, כולנו התחברות.

(תושב עצמונה בריאיון לעיתון 'דיוקן', 22.10.04)

הם מדגישים את תעצומות הנפש שהם שואבים מהחיים בגוש קטיף, ואומרים כי אחרים היו נשברים, אבל עובדת היותם בקו האש כקהילה מאוחדת נותנת להם כוחות להמשיך:

שדרות מתפרקת, כי אנשים שם לא מרגישים שליחי ציבור. וכאן, למרות 4,500 פצמ"רים שנפלו על היישובים, האנשים חזקים.

צעירה אחרת הדגישה את תכנית ההתנתקות עצמה כגורם מאחד ומחזק:

...היה מישוהו בגוש שאמר שאם לא הייתה תכנית ההתנתקות כבר אנשים היו עוזבים מהפחד אבל המאבק מאחד אותנו.

ניתן לראות שהקולקטיב, קולקטיב דתי ציוני, מעניק למתנחלים תחושת ערך עצמית, כפי שהתבטא הרב קמינצקי:

הציונות שללא התורה פשטה את הרגל. אין להם (החילונים) קו אדום. בלי תורה אין כלום, לא חינוך ולא צבא, לא ציונות ולא ביטחון...

(katif.net, 2004)

דיון זה ממחיש את ההעצמה שבעקבות המעבר מהפריפריה לספר של גוש קטיף. זהו נכס שכל סכום כספי לא יפצה על אבדנו.

המתנחלים ששוחחנו עמם הביעו בפנינו דאגה לגורלו של עם ישראל. תכנית ההתנתקות והפינוי של יישובי הגוש טומנת בחובה אסון לאומי לעם כולו. ניתן לפרש דאגה זו כסוג של פטרונות וניכוס הדרך הראויה. כך בדברי אחד המרואיינים:

אסון לאומי, לא רק הקטע של הבית הפרטי והאישי, לעם ישראל. כל המהות שלשמה הוקמה המדינה נופלת בתכנית הזו... א"י היא הארץ שה' נתן לנו.

מרואינת אחרת נימקה את היותה בגוש:

החשיבות היא לא רק בגלל הבית, אלא בגלל המדינה... כאנשי אמונה אנחנו לא מפחדים על עצמנו. הדאגה שלנו היא לעם ישראל.

אמירות כגון אלה היו לרוב רק סיפא לטיעונים. הנימוקים התבססו בעיקר על סיבות אישיות, משפחתיות וקהילתיות, אך גם באמירות אלה נשמעת התחושה של ערך עצמי מועצם מתחושת האחריות הלאומית.

מועצת יש"ע, מנהיגיה ורבניה נוקטים לשון של ניכור, הכפשה ודמוניזציה כלפי יוזמי תכנית ההתנתקות ותומכיה. תכנית ההתנתקות מוגדרת על-ידי מועצת יש"ע כ"גירוש" בווריאציות שונות, למשל, "גירוש יהודים מאדמתם". למילה גירוש קונוטציות שליליות, והיא קשורה בזיכרוננו הקולקטיבי בגירוש יהדות ספרד ובגירוש היהודים בשואה. דמוניזציה המכוונת ליר"ר מנהלת ההתנתקות, יונתן בשיא, היא כמעט עניין שבשגרה. נדיה מטר, יר"ר תנועת "נשים בירוק", פרסמה מכתב לראש מנהלת ההתנתקות, ובו היא משווה את התכנית לגירוש יהודי ברלין בשנת 1942. להלן קטע מדבריה:

...אך לא יעזרו כל הצהרותיך יונתן – האמת היא שאתה גרסה מודרנית של היודנראט- בעצם גרסה הרבה יותר נוראה, כי אז בשואה, הדבר נכפה על אותם מנהיגים יהודים על-ידי הנאצים... היום אין אף אחד שעומד עם אקדח ליד רקתך ומכריח אותך לשתף פעולה עם הדפורטציה של יהודי גוש קטיף וצפון השומרון...

(gamla.org.il)

דוברים המתנסחים בדרך זו משווים להתנתקות משמעות של מעשה אנטי יהודי העלול להוביל למוות. ההשוואות והשימוש במושגים הלקוחים מההיסטוריה האנטישמית מובילים להבנה מסולפת ומעוותת של המציאות, גם אם בלתי מודעת:

... בשמה של דמוקרטיה עריצה, מתנשאת ושונאת, בתמיכת הכנסת... ובית המשפט העליון, הולכים ונחקקים חוקי זדון, גירוש, פינוי ופיצוי, טיהור אתני וטרנספר, משל לא יהודים מושלים בעם, אלא הגרועים בצוררים, והאכזרים בגוזרי השמד שבשמד, על העם היהודי מדור ודור...

(דבריו של מתנחל מאלפי מנשה כפי שהופיעו באתר katif.net, 26.10.04)

ההתייחסות אל ראש הממשלה, אריאל שרון, רוויה איבה ושטנה. כך נכתב במכתב אנונימי שהתפרסם באתר "דעות":

...התנהגותו של שרון וכל מי שנלווה אליו מוכיחה וחוזרת וקובעת כי היהודים בוגדים, עם של מחללי ה' שנבחר להיות עם הבגידה! ...

(yesha.org.il)

שרון שהיה אחראי למפעל ההתנחלויות וטיפח חבלי ארץ אלה, זוכה לקיתונות של כעס ואיבה, המהולים בפליאה, באכזבה ובאי הבנה מצד המתנחלים. אליקים העצני בעיתון נקודה:

החרבתו של מפעל ההתיישבות האדיר, האחרון שהצמיחה הציונות, תרוקן סופית את המדינה מערכיה ומזכות קיומה...העובדה שהמכה הזאת מונחת על ההתיישבות על-ידי 'מר התיישבות', יש בה כדי לרפות ידים ביתר שאת

(נ'קודה', 5.03.04)

האכזבה הגדולה מהאיש שהוביל את ההתיישבות דוחפת את הימין הקיצוני ביו"ש לפעול בכל החזיתות האפשריות למניעת ההתנתקות.

לא זו לשונם של אנשי גוש קטיף, המקפידים לנקוט לשון רכה ומפייסת, ונמנעים מלשון בוטה ומסיתה לאלומות. המרואיינים חזרו והדגישו את רצונם "לעשות נפשות", "להתחבר", לגלות אהבה ולהוכיח לתושבי המדינה כי הם חתך נורמלי של הציבור:

הרעיון הוא להתחבר, להראות שאנחנו חתך נורמלי של הציבור בארץ. אנשים נורמליים. משרתים בחזית, בצבא, גן פורח. אנחנו עוסקים בשאלת האיך להפוך לגן פורח לא ההיפך.

רוב הנשאלים במחקר הלינו על כך שהציבור בישראל אינו מכיר את ההתיישבות בגוש קטיף, וקראו לחיבור הלבבות ולגישור הפערים.

...המאבק צריך להיות לקרוב לבבות כמאבק הסברתי.

בדברי המרואיינים ניכר כבוד מסוים לראש הממשלה אריאל שרון. הם נמנעים מלהשמיע דברי הסתה ונזהרים בדבריהם נגדו:

כבוד ראש ממשלתנו הוא מנהיג העם והאומה... נובע מהתפיסה הדתית-ציונית כי סוף סוף שולט פה יהודי – "ממלכתיות"... עם זאת לאנשים נמאס שדמם מפורק והמצב הזה לא ימשיך לנצח.

מתנחל מגדיר את התנהגותו של ראש הממשלה:

זו התגלות חולשתו של מצביא גדול היודע להילחם ושדחף והקים כאן יישובים לתפארת, ועכשיו הוא הופך הישגים לתבוסה.

(דיוקן', 10.12.04)

נראה כי הם נקרעים בין רצונם לשמור על ממלכתיות לבין הביקורת הקשה על התכנית:

אנחנו בית שתמיד חינך לממלכתיות. והיום, כשהילדים שלי שואלים אותי שאלות על ראש הממשלה, אני מנסה לא לקלקל את החינוך, אבל אני אומרת שהוא טועה, ומה שהוא רוצה לעשות לא יתקיים.

(דיוקן', 22.10.04)

מתנחל ממורג הוסיף:

אי אפשר לעצור את אריאל שרון. זה לא פייר מצדו של אריק, כי הוא הקים את כל המקומות האלה. אני לא מגנה אותו ולא מקלל אותו כי הוא תרם רבות למדינה, במיוחד בכל המלחמות. אבל זה מאוד מאכזב, מאוד ואנחנו מוחים ככל שאנחנו יכולים.

(דיוקן, 26.11.04)

מתנחלי גוש קטיף מותחים ביקורת זהירה על ראש הממשלה, וניכר כי הם נזהרים מלנקוט לשון בוטה ונוקשה הן בשיחות אישיות והן בפרסומים מקומיים.

ההבדלים בין השיח הלאומי-אמוני לשיח המקומי מעוגנים במידה מסוימת ברקע של המתיישבים בגוש קטיף. המתיישבים הגיעו לגוש בעיקר מעיירות הפיתוח בדרום. המעבר היה פיסי אך גם, ואולי בעיקר, חברתי. בעקבות המעבר הפכו מתנחלי גוש קטיף לחלק מהאתוס החלוצי של ההתנחלויות ושל הציונות הדתית. המעבר מפריפריה לספר מהווה מנוף ברמה האישית, החברתית והאידיאולוגית.

ספר הוא ייצוג אידיאולוגי בעל תפקיד חברתי וכלכלי. על-פי תפיסה קולוניאליסטית, הספר הוא חבל ארץ שבו מתקיים מפגש בין שתי תרבויות: האחת נאורה ומייצגת את הארץ המיושבת, והשנייה נכשלת ומייצגת תרבות של ישימון (חסון, 1981). מקור העיסוק בספר הוא בדיון רחב יותר בגאוגרפיה ובדיסציפלינות אחרות, העוסקות בקולוניאליזם ובהשפעותיו התרבותיות והסביבתיות (Kimmerling, 1983). בניתוח תופעה זו מקובל לבחון את המנגנונים של חברת המתיישבים בספר היוצרים את "תרבות הספר". תרבות זו ממסדת מערכת יחסים עם המרחב החדש והנידח ויוצרת נופים רוויי משמעות סמלית ומיתולוגית. תהליך זה הופך את הספר, שעד לא מכבר היה טריטוריה רחוקה ושולית, למקור לייצוגים אידיאולוגיים של קבוצות חברתיות ופוליטיות. המתיישבים בספר הופכים לשותפים במשחק הכוחות החברתי (חסון, 1981).

עם קום המדינה התגוררו במרחבי הספר חלוצים. פלד מגדיר "חלוציות" כתרומה לחברה שהתבטאה בראש ובראשונה בשלוש פעילויות: התיישבות חקלאית, עבודה פיזית והגנה צבאית (פלד, כנס ון ליר, 1999). החלוציות בארץ מתבטאת בפריצה של ראשוניים הנחלצים מהמצב הגלותי ויוצרים מציאות ממשית ופיזית במקום שעד כה היה סמל בלבד. החלוץ התיישב במושבה ובקבוצה וראה את עצמו כמורד ביהודי הגלותי המנותק, בהיותו מחובר למהות שורשית ופיזית – ילידית כמעט. במעשים אלו החזיר החלוץ את היהדות למקום. המקום עצמו שב והיה ליסוד חי ופועם ביהדות (גורביץ וארן, 1991). בישראל נקשר הספר לערבות הנגב, למדבר – אזורים בתוליים ונופים שטרם נפגמו.

החזון המרכזי של הספר הוא "הפרחת השממה" – מלחמת המזרע בישימון (חסון, 1981). המונח "הספר החדש" מתייחס לתקופה שהחלה עם כיבוש שטחי יהודה, שומרון ועזה במלחמת ששת הימים. על-פי גוש אמונים, ההתיישבות בספר מבטאת את האידאליים ואת העקרונות שהנחו את התנועה הציונית בראשיתה, ומאז התפוגגו. בספר מגולם העושר המטאפיסי: שרידי יישובים עתיקים, קברי אבות, בתי כנסת ועוד. לכל אלה משמעות סמלית ופוליטית אשר הציתה את דמיונם של מתיישי הספר החדשים (חסון, 1981). המתנחל הוא דור שלישי לכיבוש השממה במרחבי הספר. הוא היורש של החלוץ ושל הצבר, אשר עייפו מהעשייה החלוצית. המתנחל הוא החלוץ החדש המוביל לגאולת העם והארץ.

הפריפריה שונה מהספר. גם היא חבל ארץ מרוחק ונידח, אך שלא כמו הספר נותרה הפריפריה אוסף יישובים רחוקים הנשלטים על ידי הגלעין הלאומי. המרחק בין הפריפריה למרכז אינו רק פיסי גאוגרפי, אלא, בניגוד לספר, גם מרחק כלכלי, תרבותי, חברתי ופוליטי. תפיסה זו מייצגת יחסי כוח ומציגה את המרחב כחלוקה בלתי שוויונית של משאבים בין הליבה לפריפריה. העולים החדשים מארצות המזרח "הושתלו" בשנות החמישים בספר החדש – עיירות הפיתוח מושבי העולים – ולא פיתחו חזון או מערכת ערכים סביב המקום והנוף. כלפי חוץ תוארה הפריפריה בדימוים השאובים מתחום הספר שלפני קום המדינה, אך כלפי פנים גילו המוסדות רק עניין מועט ביישובים החדשים, ולאחר שלב הקליטה והאכלוס הם נעזבו לנפשם (חסון, 1981). כך הפך הספר החלוצי של תקופת היישוב וקום המדינה לפריפריה, שתושביה הודרו מהאתוס החלוצי.

המתנחלים בגוש קטיף

חלק גדול מהמתנחלים בגוש קטיף הם ממוצא מזרחי, יוצאי עיירות הפיתוח בדרום, כגון: אופקים, שדרות, נתיבות וירוחם ומושבים בסביבה. המוביליות של תושבי ישראל המזרחיים נמוכה מזו של האשכנזים. הבדלים אלה נוצרו בשנות ה-50, וניתן להם ביטוי מרחבי. חלק גדול מהמזרחיים נשאר בפריפריה המרחבית-חברתית של ישראל (סמוחה, 1984), בשיכונים שבשולי הערים הוותיקות, בערי העולים ובערים של הפריפריה הישראלית בצפון ובדרום. על רקע זה יש להבין כי באמצעות המעבר מעיירות הפיתוח, המזוהות עם המעמד הסוציו-אקונומי הנמוך, להתנחלויות בגוש קטיף עברו המתנחלים מהפריפריה לספר המזוהה עם האתוס הציוני חלוצי של בינוי הארץ. מעבר זה על ציר התפיסה החברתית והמעמדית שימש מנוף חברתי ובסיס לשינוי אידאולוגי. השינוי הגאוגרפי הביא עמו שינוי מעמדי ויותר מכול שינוי תפיסתי.

תושבי היישובים הקהילתיים של "גוש אמונים הם ברובם ממוצא אירופאי. ישראלים ממוצא מזרחי העוברים להתגורר בגדה המערבית משתכנים בדרך כלל ביישובים העירוניים הפרטיים ליד הקו הירוק (קלקין, 1983). עם זאת ראוי לציין את הקשר של קבוצות גדולות של מזרחיים עם "גוש אמונים" בתיווך ממשלת הליכוד. הליכוד נהנה מתמיכה נרחבת של מצביעים מזרחיים, והממשלה תומכת בהתנחלויות בנימוק שהן מהוות המשך טבעי לחלוציות האוטופית של תקופת היישוב. כך קרה שישראלים ממוצא מזרחי, אשר עד כה השתתפו רק בשיעור נמוך בסקטור ההתיישבותי, נוטלים בו כעת חלק נרחב (פרס, 1976 בתוך קלקין, 1983). כך יצר גוש אמונים המשכיות היסטורית ותרם לערבוב של סמלים, מסורות, מבנים והזדהויות אתניות. ערכים שהיו נחלת אנשי ההתיישבות העובדת של השמאל הסוציאליסטי שירתו למעשה את ההתנחלות של תנועות הימין (קלקין, 1983).

קליטת המתנחלים המזרחיים לתוך המסורות והתפיסות של מתנחלי השיח הלאומי-אמוני התאפשרה בשל היותם דתיים. עם זאת יש להבחין בהבדלים בין אורחות החיים, המנהגים והאמונות של המזרחיים לאלו של האשכנזים. דתיותם של המזרחיים מאופיינת בשתי תכונות עיקריות: ההידלדלות בנהגים מסורתיים ודבקות באמונות היסוד. צירוף זה מביא את הציבור המזרחי למעשים דתיים חדשים, קלים לביצוע, ויחד עם זאת בעלי עצמה רבה על-פי התפישה העממית. עשייה כזאת תואמת את תפיסתו של המזרחי הדתי, הרוצה לחיות חיים מנוערים במידה רבה מחיי התורה המדוקדקים והמסורתיים שהתקיימו בארצות המוצא במזרח (דשן, 1994).

הדפוס הברור ביותר של בידול בין המזרחיים לבין האוכלוסייה ממוצא אירופאי בישראל הוא זה הקיים בין הערים הגדולות לבין עיירות הפיתוח. מרבית האוכלוסייה ממוצא אירופאי מתגוררת בערים הגדולות, ואילו המזרחיים מהווים את רוב האוכלוסייה בעיירות הפיתוח (סבירסקי, 1981). בראשית שנות החמישים הפכה ההתיישבות הכפרית לחלק מתכנית פיזור האוכלוסין של מדינת ישראל. כמחצית מהמושבים שהקימה המדינה היו מאוכלסים בעולים ממוצא מזרחי. מתוך מאתיים תשעים ותשעה יישובים חקלאיים (כולל מעברות) שנוסדו בין 1948-1952 היו מאה שמונים ושבעה יישובי עולים. מאה שלושים ואחד מהם נוסדו בידי יהודים מעדות המזרח (קמפ, כנס מכון ון ליר, 1999). רוב העולים מארצות המזרח מצאו את עצמם ברבדים הנמוכים של החברה הישראלית. יישובם בעיירות פיתוח ומושבי עולים בעלי אמצעי ייצור מוגבלים בהשוואה לסקטור הקיבוצי והמושבי הוותיק משמר את מעמדם כבעלי פרופיל סוציו-כלכלי נמוך (סבירסקי, 1981). רצונם של התושבים להיחלץ מהנישה הפריפרית הוא הגורם המרכזי להיענותם לקריאת הממשלות השונות לעבור לצידו השני של הקו הירוק.

לחלק גדול מתושבי הגוש לא היה ניסיון קודם בחקלאות. בעידודה של המדינה הם קיבלו חלקות חקלאיות, הדרכה בהקמת משקים עתירי טכנולוגיה ועבודה זולה. כל זאת במענקים מהמדינה ובתכניות תשלומים נוחות. ואכן, רבים מהנשאלים ציינו כי הרצון לשיפור איכות החיים לצד מצע אידאולוגי ימני הוא שהביא אותם להתיישב בגוש קטיף:

עברנו לגוש בגלל איכות חיים, מאופקים לנווה דקלים.

יש לנו אידאולוגיה.... אבל עברנו בגלל איכות חיים.

אנחנו במקור מנתיבות, חפשנו יישוב קטן עם איכות חיים על מנת לגדל בו ילדים.

המקום: האישי והאידאולוגי

המעבר להתנחלויות גוש קטיף קירב במידה רבה את המתיישבים לקהילת השיח הלאומי-אמוני והפכם לחלק ממפעל ההתיישבות הציוני. המעבר אינו רק פסי, אלא כרוך במובליות חברתית: מאזרחים אנונימיים של הפריפריה הם הפכו לחלק מהאתוס החלוצי הציוני, ליורשם של החלוץ והצבר.

מנהיגי גוש אמונים ומתנחלי יו"ש הגדירו ספר חדש: האידאולוגיה החדשה מקדשת את הפרחת השממה ואת יישובם של חבלי ארץ נושנים כחלק מתפיסת ארץ ישראל השלמה. ההתנחלויות הפכו להיות הספר הציוני-חלוצי החדש, שמציג בפני החברה תרבות ומערכת חדשה של סמלים וערכים. המנהיגות הדתית לאומית ביו"ש מספקת את המצע הדתי-אידאולוגי לאתוס החלוצי, ומתנחלי גוש קטיף מאמצים את האידאולוגיה של המתנחלים הוותיקים ביו"ש והופכים להיות חלק מאותו אתוס שעליו התחנכו.

בראינות סיפרו הנשאלים כי חיפשו יישוב חקלאי המתאים לעשייה חלוצית ראשונית אשר תיתן משמעות לחייהם:

...הורי הגיעו לגוש קטיף בגלל רצון ליישב את הארץ... הם רצו להקים יישוב, לפתח משהו חדש, חיפשו יישוב קטן עם איכות חיים על מנת לגדל בו ילדים... במשך השנים התחזקו באמונתם ובעמדותיהם, נקשרו למקום במשך הזמן...

הרצון להפוך לחקלאים עובדי אדמה קשור הן בתפיסת דמותו של היהודי הארצישראלי השונה מהיהודי בגולה והן בקיום המצווה של עבודת אדמת ארץ ישראל – אולי בשונה מדמות המזרחי בפריפריה.

בנייה על קרקע בתולית יוצרת "גאוות יחידה" ותחושה של שותפות גורל. רבים מהחלוצים שהיו שותפים להקמת מסגרות חברתיות חדשות מתארים תחושה של אושר גדול ושיכרון רוחני, תחושה של בריאת עולם חדש (אלמוג, 1997).

נטענו עצים, והנה עוד מדרכה ועוד תאורה. בנינו הכול. משהו חלוצי. החלוצים של המאה החדשה. זה בדיוק ככה. להפריח, לבנות, לעשות.

תמיד הרגשתי גאוות יחידה שאני בת יישוב בגוש קטיף – זאת חלוציות, הגשמת החלום הארצישראלי.

העיקר הוא החלוציות ויישוב חבלי ארץ.

אנחנו בשליחות, שליחות יישוב הארץ.

מתוך דברי המרואיינים עולה תחושה של שליחות הנוטעת בהם תחושה של חשיבות עצמית, ערך וייחוד. החשיבות היא קודם כול בהעצמה האישית, ורק אחר כך בחשיבות האידאולוגית. כאן ניתן לראות את ייחודו של השיח המקומי אשר עושה שימוש באותם מונחים של שליחות וחלוציות, אך עם מסר יותר אישי ופחות לאומי. ההתנחלות אמנם נתפסת בעיניהם כעשייה ציונית, אך ניתן להבחין בתחושת גאווה אישית העולה עליה. גם כאשר השיח נסב על ההיבט האידאולוגי עומדות במרכזו תחושת הערך העצמי וההגשמה של היחיד:

עצם זה שאנחנו מיישבים את ארץ ישראל לא כמו כל אחד, זה אידאל, מקום שהוא אידאל. זה ציונות וזה ארץ ישראל.

החיים בגוש קטיף ערכיים מאוד עבור ילד, הילדים גדלים על אידאלים כי ההורים היו צריכים להסביר למה אנחנו פה...

ניתן להבחין במוטיבים מתוך השיח הלאומי-אמוני אשר חלחו לתוך השיח המקומי של ציבור המתנחלים בגוש קטיף. המעבר להתנחלויות בגוש קטיף הקנה השקפות עולם חדשות וחזקת אמונות וערכים קיימים. דברי המרואיינים מעידים של קשר חזק לאדמה ולארץ, גם אם קשר זה לא היה מובהק בתחילה:

היום אני מבינה את הקשר שלי לארץ ישראל, לאדמה.

מרואיין אחר אמר בגילוי לב:

כשאנשים שקרובים אלי נהרגו על הציר אתה חושב למה לסכן את החיים כל יום... מי יודע אם אני אגיע הביתה. אבל בסופו של דבר הקשר לחבל ארץ חזק יותר מכל דבר אחר... אם אנחנו גרים פה זה בגלל שמישהו רוצה... אם מסוכן כאן זה כי הקב"ה מנסה אותנו... כל מטר מעוקב של עפר זה שלי.

מהמשפט האחרון, הנשמע כהתבטאות אידאולוגית קיצונית, עשויים להשתמע קשר חזק למקום וקריאה נואשת במובן האישי, לאו דווקא האידאולוגי.

לפני הווילה הגדולה היו הקרוואנים של ראשית ההתיישבות. גם הם צבועים בצבעים אידיליים. הם מסמלים את ימי העלייה לקרקע, ימים של חוסר כול, של התחלה חדשה, ימים של חלומות, תקוות ומאוויים שלא ניתן היה לחלום עליהם בפריפריה:

היה רחוב אחד, גרנו בקרוואן 3 שנים, היה נפלא. פשוט נפלא.

כך אמר זוג צעיר מהתנחלות "שירת הים" לעיתון דיוקן:

ארבע חודשים גרנו במבנים המצריים בלי מים ובלי חשמל. היו שירותים כימיים, גנרטור שהתקלקל, עוקב מים...

(דיוקן, 17.12.2004)

המתנחלים חשו תחושת אחריות לגורלם. רק הם בכח החלוציות שלהם יכבשו את השממה וינצחו את מעמדם הפריפרי. הם האדריכלים של גורלם, כפי שאמר אחד המרואיינים:

עיצבנו כפי שרצינו לעצב,...

ניתן להבחין כאן בשילוב בין האידאולוגיה של יישוב הארץ על כל קשייה, לבין הצרכים הפרטיים, הפרקטים והחברתיים שהביא כל אחד מהם. רבים מהם באו לבנות יישוב חדש ולצקת לתוכו מהות שחסרה להם באנונימיות של הערים או עיירות הפיתוח:

רצינו להקים מחדש, אפשרות להשפיע זה אופי שמתאים לי, להשפיע לתרום...

ביישוב הקטן בספר נולדו ילדים חדשים בדמות הצבר המיתולוגי, ולא דמויות פאסיביות ונכנעות כמו תושבי הפריפריה בעיירות הפיתוח.

זה נותן לך כוח התמודדות והחיים שלך שונים ממי שגר בעיר. הילדים שלי, האיכויות שלהם, הרוח, ההתנדבות, הדברים שהם עושים והביטחון העצמי שלהם. זה חוסן, יש פה חממה.

ההתנחלות החדשה פתחה גם אפשרויות להתפתחות אישית. הם הפכו באחת לחלק מתוך יישוב מתהווה ויכלו להתקדם גם מבחינה מקצועית אישית:

כשאתה גר בקומה... זה רוטיני, אין... אז לא ידעתי מי גר בדלת בצד השני. כל אחד נכנס למעלית עם שקית האשפה... כאן התאפשר לנו, בגלל תנאי הקרקע אני קורא לזה, כל אחד יכול לפתח את עצמו. למשל אשתי מנהלת את המתנ"ס, אני לא יודע אם הייתה מנהלת בירושלים, שכונה גדולה, בניין של 17 קומות. בירושלים הייתי סוכן תרופות, שבלוני כזה, האפשרויות להתפתחות אישית ולהתפתחות בכלל בעיר קטנות.

עם המעבר לגוש קטיף החלו התושבים להתחזק אידאולוגית. הם התקרבו לתכנים שהיו רחוקים מהם: ארץ ישראל השלמה וגאולת האדמה. בהמשך לחלו גם רעיונות של ציונות והגשמת החלום של יישוב הארץ, בבחינת "מתוך שלא לשמה בא לשמה", גם אם מטרתם הראשונית לא עוצבה בבית היוצר של גוש אמונים. רבים מהם מעידים על עצמם:

הפכנו אידאליסטים מאוד.

התחזקנו מבחינה דתית ואידאולוגית מאז שעברנו לגוש.

כל המשפחה התחזקה בעקבות המגורים בגוש קטיף. ישנם המון ערכים שקבלנו מההתיישבות בגוש... המון ערכות הדדית, ערכים דתיים.

עם זאת ניתן לראות כי רבים אינם מכירים את גוש אמונים, מעולם לא היו חברים בה, ותכניה זרים להם:

גוש אמונים – לא מכירה ואין קשר אליהם...

גוש אמונים? לא מכיר את המנהיגות או התכנים...

גוש אמונים? לא יודעת. אני מתארת לעצמי שכן, אני אפילו לא יודעת אם הוא קיים.

גוש אמונים? מי זה?

המרואיינים מעידים על התחזקות אידאולוגית, אך אינם מודעים למקורותיה – גוש אמונים וממשיכיו.

החלוץ הדתי מתחזק באמונתו ומתקרב לאלוהים בעקבות שובו אל מורשת אבותיו הקדומה (חסון, 1981). גם העמידה אל מול השממה מעמידה את הפרט לפני אלוהיו בלי חציצה של ממסד דתי או פוליטי. מתנחלי גוש קטיף, יהודים מבתים מסורתיים, מעידים שהתחזקו באמונתם עקב החיים בגוש גם בגלל הבידוד והקשיים היומיומיים. החיים בקהילה קטנה ואינטימית ללא גירויי החילוניות החיצונים, המנוהלת על-ידי רב, ושקיים בה חינוך תורני, הביאו רבים מהם להתחזקות דתית:

האמונה התחזקה כיוון שזהו יישוב קטן, ואין אחרי מי להיגרר.

החיים בגוש חיזקו את האמונה... הסביבה דתית והאוירה דתית.

הסביבה דתית והאוירה דתית. מדברים בשיח דתי בבית הספר ובשכונה.

הורי הגיעו לגוש בגלל סיבה ציונית דתית. אבא עולה חדש מארצות הברית חיפש יישוב צעיר, חקלאי וחדש – רצה להקים משהו... החיים בגוש חיזקו את האמונה. מדברים בשיח דתי בבית הספר ובשכונה.

8 תחושת מקום בגוש קטיף

תחושת מקום היא הקשר הרגשי הפרטי והייחודי המתפתח כלפי המקום. ככל שחויית המקום מהותית יותר לזהותו של האדם, תגבר ותתעצם תחושת המקום. מתנחלי גוש קטיף פיתחו תחושת מקום חזקה וייחודית שלא יוכלו לשחזר במקום חלופי. בפרק זה ננסה לבחון את תחושת המקום המיוחדת של מתנחלי גוש קטיף ואת משמעויותיה.

הספרות המבנית בנושא "מקום" מתארת שתי תגובות עיקריות לתהליך הגלובליזציה: קבלה או דחייה. קבלת ההשתלבות במרחב הגדול גוררת ירידה בתחושת המקום. דחייה של תהליכים גלובליים והתבצרות במקום מחזקים את תחושת המקום. גוש קטיף הוא דוגמה להתחזקות של תחושת המקום הלוקאלי למרות תהליכי הגלובליזציה. כאן הופך המקום, ובעיקר המימד הלוקאלי, למרכיב חשוב בהבניית הזהות של המתנחלים. תמצית התפיסה של השיח המקומי הם הסגירות והאיום שצופן המרחב סביב וההעצמה כתוצאה מההתאקלמות במקום ומהמעבר מהפריפריה לספר. הבית, הקהילה המקומית, הנוף המקומי – כולם מסמלים את זהותו החדשה והמועצמת של המתנחל. הבית מסמל את הצלחתו האישית. תחושת המקום נובעת מהאופן שהמקום שינה אותם והפך אותם לאנשים בעלי ערך, התורמים לביתם ולמדינתם בעשייה חקלאית ותורנית. חלק ממתנחלי גוש קטיף – יצואנים עתירי הון – קשורים לכלכה הגלובאלית, אך חוויית הספר מעצבת את תחושת הבית שלהם יותר מהגלובליזציה.

זמן, שייכות, חברתיות ונוף מהווים את המצע הרגשי והתפיסתי לכינונה של זהות מקושרת מקום. בפרק זה אנו מבקשים לאפיין את תחושת המקום בגוש קטיף כחלק מהשיח המקומי. אל מול הגלובליזציה, המפתה רבים מאתנו להשתחרר ממחויבות אקסקלוסיבית למקום הלוקאלי, ניצבת מציאות הספר בגוש קטיף, המעצימה את תחושת השייכות למקום. בעידן של אינדיווידואליזם מצליחה אוכלוסיית המתנחלים לקיים מערכת קולקטיבית בעלת קהילה חזקה ואיכותית ומערכת תורנית ענפה של

רבנים, מדרשות ואולפנות. הקשר השורשי למקום יוצר תחושת המשכיות בזמן כביטוי לעצמת הקשר.

מרכיבים רבים גיבשו את תחושת המקום של תושבי גוש קטיף. ביניהם – הבית הפרטי, תחושת הביטחון והקשר לקהילה.

הבית הפרטי – מימוש החלום

מתנחלים רבים בנו לעצמם בתי מידות, שלא יכלו להרשות לעצמם במקום אחר. הקרקע הזולה, המענקים והסיוע הממשלתי אפשרו למתיישבים "לשדרג" את איכות חייהם ואת מיקומם בסולם החברתי. הבית הפרטי הממוקם לחוף ים חולי מסמלים את המוביליות בחברה הישראלית ואת השגת איכות חיים שממנה נהנים בדרך כלל בני האליטה. כך מעידים על עצמם המתנחלים שעמם שוחחנו:

יש לנו אידאולוגיה אבל עברנו בגלל איכות חיים.

לא יודעת לגבי אידאולוגיה מסוימת – כנראה עברנו בגלל איכות החיים.

המתנחלים יכלו להרשות לעצמם בתים גדולים תמורת השקעה כספית יחסית נמוכה:

למשל אנשים שבנו בית מסתדרים טוב, בנו בתים גדולים ויפים.

בהקשרים רבים "בית", "יישוב" ו"מקום מגורים" אינם קטגוריה ניטראלית. במדינה שהפכה את "פיזור האוכלוסין" ואת "עבודת האדמה" לאתוס מכונן, נטענים מקום המגורים ואורח החיים במשמעות לאומית. בתחילה היה הבית מטרה לאומית, והיישוב היה בבחינת תרומה לאומית לעשייה הציונית. עד מהרה נדחקה האידאולוגיה של הבית כאמצעי להרחבת הספר לבית בעיירת הפיתוח או במושב העובדים הפריפריאלי (קמפ, כנס ון ליר, 1999).

הבית הגדול, היפה וצמוד הקרקע מצטרף לנוף המרהיב:

פה יש לנו וילה יפה, נוף לים...

עד לפני ארבע שנים היו פה חיים פסטורליים, ים מול הבית.

למרות רצועת החוף הארוכה של ישראל רק מעטים מעשירי הארץ גרים ממש אל מול הים. מגורים אלה נחשבים יוקרתיים ונחשקים. בגוש קטיף הים מציץ מכל חלון להנאתם הרבה של התושבים.

הקרקעות הזולות אפשרו למתיישבים לבנות את בית חלומותיהם בלי להתפשר על סגנון הבנייה:

יש לי בית יפה, חמוד... הבית עצמו 360 מ', בית ענק בלי קומות, פלטה על הארץ, כמו שצריך.

התחושה של מימוש חלום, הישג וביטוי עצמי באמצעות הבית מתבטאת גם במילים: אני אתגעגע לבית הגדול שבניתי במו ידי.

המרואיינים, לא הדגישו את הערך החומרי של הבית כערך בפני עצמו, אלא כמסמל את תחושת ההישג וההצלחה האישית שלהם לעומת הדימוי העצמי השלילי של בן עיירות הפיתוח. אולי יש בכך כדי להעיד על כך שמרכיביו הרגשיים, ולא החומריים של הבית הם החשובים. הבית הפרטי במובן החומרי והפיזי חשוב למתנחלים פחות מהשקעת העצמי שלהם בבנייתו. כאשר הם דיברו על ביתם הפרטי הם התייחסו למרכיביו הרגשיים:

את הנשמה אתה מכניס בו... זו הפינה שלי.

זה הבית שלי ופה אני הכי בטוחה.

השנים הראשונות ביישוב תרמו יותר מכול לתחושת ההעצמה שבניית הבית הקנתה למתנחלים. בגלל הנוסטלגיה למגורים בקרוון, העומד עדיין בחצר ואשר מסמל את הראשונות ואת תחושת ההישג של בניית בית חדש, כל בית חלופי, גדול ויפה ככל שיהיה, לא יצליח לשחזר את עצמת החוויה.

ההתייחסויות לבית, לפרטיות, לשלווה ולנוף היו רבות משמעותית מההתייחסויות למוטיבים לאומיים ודתיים תלויי מקום.

אנחנו לא חברון או יצהר... אנחנו דתיים לייט.

השיח המקומי, הפרטי והפשוט נוגע לנושאים הקרובים ללב, הנבדלים מהשיח הלאומי-אמוני של מתנחלי יו"ש. המתנחלים בגוש קטיף מבקשים להשתייך לאתוס הספר ולציונות החלוצית, אך השיח שלהם הוא שיח פרטי וחברתי:

לא נמצאים פה דתיים משיחיים, זה לא. נמצאים פה אנשים דתיים, פשוטים, חקלאיים...

הבית הפיסי מהווה סמל לתחושת מקום לוקאלית שבמרכזה בית המשפחה. בית זה מהווה מוקד פיסי המדגיש את ההישג האישי והחברתי של המתנחלים, אשר הוכיחו כי הם מצליחים להתחיל בקרוון ולשפר את מעמדם במו ידיהם.

תחושת ביטחון

מדברי המרואיינים השתמע הפתגם "ביתי הוא מבצר". למרות הסכנה הביטחונית המוחשית השוררת במקום, הם חשים מוגנים בביתם. רוב המתנחלים ציינו את גוש קטיף כבית חם ומוגן:

יש כאן אווירה של ביטחון למרות שזה נשמע מצחיק. אני גרה בלי סורגים, לא צריכה לנעול את הרכב, זה הבית שלך.

כי קשה יהיה להיפרד מהאנשים ומהבית.. זה הבית והמקום הכי בטוח בעיני עד כמה שזה נשמע סוריאליסטי.

אנשים בחוץ חושבים שזה מסוכן לגור בגוש קטיף, אבל זה הבית שלי, ופה אני הכי בטוחה... אין מה לחשוש... אולי רק בנסיעות... אנחנו מפחדות כמו כל מי שנמצא באזור מסוכן, אבל חיים כרגיל – אנחנו לא נותנים לפחד לנהל את שגרת חיינו.

משמעותו של הבית היא לא רק מקום מוכר ואהוב, אלא מקלט ומבצר, אשר למרות היותו ממוקם באזור מלחמה הוא עדיין הדבר הבטוח ביותר:

לא פחדתי לעבור לגור בגוש קטיף כי זה הבית... הטרור הוא פרט שולי שלצערי מגיע לכל תחומי החיים בארץ. אם זו הייתה הגישה שלי, לפחד, כבר מזמן לא הייתי חיה בארץ.

בדברי המרואיינת מובלע מסר נוסף: גוש קטיף אינו שונה לדידה משאר חלקי הארץ, בגוש קטיף יש סכנות כמו במקומות אחרים.

כיצד ניתן לחוש ביטחון באזור רווי איומי טרור? אפשר שתחושת הביטחון נובעת מהמיקרוקוסמוס המוגן והסגור של המתנחלים בגוש ומן היכולת לעשות הפרדה בין פנים לחוץ, שהיא אחת הפונקציות החשובות שבונות את תחושת הבית: אולי הנסיעות קצת מפחידות אבל בתוך היישוב התחושה בטוחה לגמרי.

כאמור, גבולות מקום תלויים בהבניה הסובייקטיבית של האדם. כל אחד מאתנו בונה את המרחב הרגשי שמסביבו. מיקום הגבול על הרצף שבין הפנים לחוץ הוא גמיש. רלף (Relph, 1976) משתמש במונחים "home" ו-"reach" להגדרת שני הקטבים של תחושת השייכות: בפנים ובחוץ. נראה כי מתנחלים רבים מתחו את קו הגבול מחוץ להתנחלות, ולא על הקו הירוק. כך אפשר לחוש מוגן ובטוח אל מול תחושת הזרות והניכור.

באופן אירוני ייתכן כי יש בגוש הרבה פחות סכנות מאשר בעיר גם בשל אופי היישובים וגם בשל נוכחותו האינטנסיבית של הצבא. ראוי לציין שהצבא, על נוכחותו המוגברת

באזור, לא הוזכר ולו בשיחה אחת. אולי משום שהאנשים מאמינים ושמים ייבם באל. ביליג (בדפוס), מציינת שמידת ההתקשרות של מתנחלים דתיים לביתם בהתנחלות בגוש קטיף נמצאה גבוהה יותר ומידת הסיכון הנתפס היה נמוך יותר מאשר אצל חילונים. נראה כי הרשת החברתית המפותחת היא זו המהווה חיץ פסיכולוגי בין המקום הקטן והחם לבין הסכנות האורבות בחוץ. נראה כי תחושת הביטחון נוצרת מחיי היום יום השגרתיים: העבודה, הילדים והבית. כשהם מדברים על ביטחון הם מתכוונים לפן הפרטי: ביטחון מפני גנבות, מפני פשע ברחובות, מפני סכנה לילדים שיכולים לשחק בחוץ וכדומה:

אני מרגיש בטוח בגוש, לא נועל את הבית או את הרכב בחניה. אין פה גנבים...

לגבי תחושות הילדים אמרו אמהות:

איפה עוד הילדים שלך יכולים לשחק בחוץ בלי שתדאגי.

כשהילד חוזר מבית הספר הוא יודע שאם אין אף אחד הוא הולך לשכנים... אני גדלתי בעיר גדולה ולי לא היה את זה.

מדברים אלה עולה כי כלל אין התייחסות לסכנה הביטחונית שבעצם היותם בתוך שטח עוין. ניכרים הכחשה, פיצול, ריחוק והתעלמות מהמציאות "האמיתית" הפוליטית-מדינית. עמדות מבוצרות ופטרוליים של חיילים בין הדקלים וחולות הזהב אינם גורעים מתחושת הביטחון והביתיות שהמרואיינים חשים. היכולת להתייחס רק לרכיבים מסוימים מהנוף הכללי מוכיחה את הסובייקטיביות שבתפיסתנו את ביתנו ואת הנוף סביב. אולי בית הוא באמת המקום הבטוח ביותר בשבילנו.

בשנים האחרונות ניכרה התערעורת מסוימת בעמידות המתנחלים במקביל להתעצמות האינתיפאדה. מאות פצצות המרגמה ומספר פיגועים קשים ביישובי הגוש עוררו פחדים וגרמו לתחושות עקה קשות אצל תושבים. הורים דיווחו כי ילדים פוחדים לצאת לבדם לשחק בחצר ומרטיבים במיטה. ההורים סובלים מנדודי שינה. המתנחלים מאשימים את הממשלה על שהיא מגינה בחירוף נפש על שדרות, אך נשארת אדישה לפגיעה במתנחלים. מספר מתנחלים העתיקו את הפחדים המובנים מהמצב הביטחוני אל הממשלה. הם אמרו כי פחדם של הילדים נובע מהפינוי הקרב.

הקשר לקהילה – הזהות החברתית של מתנחלי גוש קטיף

הזהות הקבוצתית של המתנחלים ממלאת תפקיד חשוב בסיפורי ההתנחלות שלהם (פאסיק, 2003). ההתנחלות נתפסת כפעילות היוצרת משמעות קולקטיבית. נוסף להשתייכות לקבוצת המתנחלים, חשו המרואיינים שהם תורמים לאומה היהודית, לישראל, לקולקטיב הגדול (שם). הקהילה בגוש קטיף היא קהילה מגובשת וחמה, הנשענת על מסורת של משפחתיות ושבטיות. סקוט מציג במאמרו חיי קהילה אינטימיים בחברה כפרית. הקהילה האינטימית משפיעה על אורח החיים ומצמצמת את ההשפעה החיצונית של המסורת הגדולה, שנתפסת כמנוכרת, זרה וחיצונית. כל המרואיינים שיבחו של האווירה החברתית החמה, שלא ימצאו במקומות אחרים. חשיבותה של הקהילה האינטימית חזרה ועלתה פעמים רבות ובהדגשה רבה. נראה כי הקהילה שהתגבשה בקטיף הספר מהווה רשת ביטחון חזקה ותומכת. היטיב לבטא זאת אחד המתדיינים:

אני הכי קשור לכל הנושא החברתי, אם נוריד את האידאולוגיה של יישוב הארץ ונשים הצידה, ...אז הנושא החברתי הוא העיקרי.

מדבריו אנו נוכחים לדעת כי האידאולוגיה חשובה, אך החשיבות האמיתית, העמוקה, נמצאת במישור הקהילתי. צעירה מנצרים עוטפת את רעיונותיה במעטה אידאולוגי, אך למרות זאת עולים מדבריה התכנים החברתיים והקהילתיים המהווים את מוקד החיים בגוש:

במקום הזה גרים סביבי אנשים אידאליסטיים. מימוש הערכים מקיף את כל תחומי החיים – עזרה הדדית ושותפות. כולם חיים פה בתחושת שליחות, ערכיות. בניגוד לאווירה האגוצנטרית הנפוצה היום, כאן המוקד הוא הזולת. מבחינתי זה המקום הטוב ביותר לגדל את ילדי.

ניתן לראות כאן את טשטוש הקווים בין השיח הלאומי-אמוני לשיח המקומי. המרואיינת מדברת במושגים של ערכים ואידאולוגיה הלקוחים מתוך עולם המושגים של המסורת הגדולה, אך בבואה לפרוט את המונח לפרטים היא מדברת במושגים של השיח המקומי. החשיבות האמיתית בחיים בנצרים אינה בהיותה יישוב יהודי בלב אוכלוסייה ערבית עוינת או מימוש החלום האידאי ברוח הרב קוק, אלא בחיי קהילה: מקום תומך עם איכות חיים לגדל בו ילדים.

המרואיינים מציינים את מאפייני הקהילה ואת הקשר למקום על גווניו השונים. להלן מספר דוגמאות:

רשת ביטחון חברתי:

סביבה מאוד תומכת ומעודדת לכל דבר... הכי חשוב זו התמיכה ההדדית...
כל חודש תורמים עשרה, חמישה עשר שקלים לקופה משותפת של "עזרה הדדית".

הקהילה כמקור להעצמת הזהות:

...זו קבוצת האנשים שאני רוצה לגדול איתה...
יש לנו מבחינה קהילתית יישוב שניחן בתעצומות נפש. אנחנו ביחד, מחזקים אחד את השני.
הכי קשורה לאווירה, לאנשים, במקום אחר לא נמצא כאלה, אנשים עם אופי מדהים ואמונה מדהימה שבזכותם יש לי דרך חיים.

ייחוד שלא ימצאו בעיר הגדולה:

עזרה הדדית. מקום קטן, המושב קטן, יש לנו חברה מצוינת... אנחנו חברה מאוד מגובשת, אנחנו בקשר מדהים בתוך המושב.
חברה טובה במושב, בעיר את גרה בבלוק ומכירה את השכן, פה זה האווירה, החברות, זה דבר פנטסטי פה, זה מאוד יחסר.
המיוחד בגוש קטיף שכולם מכירים את כולם.
כולם מסתובבים בחופשיות, הולכים מיישוב ליישוב... כולם מכירים את כולם...

הזדמנויות למוביליות חברתית:

התאפשר לנו בגלל תנאי הקרקע אני קורא לזה, כל אחד יכול לפתח את עצמו. למשל אשתי מנהלת את המתנ"ס, אני לא יודע אם הייתה מנהלת בירושלים, שכונה גדולה, בניין של 17 קומות. בירושלים הייתי סוכן תרופות, שבלוני כזה, האפשרויות להתפתחות אישית ולהתפתחות בכלל בעיר קטנות כי אין דבק בין האנשים.

מסגרת איכותית והומוגנית המחזקת את תחושת הלכידות והסיפוק:

הצד החזק הוא חברתי, זו חברה דתית, קצת יותר ברמה.
יש כאן חיבור בין אנשים, פסיפס אנושי, פתיחות, אנשים חשים את זה ולא משנה מאיפה את.

היישוב הוא חברה מאוד הומוגנית, בדיוק מה שרצינו ואהבנו. היינו כולנו באותה רמת גיל. כשנפגשו מסתבר שאלה אנשים שהיו איתנו בצבא ופה ושם... דבק, ישר נדבקנו אחד לשני.

ואשה אחרת מוסיפה:

הכי קשורה לחברים... התמזל לנו. אנשים מופלאים.

בגוש קטיף יש אנשים מדהימים. הערך המוסף בחיים בגוש הוא האנשים.

האכפתיות והדאגה מאוד מאחדים את הגוש.

...גם קרובי המשפחה נפעמים מהחיבוק ומהעצמה. זה אחד הדברים שאתה לא מוצא בכל מקום. היישוב כולו הוא ממש כמו משפחה גדולה.

עזרה הדדית, האנשים מסביב, המשפחתיות. מה שהכי יחסר לי זה שנוצרה קהילה, משפחה גדולה שחיים וגדלים בתוכה.

דברים אלה מעידים על חשיבותה של הקהילה בהבניית תחושת המקום ועל תפקיד הקהילה בהעצמת העצמי של כל פרט בקהילה. הסופרלטיבים שבהם משתמשים המתנחלים בתארים את מקום הקהילה בחייהם מחזקים את המסר.

התמודדות הקהילה עם משבר הפינוי הצפוי

החברה היהודית הדתית היא חברה קהילתית, היא מעוגנת בדת המייחסת חשיבות רבה להיבטים חברתיים של החיים. הדבר משתקף במסורת המפגש היומיומי בבית הכנסת, בטקסי החגים וברשתות העזרה ההדדית, היוצרים חיי קהילה מגובשים. קל וחומר כאשר מדובר בחברה התלויה בחבריה עקב הסכנה הביטחונית והריחוק מהמרכז. המערכת החברתית החזקה היא שהניעה רבים להצטרף לגוש קטיף:

זה מה שהביא אותי לגוש... יש אנשים טובים ועוזרים, אנשים שמחים...

הביחד הוא הדבר הכי חשוב וייחודי בחיים בגוש, תמיד אהבתי את זה ולכן בחרתי לגור בגוש...

נצרים הוא מקום סגור בערב, ולכן יש הרבה פעילויות בתוך היישוב של תרבות וחוגים.

היתרון של חיים בקהילה קטנה וחמה מתעצם נוכח משבר:

...האווירה בגוש מדהימה... עם כל הקשיים שעוברים כל יום מבחינת הפצמ"רים... יכולה להגיד שהאנשים פה אופטימיים, לאנשים פה יש אמונה שמה שהם עושים זה הדבר הנכון... האווירה בגוש מדהימה והאמונה של כולם... מנהלים כנסים שמסבירים איך להתמודד עם המצב, איך לקחת את החיים בפרופורציה, ואיך הדרך שלנו היא הדרך הנכונה... אני לא חושבת על עזיבה של הגוש.

אבדן קהילת הגוש הוא מקור לדאגה רבה של רוב המתנחלים:

...אם חס וחלילה יתבצע הפינוי נעבור כקבוצה אחת ליישוב קהילתי, בטח שלא לעיר... נכון שפעם רצינו פיצויים ולהגר לאן שנבחר, אך אז הפינוי היה תיאורטי, לא ידענו מה יש לנו כאן, לא הערכנו מה בנינו כאן. היום כשהפינוי הוא אפשרות ריאלית לא נוותר על חיי הקהילה שבנינו. את זה לא יהיה לנו בשום מקום. חייתי באשקלון ואני יודע. זה לא אותו

דבר. עם יעבירו אותנו חמש מאות מטר מצידו הישראלי של הגבול, באותו נוף ויאפשרו לנו לחיות ביחד אז אולי נסכים לעבור.

(ריאיון עם מתנחל)

לדברי המתנחלים, המודעות לייחודה של קהילתם ולתפקידה המרכזי בהעצמת הפרט התחדדה רק סמוך להחלטת הממשלה על פינוי ההתנחלויות. בתשובה לשאלה, מדוע אמרו בסקרים קודמים שהם יבקשו פיצויים אישיים ולא פתרון קהילתי אם הם ידרשו להתפנות, ענו המתנחלים: "פתאום הבנו מה יש לנו כאן ומה השגנו". עתה ברור להם שכל פינוי ימיט אסון על אורח חייהם, אך אם יגיעו מים עד נפש, הם יבקשו להתפנות לאזור ספר תוך שמירת המבנה הקהילתי הקיים. ממצא דומה עלה גם בעבודתם של ליבליך ומרטן (1999): דרך ההתמודדות של אנשים, שהקהילה היא מוקד לזהותם, הייתה במחשבה על מעבר משותף ליישוב אחר. מכיוון שהקהילה הלוקאלית (קיבוץ גלגל) תופסת מקום מרכזי בזהותם, מהווה העזיבה המשותפת גורם מרגיע.

מהראיונות עם אנשי גוש קטיף עולה כי ללא הרשת החברתית הייתה ההתמודדות קשה יותר:

יש לנו מבחינה קהילתית יישוב שניחן בתעצומות נפש. אנחנו ביחד, מחזקים אחד את השני. מה שמאוד בולט זו האחוה החברתית, הביחד, שכולם תמיד עוזרים אחד לשני בשמחות ובעצב, תחושה שאין אותה בשום מקום אחר. האכפתיות והדאגה מאוד מאחדים את הגוש.

הקשרים החברתיים המשמעותיים יחסרו בבוא היום:

גם אם נעבור כקבוצה זה לא יהיה אותו דבר... הנושא החברתי, זו קבוצת האנשים שאני רוצה לגדול אתם. הייחוד של גוש קטיף זה החברה. אתגעגע לקום בבוקר, לראות חברים שאתה אתם שנים. הכי קשה יהיה הפרידה מהחברים, ההווי, המקום. החלק הקשה ביותר במחשבה על עזיבה הוא הפרידה מהחברים... הכי קשה יהיה להיפרד מהאנשים ומהבית...

כאמור, מתנחלי גוש קטיף מצטרפים לקבוצת המתנחלים היוקרתית ומקימים קהילה איכותית וחזקה לשם העצמת הערך העצמי. הצטופפות והתחככות בתהילת האחר פועלות לשימור ולחזוקת תחושת הערך העצמי. המתנחלים מרגישים כי המסגרת הקהילתית של הספר הופכת אותם לאנשים טובים וחזקים יותר, הנהנים מהזדמנויות למובילות חברתית ולחיים של משמעות.

9 טקטיקות של מאבק

הזהות החברתית של מתנחלי גוש קטיף היא דומיננטית מאוד. היא מתבטאת בשיח עשיר ונרגש, המתייחס למכלול ההיבטים החברתיים בגוש קטיף ומעיד על רצון עז לשמר את חיי הקהילה. שיח זה מהווה נדבך מרכזי בתחושת המקום של אנשי הגוש, הנשענת על האספקטים הקהילתיים ורואה את משמעותו ואת ייחודו של המקום באיכויות הקהילתיות שלו.

השיח הלאומי-אמוני של רבני יש"ע, אשר הנחו את מנהיגי המתנחלים לעבור מהתנחלות להתנחלות, ודחפו את בניהם לצאת אל הגבעות, אינו השיח האותנטי של תושבי גוש קטיף. תחושת המקום של אנשי גוש קטיף מתבטאת בחיי קהילה אינטימיים, בעזרה הדדית ובצביון הדתי של היישוב. מאבקם הוא לשמירה על הקיים יותר מאשר מאבק לעתיד משיחי.

ואכן, חרף כל ניסיונות ההכלה של השיח הלאומי-אמוני של המסורת הגדולה מנהל גוש קטיף מאבק נבדל מזה של המסורת הגדולה. במאבקם נגד תכנית ההתנקות של ממשלת ישראל מנסים מועצת יש"ע והמחנה הדתי לאומי לגייס ציבור רחב, לאו דווקא מקרב המתנחלים, למאבק כולל, חריף ונוקשה כנגד הממשלה. השיח המיוחד של מתיישבי גוש קטיף מתמצה בסיסמה "האהבה תנצח". המסר של דבקות בקרקע ושמירה על הצביון היהודי בשטחי ישראל תורגם והופנם על-ידי המתנחלים בגוש קטיף בצורה שונה. קריאה זו מבליטה את רצונם של מתנחלי גוש קטיף לפעול בדרכי נועם בניגוד למצע התוקפני של מועצת יש"ע.

התחברות במקום התנתקות

האופי הייחודי של מתנחלי גוש קטיף בא לידי ביטוי בבחירת קו פעולה מאופק ופייסני המציע "התחברות" במקום "התנתקות". מתנחלי גוש קטיף מציגים עצמם כפועלים נגד אלימות. אחת הדמויות המובילות במועצת גוש קטיף אמרה כי הם פועלים לחיבור בין הלבבות, מחפשים דרך לגשר בין אנשים ובין פערים.

מתנחלי גוש קטיף רואים את עצמם כשוחרי שלום, ואין בכוונתם לקרוא תיגר על השלטון. סיבה אפשרית אחרת לקו פעולה זה היא שהם לא הפנימו את העמדה האליטיסטית המקנה להם, לכאורה, זכות להציב אלטרנטיבה לסדר הפוליטי הקיים, כפי שסבורים מנהיגי מועצת יש"ע. הם מודעים לכך שהלובי שלהם דל, והדימוי הציבורי שלהם מטושטש, ולא תמיד חיובי. אחד המרואיינים מעיד:

הדימוי שלנו בציבור הוא על הקרשים.

הרעיון הוא להתחבר, להראות שאנחנו חתך נורמאלי של הציבור בארץ. אנשים נורמליים. משרתים בחזית, בצבא, גן פורח. אנחנו עוסקים באיך להפוך לגן פורח, לא ההיפך.

מתנחלי גוש קטיף מציגים את ההתחברות כהיפוכו של הניתוק:

אנחנו בעד הפגנות התחברות... יותר בגישה האישית. כי מה שיוצא מן הלב נכנס אל הלב.

מתנחלי גוש קטיף לא אימצו את השיח הלאומי-אמוני במלואו. בעוד מועצת יש"ע יוצרת דה-לגיטימציה למוסדות המדינה ולשכבות שלמות בציבור הישראלי, מבקשים תושבי גוש קטיף להשפיע על ההחלטה בטענה כי הם משרתים את הקונצנזוס ולא מאתגרים אותו על ידי הצבת אלטרנטיבה אידאולוגית לקונצנזוס זה.

הדרך שהגוש בחר זו דרך של אהבה. יש לנו אהבה והיא תנצח. גופים חיצוניים חושבים שצריך בכסח ואני חושבת שצריך באהבה. אנחנו באים להילחם מהצד העמוק.

דוברי השיח המקומי מדברים אל הציבור גם בשם ערכים לאומיים, אך הם אינם מעוניינים להציב אלטרנטיבה תיאוקרטית-לאומנית לדמוקרטיה הישראלית. רבים מהם דואגים להדגיש את רצונם להתחבר לעם ישראל:

ביהדות הכול במשקל – קונטרה, אם יש כאן התנתקות, אנחנו נחבר.

הרצון להתחבר, להפוך לחלק מהעם במדינה, נוגד את העמדות הניציות של מנהיגי מועצת יש"ע הקוראים להיבדל, לסרב לפקודת פינוי ולפעול בדרכים אלימות כנגד

החלטות הממשלה. מתנחלי גוש קטיף שוקדים להבהיר לחדד את דרכם הפייסנית הייחודית:

אני אוהב את עם ישראל. הנקודה הזאת לא ברורה להרבה.

מטה המאבק שואף לקרב לבבות. המרואיינים שלנו תמכו בדרך פעולה זו כי זו הדרך הנכונה למנוע את ההתנתקות:

צריך לדבר, לעורר את העם ולחזק את האמונה שלנו שזה לא יקרה.

אני מסכימה עם דרך המאבק במאה אחוז. השיטה היא לעורר את העם, וזה נראה לי הדבר הכי טוב. מטה המאבק הוא מטה מפויס שרוצה לעשות נפשות בישראל.

השיח של מתנחלי הגוש אינו קורא תיגר על הסמכות הדמוקרטית של מדינת ישראל. הוא מנסה לקרב את העם למטרות המתנחלים ולהשפיע על עמדותיו. על-פי תפיסתם, מקור הבעיות בארץ הוא חוסר אמונה, ולכן הגדיר לעצמו מטה המאבק של גוש קטיף את 'חיזוק התודעה הלאומית על יסוד האמונה' כמטרה עיקרית. המטה מדגיש את הצורך בקירוב הלבבות, בהכרת המסורת והדת ובגישור הפערים בתוך העם. מטרתו המשנית, או שמא תוצר הלוואי של המאמץ הלאומי, היא ביטול תכנית ההתנתקות וחיזוק ההתיישבות היהודית ברצועת עזה ובגוש קטיף. מול ההתנתקות הם מציבים אלטרנטיבה – חיבור ציבור גדול לעמדות לאומיות השוללות התנתקות על-ידי חיבורם לזהות היהודית, להיסטוריה המשותפת, לתרבות וכמובן לאמונה (מתוך חוברת למסביר- מטה המאבק של גוש קטיף). הנחת העבודה של אנשי מטה המאבק היא כי קו לוחמני וחרף ירחיק תומכים פוטנציאליים במקום לקרבתם, ויחבל בניסיון להטות את החלטת הפינוי מתוך הסכמה ציבורית רחבה.

ניתן לראות במוטיב "ההתחברות" נרטיב יהודי, כפי שאמר בזוגלו: "הערך של האחריות, של האכפתיות, של הסולידאריות, של העזרה ביהדות, זה אחד הערכים החשובים ביותר שיש ביהדות" (בזוגלו, כנס ואן ליר, 1999). "ההתחברות" היא גם נרטיב מזרחי המבטא את הפעילות המשפחתית והשבטית כדפוס פעולה אופייני. גם כאשר דוברי השיח המקומי מגוש קטיף מציגים סדר יום לאומי, הם עושים זאת באמצעות נרטיב שונה בתכלית משל השיח הלאומי-אמוני.

מנהיגות מקומית

מאז מותו של הרב צבי יהודה קוק אין, למעשה, מנהיג אחד וזרם ראשי אחד המנתב את דרכה של הציונות הדתית לאומית בישראל. חברי מועצת יש"ע והאליטה הרוחנית של

הרבנים הם המכתיבים את הקו הראשי. בראש מטה המאבק של גוש קטיף עומדים אנשים מן השורה ורבנים מקומיים אשר נרתמו למאבק. מטה המאבק של גוש קטיף לא מינה מנהיג ארצי לניהול המאבק. כאמור, המסורת הקטנה מאופיינת בהנהגה מקומית קשובה לצורכי הקהילה ופועלת למימושם.

ואכן כך עולה מראיונות שערכנו:

המאבק מגיע מהאנשים הקטנים שהפכו למנהיגים בן יום. רוב המאבק נובע מהאנשים הקטנים.

הרבנים מהגוש הם המלווים היומיומיים.

יש מטה שקם, אנשים מכל רחבי הגוש. אנשים שעזבו את המשרות שלהם וירדו לחצי משרה כדי להשפיע.

אני לא ממש מעורה בזה אבל אני בטוחה שזו התנדבות. אנחנו מתנדבים.

והיה מי שאמר:

אני לא מכירה את האנשים במטה, לא יודעת שמות.

על תפקידם של הרבנים במאבק אמרו מרואיינים:

הרבנים משפיעים מאוד ופעילים. הם יגידו משהו תמיד בכנסים. לכל מושב יש רב. הם לא פעילים אקטיבית, לא ידוע לי אם הם במטה.

האנשים שמשפיעים הם הרבנים ומטה המאבק, בכל יישוב יש סניף. עובדים חופף. אני לא כל כך מעורב בפוליטיקה, לא יודע שמות, אבל על סמך אנשים שמעורבים אני סומך עליהם.

מי שמוביל את עיקר המאבק זה הרבנים, הם מכוונים דעת קהל ומעצבים אותה.

רוב המרואיינים אינם חלק ממטה המאבק, הם אינם מכירים את הפעילים, והמידע עובר לרוב מפה לאוזן. כאשר שאלנו סטודנטית שמובילה תא מאבק באחת האוניברסיטאות בארץ מי הם מובילי המאבק, היא ענתה כי זה חסוי, והיא מבקשת לא לענות על השאלה. מכאן לא ניתן אלא לתהות על האופן שבו מנהלים מתנחלי גוש קטיף את המאבק – במחתרת כמעט בסוד. תכנית ההתנתקות מאיימת לפגוע בביתם, הם מאריכים בדיבור על חשיבות הבית ומהות הקהילה, אך רבים מהם אינם מכירים את המנהיגים המקומיים ואינם לוקחים חלק פעיל במאבק. הפער בין עצמת הפחד מהלא נודע לבין נקיטת פעולה אקטיבית תמוה. רבים מעידים על עצמם כי אינם מעורים מבחינה פוליטית, ולכן אינם יודעים מיהם מובילי המאבק ומה תפקידם. גישתם הפאסיבית והנאיבית והמעורבות המצומצמת שלהם מבחינה פוליטית משקפים את העובדה שרבים מהם לא השתחררו לגמרי מהתודעה של שוליות חברתית. רבים נותרו רחוקים בתודעתם מעיסוק בסוגיות הלאומיות והדתיות הכרוכות בהתנתקות, ועניינם נותר בשאלות של בית, קהילה ונוף.

אחד המוטיבים האופייניים לשיח המקומי הוא מהות הנהגת המאבק: מנהיגי המאבק הם רבנים ופעילים מקומיים, אשר הפכו להיות פעילי מטה לעת מצא. הם אינם שייכים לאליטה המובילה של מועצת יש"ע או גוש אמונים. טיעוניהם לקוחים מתוך חיי היומיום בגוש, והאמצעים העומדים לרשותם דלים. ועד רבני גוש קטיף הוא צינור התקשורת העיקרי, והוא מעביר את המסרים מהמטה, שהורכב באופן כמעט ספונטאני, אל תושבי הקהילות.

תמיכה בפעילות חוקית

הקו הרשמי שנוקט מטה המאבק, חרף התגברות הקולות הקוראים לשנותו, הוא קו מתון ופייסני. בראיונות שערכנו ניכר שהמתנחלים תופסים עצמם כ"דתיים לייט", פחות לאומיים, פחות משיחיים ופחות קיצוניים מעמיתיהם ביר"ש. רבים מהנשאלים העידו כי לא ינהגו כפי שמאיימים מנהיגי המחנה הלאומי-אמוני: הם לא יקצינו, לא יפתחו באלמות ולא ישללו את זכות קיומה של המדינה בבוא הפינוי:

אני לא מוצאת את עצמי שורפת צמיגים, אני מתנגדת אבל זה עדיין יהיה בגבולות החוק.

לא אנקוט דרכים מיליטנטיות. לא ארצה שילדי יעברו את זה.

מתנחלי גוש קטיף מנסים ליצור הפרדה בינם לבין מתנחלי יהודה ושומרון, הם מצהירים כי בניגוד למתנחלי יר"ש הם אינם נוקטים פעולות לא חוקיות. הם מציגים את עצמם כאזרחים שומרי חוק שלא יחצו את הקווים האדומים ולא יהפכו לאזרחים עבריינים. מתנחלי גוש קטיף מסרבים לאמץ קווי פעולה דומים לאלה של תנועות מחאה ימניות הקוראות, למשל לסרבנות, והם דבקים בקו שלהם:

אנחנו סך הכול בוחרים את הדרכים הכי לגיטימיות, אבל אנחנו גם נלחמים וחזקים.

צריך לעשות מה שאפשר בגבולות הלגיטימי.

אנחנו נאבקים בדרכים נורמליות.

לגבי תדמיתם כקבוצה מתלהמת וקיצונית הוסיפה אחת המרואיינות:

אנחנו לא ימניים קיצוניים. אנחנו לא כאלה. אנחנו לא פנאטים. ממש לא.

כשנשאלו מה דעתם על מחאה אלימה ציינו מרואיינים:

אף אחד לא מדבר על לפגוע בחייל, בחרנו צורה נכונה להיאבק.

אנחנו חס ושלום לא נשתמש באלמות.

חס וחלילה אני לא בעד אלימות ואני אהיה מאוד עצובה אם זה יגיע לפסים כאלה.

שמעתי שאומרים שאנחנו מתנחלים צעצוע, בניגוד למתנחלי חברון שעושים בלגאן. אני לא חושבת שצריך אלימות אבל גם אסור להתחנחן. אבל סה"כ עושים את זה יפה מאוד. מפריע לי שאנחנו משתדלים לעשות דברים נחמדים ולאחרים נראה שאנחנו יותר קיצוניים. אנחנו לא קיצוניים.

לאור הסערה הציבורית שהתחוללה בעקבות "פרשת הטלאי הכתום", יצא מטה המאבק של גוש קטיף בקריאה נזעמת והורה להסיר את הטלאים ולעבור לאפיקי פעולה פחות מתריסים. אחד המתנחלים שעמם שוחחנו הוסיף:

הטלאי הכתום זה קו אדום. אני אמרתי להם, מאתמול אני כבר לא אתכם.

מתנחלי גוש קטיף רוצים לזכות בהערכה ובתמיכה של הציבור בישראל, ומכאן קו הפעולה ההסברתי של קירוב הלבבות ועשיית נפשות בארץ. החשש שמא יתפסו כפלגנים אלימים מביא אותם לבחור קו פעולה שונה מזה שציפו לו מנהיגי הימין במועצת יש"ע. מובילי מטה המאבק מתבטאים כנגד נקיטת עמדה אלימה:

יש יתרון בשימוש בדרכי הפעולה של 'ההתנגדות הבלתי-אלימה'. האלימות היא נשקו של החלש שאיננו בטוח בעצמו. איש האמת אומר את דבריו בשקט ובשלווה הנובעים מאמונה בציבור תומכיו ומביטחון פנימי בצדקת הדרך וסוף האמת לנצח.

(מתוך תיק למסביר, מטה המאבק)

מטה מאבק מפוצל – שיח חתרני

מטה המאבק של גוש קטיף מנסה להבדיל את עצמו מהשיח הלאומי-אמוני, אך לא להיפרד ממנו לחלוטין. מיזוג שני אופני השיח האלה מוגדר כשיח חתרני. הדרכים שמטה המאבק של גוש קטיף פועל בהן הן מאבקים ציבוריים למען קירוב הלבבות. בין המבצעים השונים נמנה את מבצעי "השרשרת הישראלית", "השבוע הכתום", "מפגן המאה" ומבצע "לב אל לב".

"השרשרת האנושית" הייתה מפגן מרשים שהתקיים בחודש יולי 2004. אלפים עמדו ויצרו שרשרת אנושית מההתנחלויות בגוש קטיף ועד ירושלים. מבצע זה נחשב למבצע החשוב ביותר. "שבוע כתום" נערך באוניברסיטאות במטרה להעלות את מודעות סטודנטים לצורך במאבק בתכנית ההתנתקות. המבצע נערך בין התאריכים 14-10 באוקטובר, ובסימום התקיים "מפגן מאה". המפגן נערך בו בזמן במאה ערים ברחבי הארץ ונחתם בעצרת מרכזית בכיכר פריז בירושלים. מטרת המבצע "לב אל לב" הייתה להשפיע ולשנות עמדות באמצעות פעילים העוברים מדלת לדלת ברחבי הארץ. המתנדבים צוידו בדפי

הסברה, ובתשובה לכל שאלה. הם הפיצו דפי מידע, סטיקרים וסלסלת עגבניות שרי הישר מהשדה. מתנחלי הגוש השתתפו גם במסע שכנוע מסיבי לקראת מפקד הליכוד. כך מעיד אחד המתנחלים מעצמונה:

משפחות מעצמונה יצאו לשכנע מתפקדי ליכוד בנתיבות...בתי רכזה את הפעילות מהחמ"ל שבסלון. עשינו רשימות – מי יוצא, לאיזו כתובת, איזו תשובה קיבל, בנתיבות היו לנו תוצאות מדהימות.

(ד'יוקן', 22.10.04)

מארגני העצומות וההפגנות – ראש המטה רפי סרי והרב קובי בורנשטיין – קוראים לתנועת מחאה עממית, תנועה שמקורה ברחוב, ובכוחה לאחד את העם סביב מטרת ההתחברות. הם מאמינים כי ככל שיהיו יותר שותפים תגדל הצלחתם. הם מאמינים כי בסיס הכוח האמיתי נמצא בציבור הבוחרים, ומקבלי החלטות יהיו מחויבים ביום הדין להישמע לדרישותיהם. לפי דעתם, אף מנהיג לא יוכל ליישם את תכניתו ללא הסכמה ציבורית (מתוך חוברת למסביר, מטה המאבק). בדרך זו גייסו לעזרתם את מרבית המתנחלים, אשר העידו על עצמם כי אינם דמויות פוליטיות:

המאבק עבורי התחיל כהסברה לקרובים לי: מה זו תכנית ההתנתקות, להראות צד אחר...

בנובמבר 2004 ניסו מועצת יש"ע ותנועות המאבק החוץ פרלמנטריות לשכנע את אנשי מטה המאבק לשנות את קו הפעולה. הוחלט על פתיחת ערוץ מאבק נוסף, חריף ובוטה מקודמו, שיפעל במקביל ויופנה אל מקבלי החלטות. פעולה בשני ערוצים היא אחד מהמאפיינים של השיח החתרני, המשלב תכנים מהשיח הלאומי-אמוני, אך אינו מוותר על אופיו הקהילתי. בדרך זו ניתן לייצר יותר מקו הסברה אחד, ולצד הקו הרך והמפויס ניתן להפיק תועלת גם מקו נוקשה וחריף יותר (שרגאי, 'הארץ', 24.11.04). קו הפעולה השני יעסיק משפטנים, כלכלנים ועורכי דין אשר יגישו תביעות משפטיות כנגד המדינה וישתמשו באותם כלים פרלמנטריים וחוץ פרלמנטריים שבהם משתמשים מקבלי החלטות, על מנת להפסיק את התהליך. מנהיגי הימין קראו לפעול בדרכים בוטות יותר. אליקים העזני:

המסרים שלכם (הכוונה לראשי מטה המאבק) הם לא מסרים שמתמודדים עם עומק הזוועה. קחו את 200,000 האנשים שהוצאתם בשרשרת ותוציאו מתוכם רק 10,000 שמוכנים להיאבק אמיתית. זה מספיק כדי לעצור את הפינוי.

(נדב שרגאי, 'הארץ', 24.11.04)

קו פעולה זה אושר במקביל לקו הפייסני של קירוב הלבבות, שבו דוגלים המנהיגים והרבנים של יישובי הגוש:

המטה בוחן איך אפשר ללכת בשני ראשים. למשל להביא יותר אנשים, לדבר בווליום יותר גבוה.

באהבה מתחננים ולא מתגרשים, ולכן יש צורך לשחק את המשחק לפי החוקים שלהם.

קו הפעולה הקיצוני ביותר שיושם עד כה היה הקמת מחנה האוהלים בהשראת אוהלי המחאה של אוקראינה. (שם ישבו רבבות בקור מקפיא וקראו לקיום בחירות חדשות לאחר שעלו חשדות כבדים בדבר הטיית התוצאות וזיוף דרכי הצבעה). מחנה האוהלים הוקם בירושלים בינואר 2005 בחסותם של ראשי מועצת יש"ע, שדרשו קו פעולה תקיף יותר מזה של תושבי גוש קטיף. דברי פנחס ולרשטיין מראשי מועצת יש"ע:

הלחץ הציבורי שאנחנו מפעילים כאן, מחוץ לכנסת, מחזק את נאמני ארץ ישראל..כשהם רואים את הציבור מתעורר למרות הגשם, אנשים נרטבים עד לשד עצמותיהם עם חיוך מאוזן לאוזן, זאת טיפה קריטית בים...

(בשבע', 6.1.05)

מוסיף על דבריו בן-ציון ליברמן, גם הוא מראשי מועצת יש"ע:

אנחנו רוצים שיהיו פה אלפים, שייצרו אווירה כזו שאם יוציאו מהכנסת מדחום החוצה, יקראו חברי הכנסת את החום הציבורי למרות הקור הסורר פה.

(שם)

המארגנים שואפים להגביר את קול הצעקה, אך הם דבקים בדרכי הנועם של מטה המאבק. בין יושבי המחנה ומנהליו בולטות דמויותיהם של ראשי מטה המאבק של גוש קטיף: הרב קובי בורשנטיין ורפי סרי. ניתן להבחין כאן באותו שיח חתרני אשר מתנגד לפעילות אקטיביסטית ועושה נפשות בישראל מחד, אך מנגד אינו יכול לעמוד בחיבוק ידיים מול פעולות המחאה של מועצת יש"ע, והוא נותן להן כתף.

הקמת מטה בעל שתי חזיתות מדגימה מהו שיח חתרני: שיח שמסדר תכנים סותרים. הקמת המטה הנוסף מציגה את החתרנות של גוש קטיף: מחד בוחרים בדרך פעולה אישית, המשקפת את המבנה החברתי שלהם ואת שאיפתם להיות חלק מהקונצנזוס הישראלי, ומנגד אין מתנערים מהזיקה לאלטיה של גוש אמונים.

10 איום החזרה לפריפריה

ההמשכיות בין העבר בספר לבין העתיד בפריפריה מתבטאת בדבריהם של המרואיינים במספר נושאים: עומק הקשר ותחושת השורשיות שלהם למקום, חוסר התוחלת בתכנית ההתנתקות שאינה מבטיחה שלום, חוסר היכולת שלהם לדמיין את עצמם במקום אחר וההרגשה הקשה של חורבן והרס שיבואו בעקבות הפינוי, המנוגדים כל כך לשגשוג של היום. חוסר התוחלת בתכנית ההתנתקות – תחושה המשותפת לכלל המרואיינים – מקשה על התנתקות ועל ההשלמה עם הפינוי. חוסר ההדדיות והרגשתם כי התנתקות חג צדדית היא "פרס לטרור" מקשים עליהם להתמודד עם המעבר ולחשוב על העתיד במושגים אופרטיביים. אומר בכאב אחד המתנחלים:

ההרס הוא הדבר הקשה ביותר במחשבה על עזיבה של הגוש. חסר התכלית של התיישבות משגשגת ומקסימה אשר בבת אחת תיהרס, בלי שום תכלית...

אחר מוסיף:

התכנית היא סתם תכנית לספק את האמריקאים, היא לא תועיל ואין בה שום ערך.

לאחר שנים של השתרשות והתבססות נאלצים אנשים רבים לשאול את עצמם שאלות בסיסיות, כמו היכן יתגוררו ומה יעשו:

רוצים לקחת לנו את הזיכרונות, את הילדות, לקחת להורים שלי מפעל חיים. ההורים שלי הגיעו צעירים, והם חיים בגוש יותר משחיו מחוץ לגוש, מה הם יעשו כשלא יהיו שם? פתאום יהיו מובטלים?

מדברים אלה עולים הכאב וההתמרמרות על "לקיחת הזיכרונות", כפי שמוסיפה מרואיינת אחרת:

אני זוכרת כל הוספה... כשנולדו עוד אחים... כשקנינו כלב ותוכי.

המשך הפרק עוסק בדפוסי תגובה חוזרים שעלו מתוך השיחות עם תושבי הגוש.

הכחשה

לעומת המתנחלים החרדים לקראת הבאות, יש רבים אחרים שכלל לא הפנימו את אפשרות הפינוי, ואינם מתכננים מסגרות חלופיות. חוסר הבהירות האופף את העתיד מקשה על היכולת להתמודד ולהתכונן לפינוי. העובדה כי אין אישור חברתי וגיבוי ממסדי (ממטה המאבק ומועצת יש"ע) לתכנון ולמחשבה על "היום שאחרי" משאירה פתח לאי-ודאות, כפי שמתמע מהדברים הבאים:

אנשים לא רצו לחשוב על-פיצויים. אם יקרה משהו, הפיצויים יהיו מאוד עלובים כי זה נושא שלא טיפלו בו. זלזלו בו. החליטו שזו סוגיה שאין מה לדבר עליה, ואני מבינה את זה, אבל מצד שני צריך להגיע לשלב שאולי זה יקרה. אנחנו לא צריכים לחיות באשליות. בכל זאת, אם חס וחלילה, מה אנשים יעשו? למטה אין תשובה לגבי זה.

מצב של עמימות וחוסר ודאות גורם לחץ נפשי:

יש פחד גדול מאוד. בעלי מרוסק לחלוטין עד כדי כך שהוא התאשפז, כנראה התקף חרדה. זה על רקע נפשי אומרים הרופאים. חוסר שליטה בחיים, מישהו מחליט בשבילך. אי אפשר לעשות תכניות לטווח הרחוק, אני משווה את המצב לחולה סופני.

ההשוואה לחולה סופני אינה רק דימוי ציורי, היא נושאת עמה אווירה של סוף ושל מוות. כל המרואיינים סימנו את חייהם בגוש קטיפי כחויית זהות מכוננת, בהיות המקום מוקד ליצירת זהות חלוצית חדשה. המתנחלים חיים בגוש חיים של יצירה ולמידה, של התחזקות ושגשוג ומעל לכל – קבלה לאליטה החלוצית. קטיעת הרצף המפרה הזה מאיימת על זהותם המקושרת למקום ותוביל לירידה בערך העצמי. עקירה מהמקום משמעו להיעקר ממהותם ומהכרת ערך עצמם בהווה ובעתיד.

בראיונות רבים אין כלל התייחסות להתמודדות מול הפינוי. הדחקה והכחשה משמשים כמנגנוני הגנה:

הילדים פה לא מעורבים בפחדים. אין פה אופציה של מעבר. אף אחד לא מדבר על זה בכלל. אמנם מקשיבים לחדשות, אבל אף אחד לא חושב לאן ומתי ללכת. הכול ממשיך להתפתח ביישוב שום דבר לא מפסיק... במשך שנים רבות אימו עלינו, ועדיין נשארנו ונמשיך להישאר.

...לא חושבת על מקום חלופי לגור בו.

אני לא... לא חושבת על עזיבה... לא יודעת איך להסביר. אמונה מאוד גדולה, לי אישית. יש פחד, אני לא חושבת מה יקרה אם...

דרך התמודדות אחרת היא להמשיך ולהתנהג כאילו "עסקים כרגיל". מתנחלת מגיד
משתפת אותנו בתחושת חוסר הודאות ואומרת:

אנחנו לא יודעים מה יקרה בעוד שעה, בעוד רגע- אז למה לחשוב כל כך רחוק בהקשר
לתכנית ההתנתקות? נחיה ונראה. אנחנו חיים כאן עם המון אמונה, ומה שהקדוש ברוך הוא
חליט בשבילנו נקבל, אבל אנחנו מתפתחים עובדים כרגיל.

(דיוקן, 24.12.04)

חקלאי ממושב בדולח מודה שהמשיך להשקיע כספים רבים בחממות ובמשק שלו, ואינו
יודע מה יהיה בעתיד והאם יפוצה על כך:

ההוצאות שלי על 34 דונם חממות עד הקטיף הם כמעט מיליון וחצי שקלים. השקעתי
למעלה ממיליון שקלים בבית אריזה, במכונות מיוון ושטיפה ובתנורי חממות לחורף...
ממשיכים להשקיע גם עכשיו. העסק חייב לעבוד, צריך להתפרנס ולכסות הוצאות.

(מקור ראשון, 3.12.04)

חווית היום יום של חקלאות, עבודה ומשפחה מסתירה את החרדות מפני הלא נודע.
השגרה הקבועה והצפויה מראש מנחמת, בניגוד לעתיד המעורפל. השגרה אמנם נשמרת,
אך היא משמשת כסם מטשטש מול המציאות הקשה, ומרפה את היכולת למצוא עתיד
במקום אחר. העיסוק בקיום תוך התעלמות מתכנית הפינוי עלול לחסום את המחשבה
על קיום אחר.

חיפוש אקטיבי של מקום אחר

לעומת הטומנים ראשם בחול אחרים המחפשים מקום חלופי:

יש אנשים שקצו בחיים האלו של חוסר וודאות... בחוסר הביטחון... אנחנו התחלנו קצת
לחפש אלטרנטיבות...

היכולת לראות עצמך מתפקד ומקים חיים חדשים במקום אחר, מצביעה על גמישות
מנטאלית: לפני חודש אבא שלי הביא מפה של הארץ ואמר חבר'ה תחליטו לאן אתם
רוצים לעבור. אני חושבת שהחלופה תהיה מושב דתי.

מתראיין נוסף, בעל חממות לירקות, העיד כי:

אנחנו חושבים על זה, על המעבר. התחלתי להסתכל בעיתונים על משקים למכירה. אני
חקלאי ואני אוהב את העיסוק הזה. אם באזור הערבה היה משהו דתי היינו הולכים. יש כל
מיני דברים, יש כמה פרויקטים בבדיקה. אם תקום קבוצה של עד גיל 35 שרוצה להקים
ישוב בנגב אני אהיה אתם.

תחושת ייאוש, רצון לברוח

תחושת ההמשכיות בגוש קטיף חזקה כל כך עד שהאיום עליה מונע מחלק מהתושבים את היכולת לראות את עצמם חיים בעתיד במקום אחר בארץ:

הרבה מהחברים שלי אומרים שאם תהיה ההתנתקות הם עוזבים את הארץ ואני לא אומרת ככה אבל אני מבינה אותם...

התפיסה הדיכוטומית – אם לא כאן אז בכלל לא – מתבטאת בתחושת חוסר התוחלת של המשך החיים בארץ. עצם המחשבה על המשך החיים במקום אחר קשה מנשוא:

לפעמים עולה הבזק על מחשבת עזיבה אבל אני לא יכולה לדמיין את עצמי גרה בשום מקום אחר.

אני לא מצליחה לדמיין פתאום מעבר למקום אחר...

כאן יש לי חיים של פשטות ויופי שלא אמצא בשום מקום אחר.

ההבנה כי עזיבת המקום כרוכה בחזרה לפריפריה מותירה את העתיד בארץ חסר משמעות.

אמביוולנטיות

האמביוולנטיות ביחס לעתיד מבצבצת מבין השורות. מרואיינת צעירה אמרה כי היא: לא חושבת על מעבר מהגוש ועל מקום אחר. אם נעבור אני רוצה לעבור ביחד כיישוב אחד.

אישה אחרת הדגישה את המשך הבנייה של ביתה, המשך ההשקעות בפיתוח היישוב שלה כי:

אנחנו לא מאמינים שזה יקרה. אין כוח בעולם שיכול לפרק יישובים מפוארים כל כך. זה לא יכול לקרות לנוף, לאנשים, לקהילה הנפלאה שחייה פה.

כשביקשנו ממנה לדמיין את עצמה בעוד חמש שנים בביתה בתחומי הקו הירוק ונזכרת בנוסטלגיה בביתה רצועת עזה, היא פרצה בבכי, יצאה מהחדר וחזרה מתנצלת, ואז סיפרה על שיחות משפחתיות ועל ניסיונות לחפש פתרונות חלופיים למקרה שהנורא מכל יקרה.

היכולת להתמודד עם השינוי הקיצוני משתבשת אצל מי שנצמדו למקום הלוקאלי כאל מקור מרכזי של זהות. הם מתקשים לראות את חייהם נמשכים במקום אחר. האווירה הציבורית בקהילה המסרבת להכיר באפשרות הפינני אינה מקילה על המתנחלים בהכנה לקראת חיים חדשים לאחר הפינוי. זוהי אחת הבעיות החמורות שעל הממשלה ומנהיגות המתנחלים לקחת בחשבון. חודשים ספורים לפני הפינוי לא נבנו בתים עבור המפונים, לא הוכנו תשתיות כלכליות ותכניות להעברת מפעלים ומשקים חקלאיים. המפונים יאלצו לחיות חודשים ארוכים כפליטים תוך אבדן זהותם וכבודם העצמי. מנגנוני ההכחשה של פרטים, של מנהיגות המתנחלים ושל הממשלה יהפכו את הפינוי לטראומה קשה.

פינוי יישובים כולל פינוי של עיירות שלמות מתבצע במתוקנות שבמדינות לצורך תכניות פיתוח לאומיות כבניית סכרים, פיתוח מכרות וכדומה. במקרים אלה נבנות תוך שיתוף פעולה עם התושבים עיירות מקבילות באתר חדש לפני שהפינוי מתבצע. בדרך זו מרוכך משבר המעבר. משיכת ההחלטות הפוליטיות עד לרגע האחרון אינה מותרת בידי המתנחלים די זמן להפנים את המציאות של פינוי ולהיערך אליה. מנהיגות המתנחלים, שמעטים מהם התריעו על כך, מותרת את המתנחלים חסרי כל ערב הפינוי. נדמה שאת המחיר הרגשי והכלכלי ישלמו המתנחלים, שלא עברו את התהליך הרגשי של השלמה עם התנתקות ממקום ולא הוכן להם מקום חלופי.

עבודתנו חושפת קהילה ייחודית של מתנחלים מגוש קטיף המנהלים שיח שונה מהשיח של האליטה של המתנחלים המיוצגים על-ידי מועצת יש"ע. האליטה מייצגת כ-15 אחוזים מהמתנחלים בלבד, וחשוב לבחון גם את עמדותיהן של קבוצות מתנחלים אחרות ביר"ש כלפי פינויים. רק הבנה של מכלול המוטיבציות ותפיסות העולם של קבוצות שונות של מתנחלים תאפשר לגבש תכניות שיקום העונות על צורכיהם ועל מצוקותיהם.

המחקר מדגיש את השיח הייחודי של מתנחלי גוש קטיף. שיח זה שונה מהשיח של מועצת יש"ע. הוא מתמקד במקום הספציפי – ביתם של המתנחלים – ובהעצמה שהמקום העניק להם, בניגוד לשיח של מועצת יש"ע, המתמקד ביישוב ארץ ישראל השלמה כשלב בתהליך משיחי. טענתנו היא כי השיח המקומי התפתח כשיח חתרני לצד השיח הלאומי-אמוני, מכיוון שהשקפת העולם של המתנחלים מגוש קטיף שונה מזו של האליטה האמונית. מתנחלי גוש קטיף אינם מוכנים או אינם מסוגלים לאמץ את השיח של המסורת הגדולה ככתבו וכלשונו, אך הם נזהרים שלא להדיר את עצמם מקהילת המתנחלים. התוצאה היא שיח המבוסס על היבטים רלוונטיים לחוויה האוטנטית של מתנחלי גוש קטיף מבלי לשרוף את גשרים בינם לבין מנהיגות המתנחלים מחד, ולציבור הישראלי מאידך. הבנת ה"שיח מקומי" ותחושת המקום המיוחדת העולה ממנו עשויה להצביע על דרכי הפעולה והסיוע שיש לנקוט בזמן הפינוי ולאחריו.

מתנחלי גוש קטיף, אשר הגיעו ממושבים ועיירות פיתוח בדרום הארץ ומאנונימיות הערים הגדולות, שאפו לעבור למקום של איכות חיים גבוהה יותר, חינוך תורני איכותי וחיי קהילה מפותחים. מעברם לצד השני של הקו הירוק הפך אותם חלק מקולקטיב אחר: הקולקטיב של המתנחל בעל הדימוי הציוני חלוצי. עיסוקם החקלאי – החממות, המשתלות, הלולים וגידולי העלים ללא תולעים, המתאימים למשקי בית דתיים – ממחיש את השתלבותם ב"נבחרת" של הציונים הדתיים: מתיישבים חלוצים המשלבים תורה ועבודת האדמה, לימודי קודש עם מצוות "עשה" התלויות בארץ – פסגת ההגשמה

הציונית הדתית. בכך עברו המתנחלים מהפריפריה הלאומית לפנתיאון החלוצי כממשיכי "החלוץ" "הצבר". כמובן, ההתיישבות בשטחים מעבר לקו הירוק יש בה גם מימוש האידאולוגיה של גוש אמונים ותפיסת ארץ ישראל השלמה. עם זאת, שחרור שטחי אבות ויישובם מחדש לא היו המטרה העיקרית של המתנחלים בגוש קטיף. מרכז חייהם הוא בניית בית, קהילה וחברה – מקום אשר מעצים את הזהות האישית של המתנחלים ואת מעמדם בחברה הישראלית.

בהשפעת הרבנים הגדולים והאידאולוגיה של הרב קוק מנסים המתנחלים לאמץ את השיח הלאומי-אמוני ולהתחזק בצלו, ואולם התכנים המשיחיים הזרים להם והשיח המתלהם המגייס אותם לגאולת ישראל השלמה מובילים ליצירת שיח חדש וייחודי להם, המאופיין במוטיבים ביתיים, קהילתיים ואינטימיים. הם אנשים מאמינים שתפיסת עולמם ואמונתם התחזקו בעקבות החיים בגוש קטיף, אך עם זאת הם אינם רואים עצמם כמובילי הגאולה. הם לא יקריבו את עצמם על מזבח האמונה, ולא יפרו את חוקי המדינה למען מצוות יישוב הארץ. בניגוד לתחושת השליחות והיעוד הלאומי האופייניים לאנשי מועצת יש"ע סיגלו מתנחלי גוש קטיף לעצמם את חלקת אלוהים הקטנה שלהם – דאגה לבית ולסטאטוס החדש שלהם בחברה הישראלית.

תושבי הגוש מאמינים באמת ובתמים במצוות יישוב ארץ ישראל. הם משוכנעים כי אין היגיון פוליטי בנסיגה ללא שלום מחבלי ארץ. יש להם ספקות גם לגבי יחסי אמון בין הפלסטינים לישראל. הם בעלי אידאולוגיה ימנית שהתחזקה בשנות חייהם ברצועת עזה. למרות זאת שפתם שונה, ומכאוביהם שונים – כולם גזורים מחוויית המקום שהתגבשה בשיח המקומי.

הבית של המתנחלים בגוש קטיף מהווה חוויה מכוונת: בית בספר לקהילה המעצימה את חברה, בית להתחזקות רוחנית ואמונית, בית שיש בכוחו לקרבם אל ההוויה הישראלית האליטיסטית – הוויית החלוץ המתיישב. לפיכך הם חשים נבגדים בשל הדרתם מהישראליות החלוצית לנוכח תכנית ההתנתקות. על רקע שאיפתם להיות חלק מההוויה הישראלית ניתן להבין את השיח הרך הקורא לקירוב הלבבות ולגישור הפערים. שיח זה אינו קורא למלחמת אחים ואינו מאיים על הסדר החברתי-פוליטי. הוא מבקש להיקלט ולהיטמע, לתרום ולהשפיע ובעיקר – להפוך חלק מהקונסנזוס של האליטה הארצישראלית. לפיכך הם נוקטים דרכי מאבק לגיטימיות כדי להגיע ללב של הציבור בישראל, לגרום לו להבין את סבלם ולגלות אמפטיה. ראייה לכך היא סיסמת המאבק שלהם: "יש לנו אהבה והיא תנצח".

ביטול תכנית ההתנתקות היא משנית. המטרה הראשית שהיא אחדות העם. הם מאמינים כי אם יחול שינוי תפיסתי בעם, ורבים יחוו בכאבם, יוכלו לעצור יחד את תהליך

ההתנתקות והפינוי. הם מסרבים לנקוט קו התנהגות אקטיבי ואלים כמו זה של מועצת יש"ע, ויוצרים שיח חתרני חדש המבוסס על תמהיל רגשי ואידאולוגי ייחודי ושונה.

כיצד יגיבו מתנחלי גוש קטיף כשיתקרב מועד הפינוי? האם יצטרפו להנהגת מועצת יש"ע, המייצגת גם את האינטרס שלהם, אם כי ברטוריקה שונה, או יחברו לציבור הרחב? התנהגותם של מנהלת ההתנתקות, של ממשלת ישראל ושל הציבור הרחב תשפיע במידה רבה על התשובה לשאלה זו.

לקחי פינוי סיני מלמדים כי אין די בפיצוי כספי וחומרי למתנחלים. יש צורך בהבניה מחודשת של האתוס החלוצי, אשר במסגרתו נבנתה זהותם החדשה כחלוצים. יש למצב את המפונים במקום יוקרתי בחברה הישראלית ולהציב בפני מי שירצו בכך אתגרים חלוציים בתחומי גבולות '67 במסגרות הקהילתיות שלהם. יש הבדל גדול בין יישובם בקהילות בתחומי הקו הירוק כפליטים הזקוקים לחסד לבין קבלתם כממשיכי החלוציות בתחומי הקו הירוק. אם תצליח מדינת ישראל ליצור בתחומי הקו הירוק אתגר חלופי למפעל זה של ההתיישבות החקלאית והקהילתית ישלימו המתנחלים עם גזרת הפינוי ביתר קלות.

מקורות

- אליצור, י' (2004). פרשת תולדות, **מעט מן האור**, גיליון רס"ח (מופץ בבתי הכנסת).
- איש-שלום, ב' (1990). **הרב קוק בין רציונליזם למיסטיקה**, ספריית אופקים, תל אביב: עם עובד.
- אלמוג, ע' (1997). **הצבר – דיוקן**, תל אביב: עם עובד.
- אריאל, הרב ע', רב היישוב עטרת, www.moriya.org.il
- ביגון, הרב ד' (2004). פרשת וירא, **באהבה ובאמונה**, 484, (מופץ בבתי הכנסת).
- ביליג, מ' (2004). **התקשרות למקום של דור שני של מתנחלים**, חיפה: כנס האגודה הגאוגרפית הישראלית.
- בן ישראל, א' (2001). **נוף תרבותי בהתנחלויות**, עבודת תזה בהנחיית פרופ' יצחק שנל, החוג לגאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב.
- גורביץ' ז' וג' ארן (1991). על המקום (אנתרופולוגיה ישראלית), **אלפיים**, 14: 9-41.
- גורן, הרב ש', הרב הראשי (לשעבר) לישראל ולצה"ל, אתר האינטרנט של ועד רבני יש"ע.
- גזית, ש' (1999). **פתאום במלכודת: 30 שנות מדיניות ישראל בשטחים**, תל אביב: זמורה ביתן.
- דולב, מ' (1994). יהלום בתוך מזבלה, **נקודה**, 183: 30-33.
- דשן, ש' (1994). הדתיות של המזרחים, **אלפיים**, 9: 44-58.
- הוברמן, ח' (תשס"ה). **התורה והארץ – חבל עזה וגוש קטיף**, גוש קטיף: מכון התורה והארץ.
- הוברמן, ח' (מרץ 2004). מסע שורשים בעזה, **נקודה**, 269: 12-13.
- הנדל, צ' (2004). כאן ביתי, **בשבע**, 23.12.04.
- הרא"ה (רבי אברהם יצחק הכהן קוק), (תר"ץ). **אמרות על ארץ ישראל ובנינה**, ירושלים: הוצאת דרום.
- חסון, ש' (1981). מספר לפריפריה, **ארץ ישראל – מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה**, 22: 85-94.

טוביאנה, י', נ' מילגרם, וה' פלח (1988). לחץ והתמודדות אצל מפוני חבל ימית: מסקנות והמלצות, **מגמות**, ל"א: 65-82.

טור-כספא, מ', ד' פרג, ומ' מיקולינסר (2004). **היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית**, מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות וחיוזוק החינוכיות היהודית, מס' 6.

יחיאל, צ"מ (עורך) (תשמ"ח). **אוצרות הרא"ה – לקט מאמרים של אברהם יצחק הכהן קוק ומפתחות עניינים, ביאורים ותקצירים לדבריו**, שעלבים: ישיבת שעלבים.

ירון, צ' (1974). **משנתו של הרב קוק**, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים.

לב, ר' (1995). **חויית התבגרות בצל איום של אפשרות עקירה מאונס, מפגש לעבודה סוציאלית חינוכית**, 6: 56-69.

מרטן, נ', וע' ליבליך (1999). **זהות מקום בקרב תושבי גלגל לאור השינויים במבנה הקיבוץ לאור איום הפינני**, עבודת תזה בהנחיית הפרופסור עמיה ליבליך, ירושלים: החוג לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית.

נהוראי, מ"צ (1989). **"הרב ריינס והרב קוק – שתי גישות לצינונות"**, כהן יחזקאל (עורך), **הצינונות הדתית בתמורות הזמן**, ירושלים: הוצאת הקיבוץ הדתי.

נתנאל, הרב ר', (30.3.04). katif.net

סבירסקי, ש' (1981). **לא נחשלים אלא מנוחשלים: מזרחים ואשכנזים בישראל, ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות**, חיפה: מחברות למחקר וביקורת.

סמוחה, ס' (1984). **שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל, מגמות**, 3-2: 169-206.

פאסיק, ח' (2003). **בין אדם למקום: התקשרות למקום וערעור מקום בחיי המתנחלים הראשונים בשומרון, מחקרי יהודה ושומרון**, י"ב: 291-305. (אריאל: מכון המחקר של המכללה האקדמית יהודה ושומרון).

פורת, ח' (תשס"ה). **פרשת שמות, מעט מן האור**, רע"ה (מופץ בבתי הכנסת).

פלד, י' (1999). **קולות מזרחיים: לקראת שיח חדש על החברה והתרבות הישראלית**, כנס מכון ון ליר, תמלולים בעריכת גיא אבוטבול, פנינה מוצפי-האלר ולב גרינברג.

פרס, י' (1976). **יחסי עדות בישראל**, תל אביב: ספרית הפועלים.

קליאוט, נ' וש' אלבק, (1996). **סיני – אנטומיה של פרידה**, תל אביב: עם עובד.

קלקין, ד' (1983). **על זהות לאומית ושינוי חברתי, מחברות למחקר ולביקורת**, 8: 21-53.

קמינצקי, הרב י', (24.4.04). katif.net

קמפ, א' (1999). קולות מזרחיים: לקראת שיח חדש על החברה והתרבות הישראלית, כנס מכון ון ליר, תמלולים בעריכת גיא אבוטבול, פנינה מוצפי-האלר ולב גרינברג.

רביצקי, א' (1993). הקץ המגולה ומדינת היהודים, משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, תל אביב: עם עובד.

שלג, י' (2004). המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים ביט"ע, נייר עמדה 42, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שנל, י' (2003). חילופי ייצוגים של יחסים בין אדם לטבע בתיאורים של תל-אביב באומנות, מותר, 11: 79-90.

שפרינצק, א' (1995). בין מחאה חוץ פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

שקדי, א' (2004). מילים המנסות לגעת, מחקר איכותני – תיאוריה ויישום, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

Altman I. & S. Law (1992). *Place Attachment*, New York: Plenum Press.

Antonovsky A. (1993). The Structure and Properties of the Sense of Coherence, *Social Science and Medicine*, Vol. 36 (6): 725-733.

Brehm S.S. & S.M. Kassir (1989). *Social psychology*, Boston: Houghton Mifflin Co.

Breakwell G.M. (2000). Migration and Threat to Identity, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Vol. 10: 355-372.

Chandler M. (1994). Self Continuity in Suicidal and Nonsuicidal Adolescents, *New Direction for Child Development*, Vol 64: 55-70.

Cresswell, T. (2002). *Place: A Short Introduction*, London: Blackwell.

Dardel, E. (1953). *L'homme et La Terre: Nature de Réalité Géographique*, Paris: Presses de Universitaires de France.

Dasberg H. & G. Shefler (1987). The Disbandment of a Community: A Psychiatric Action Research Project, *The Journal of Behavioral Science*, Vol. 3 (1): 89-101.

Heidegger, M. (1961). *Being and Time*, New York: Harper and Row.

Kimmerling, M. (1983). *Zionism and territory: The socio-territorial dimensions of Zionist politics*. California: Berkeley Institution of International Studies, University of California.

Korpela K. M. (1989). Place identity as an Environmental Self Regulation, *Journal of Environmental Psychology*, Vol 9: 241-256.

Lifton, R. (1976). *The little life of the self: towards a new psychology*, New York: Simon and Schuster.

- Massey, D. (1995). 'The Conceptualisation of Place', In: D. Massey & P. Jess (Eds.) *A Place in the World?*, Oxford: Oxford University Press.
- Redfield, R. (1960). *The Little Community and Peasants Society and Culture*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Relph E.C. (1976). *Place and Placelessness*, London: Pion.
- Relph, E.C. & D. Seamon (1982). The Phenomenological Contribution to Environmental Psychology, *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 2: 119-140.
- Schmiedeck, R.A. (1979). The Sense of Identity and the Role of Continuity and Confluence, *Psychiatry*, Vol. 42: 157-164.
- Schnell, I. (2002). 'Segregation in Everyday Life Spaces: A Conceptual Model', In: Schnell, I. and W. Ostendorf (Eds.), *Studies in Segregation and Desegregation*, Aldershot: Ashgate.
- Scott C. J. (1977). 'Protest and Profanation: Agrarian Revolt and the Little Tradition', *Theory and Society*, Vol. 4: 1-38.
- Tajfel H. (ed.), (1982). *Social identity and intergroup relations*, Cambridge: Cambridge university press.
- Tuan, Y.F. (1971). Geography, phenomenology and the study of human nature, *Canadian Geographer*, Vol. 25: 92-181.
- Twigger-Ross C.L. & D.L. Uzzell (1996). Place and Identity Processes, *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 16: 205-220.

אתרי אינטרנט

www.katifnet.co.il
 www.moetstyasha.co.il
 www.gamla.org.il
 www.kipa.co.il
 www.moriya.org.il
 www.inn.co.il
 www.hazofe.co.il
 www.ynet.co.il
 www.haaretz.co.il
 www.news.iol.co.il
 www.maariv.co.il
 www.peacenow.org.il

עיתונות

'נקודה'
 'דיוקן'
 'מקור ראשון'
 'בשבע'
 'הארץ'